

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013 12

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Artūras RAILA
Šaltinis. 2007

Artūras RAILA
Mokas. 2006
Iš ciklo
„Žemės galia“
(2005–2012)

„Radikaliai mitologinis“ tęstinis projektas iš Lietuvos per Švediją, Vokietiją, Norvegiją nukeliavo iki Anglijos, autoriui tyrinėjant asmeninį santykį su erdve ir laiku...

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIUTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 8 684 83115
Asta DEKSNYTĖ
(dizainerė) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Žibartas JACKŪNAS. Viešojo intereso gynimas ar profanacija? / 2

Antanas ŠILEIKA. Seniai seniai, toli toli – mažų šalių didelės istorijos. *Kodėl esame „žinomi nežinomieji“* / 9

Problemos ir idėjos

Algis MICKŪNAS. Apie skurdo ašį ir žmonijos perspektyvas / 14

Pažinti naujaip

Edvardas ČIULDĖ. Žemės prasmėvaizdis ir „pasiklydusio valstiečio“ kolizija / 18

Nuomonės apie nuomones

Rimantas GUČAS. Atitiko kirvis kotą. *Šokiruojančių provokacijų viešojoje erdvėje projektai* / 22

Kūryba ir kūrėjai

Tomas TRANSTRÖMER. Eilėraščiai / 24

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. Kam skamba aidas? „*Eugenijus Oneginas*“ pagal Rimą Tuminą / 26

Kęstutis ŠAPOKA. Pasaka ne pasaka apie „Vilniaus pavėsinę“. *Vilniaus ŠMC paroda Maskvos ŠMC* / 30

Agnė BILIŪNAITĖ. Ar skristi iš tikrųjų lengva? *Šiuolaikinis Prancūzijos cirkas* / 33

Tomas GENEVIČIUS. Pasaulio atradimas, pasitelkus kino išugdytą vaizduotę. *Marko Cousinso kino eseistika* / 41

Audronė ŽIŪRAITYTĖ. Baletas Lietuvoje – tarp žemės ir dangaus / 45

Praeities dabartis

Arūnas VYZINTAS. Neblėstantys Kremliaus kino apžavai, arba Sena propaganda su nauju padažu. *Kaip sovietinis filmas „Niekas nenorėjo mirti“ iki šiol plauna visuomenės smegenis* / 50

Kaimynystė

Edita DEGUTIENĖ. Idealistų sambūrio *spiritus movens* / 59

Istorijos puslapiai

Virgilijus ČEPAITIS. Nepriklausomybės blokada / 64

Valstybė be laužų. *Reformacija Lietuvoje ar Lietuvos reformacija?* / 73

Pro público bono

Kęstutis SKRUPSKELIS. Apie padermes ir priedermes. *Eugenika Lietuvoje* / 80

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Susirado puodas dangtį / 87

Metinis turinys / 89

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Artūras RAILA. Upė (fragmentas). 2006. Iš ciklo „Žemės galia“ (2005–2012)

4 p.: Laura KAMINSKAITĖ. Be pavadinimo. 2011. Iš parodos „Vilniaus pavėsinė“

VIEŠOJO INTERESO GYNIMAS AR PROFANACIJA?

Kiekvieną kartą, kai važiuoju pro grafičių subjaurotą buvusį „Lietuvos“ kino teatrą, vis prisimenu užrašą ant jo – „Laisvė geram kinui“, dabar dvelkiantį karčia likimo ironija. „Lietuva“, regis, tapo simboliu, atspindinčiu apgailėtiną padėtį, į kokią neretai pakliūva piliečių grupės, valdžios institucijos, siekdamos įgyvendinti tikrą ar tariamą viešąjį interesą. Nesėkmės, patiriamos siekiant šio tikslo, yra visais atžvilgiais kenksmingos, todėl verta pasiaiškinti, kokios priežastys ar aplinkybės lemia, kad dedasi tokie negeri dalykai.

Viešasis interesas ir jo raiška

Teorinėje plotmėje esama įvairių viešojo intereso sampratų, bet joms visoms bendra tai, kad šį interesą didžioji tam tikros visuomenės dalis ar net kiekvie-

nas jos narys laiko svarbiu, reikšmingu, vertingu. Viešojo intereso sąvoka netektų prasmės, jei atskirtume jį nuo daugumai žmonių bendro tikslo, juos saistančių vertybių.

Viešasis interesas nėra akivaizdi, jauslėmis apčiuopiama duotybė, tai veikiau reiškiny, vyksmas, kuris realiai egzistuoja tiek, kiek jis reiškiasi. Keičiantis aplinkybėms, viešasis interesas kinta, nes visada siejamas su tomis vertybėmis, kurios ypač aktualios tampa konkrečiais laiko tarpsniais, todėl būtina nuolatos jį tikslinti. Viešojo intereso nustatymas, apibrėžimas, tikslinimas – nuolatinė piliečių, visuomeninių asociacijų, valdžios institucijų pareiga ir teisė. Pasak Manuelio Benabento F. de Cordobos, viešasis interesas yra „*sociopolitinių ginčų apie visuomenės tikslus ir prioritetus rezultatas*“ (Cordoba, 2010, p. 384).

Neretai manoma, kad nustatyti viešąjį interesą labai sunku, net išvis neįmanoma. Esą šiuolaikinė visuomenė, kurios viešojoje erdvėje vyrauja liberalios individualizmo, postmodernaus reliatyvizmo, multikultūralizmo nuostatos, asmeniniai poreikiai, interesai labai skiriasi, o vertybės ir jų hierarchija nuolat kinta, turi mažai vilties, kad pavyks rasti kokią nors daugumai žmonių bendrą vertybinį branduolį, su kuriuo būtų galima sieti viešąjį interesą.

Nors toks požiūris iš pirmo žvilgsnio atrodo pagrįstas, besąlygiškai su juo sutikti negalima. Patį bendrų vertybių klausimą prasminga kelti tik atsižvelgiant į tai, kad piliečių interesai ir tikslai yra skirtingi. Daugelis vertybių yra tradicinės, bendros, paveldėtos, bet kiekviena demokratinė visuomenė turi dar ir šalies konstitucijoje įtvirtintas pamatines asmens ir visuomenės vertybes. Tas iš jų, kurios susijusios su viešuoju interesu, daugiau ar mažiau adekvačiai atspindi įstatymai, kiti teisės aktai, moralės normos. Todėl ir galima įžvelgti daugeliui bendras vertybes, atitinkamai ir bendrą viešąjį interesą (Pettit, p. 172).

Niekas, matyt, nėra tiksliai nustatęs (tikriausiai ir neįmanoma to padaryti), kiek ir kokių vertybių įtvirtinta mūsų Konstitucijoje. Galime neabejoti, kad tai – įspūdingas rinkinys: Nepriklausomybė, pagrindinės politinės, socialinės, ūkinės, kultūrinės, dvasinės asmens teisės ir laisvės, demokratinė, teisinė valstybė, nuosavybės apsauga, asmens ir valstybės saugumas, teritorinis šalies vientisumas ir t. t. Konstitucija buvo priimta bemaž keturiais penktadaliais balsų – tai akivaizdi referendumo dalyvavusių piliečių dauguma. O, pasak Quintino Skinnerio, „*kai sakome žmonių valia, iš tikrųjų turime omenyje jų daugumos valią*“ (Skinner, p. 29). Lietuvos Konstitucijoje įtvirtintos vertybės neabejotinai yra mūsų visuomenės pripažintos, įteisintos. Lygiai toks pat teisėtas yra jas atspindintis viešasis interesas (kalbu apie visą jų spektrą), todėl įgyvendinti jį – tiesioginė tiek kiekvieno piliečio, tiek valstybės teisė, pareiga ir atsakomybė. Viešasis interesas yra susijęs ir su privačiais piliečių interesais, už kuriuos atsakingi pirmiausia jie patys. Jei pavieniai asmenys ar piliečių asociacijos nepajėgia to užtikrinti,

jie įpareigoja (tiesiogiai ar per demokratiškai išrinktus savo atstovus), kad tai atliktų vietos savivalda ar centrinė valdžia. Įgyvendinti viešąjį interesą yra vienintelis teisėtas valdžios veiklos tikslas, o piliečių įpareigojimas – vienintelis jos teisėtumo pagrindas. Kitaip tariant, „*tai, ką galima daryti politikoje, paprastai apsiriboja tuo, ką galima įteisinti*“ (Skinner p.105). Manau, šis teiginys taikytinas visai valstybės veiklai.

Joks viešasis interesas, kaip ir įstatymas, pats savaime „neveikia“, jį reikia įgyvendinti. Tai bendras ir piliečių, ir valstybės rūpestis: „*Valstybė ir pilietinė visuomenė turėtų veikti kaip partneriai, kurie padeda vienas kitam ir kontroliuoja vienas kitą*“ (Giddens, 1998 p. 79). Abiejų pusių bendradarbiavimas turėtų būti grindžiamas subsidiarumo ir partnerystės principais. Subsidiarumas* skatina partnerius tikslingai pasidalyti veiklos ir atsakomybės sritis. Kiekvienas iš jų – piliečiai, jų asociacijos, vietos savivaldos įstaigos, centrinės valdžios institucijos – turi dirbti savo darbą, t. y. daryti tai, ką gali padaryti geriausiai, ir nesimti to, ką kiti padarytų geriau. Atsižvelgiant į viešojo intereso pobūdį, konkrečias aplinkybes ir iššūkius, su kuriais susiduriama juos įgyvendinant, partnerių, pavyzdžiui, vyriausybinių ar visuomeninių asociacijų, veiklos ir atsakomybės sritys gali būti plečiamos arba siauriamos: „*Nėra nekintamų ribų tarp vyriausybės ir pilietinės visuomenės*“ (Giddens, 1998, p. 79–80). Tie pokyčiai nebūna savitiksliai: vienintelė jų prasmė – veiksmingai įgyvendinti viešąjį interesą.

Nei asmenys, nei piliečių asociacijos, nei verslo subjektai, nei valdžia bemaž niekada neveikia atsietai nuo viešojo intereso, net ir tada, kai jų veikla, atrodytų, neperžengia privatumo ribų. Sąsajos būna labai įvairios ir priklauso nuo aplinkybių: toji veikla arba padeda įgyvendinti viešąjį interesą, arba yra neutrali jo atžvilgiu, arba jį pažeidžia. Jei cigarečių pakelį perkame parduotuvėje, padedame įgyvendinti viešąjį interesą (surinkti mokesčius), jei iš kontrabandininko, – kenkiame viešajam interesui (stipriname

* *Subsidiarumas* – sprendimų priėmimo principas, nustatantis, kad jie turi būti priimami tuo lygmeniu, kuriame yra veiksmingiausi – TŽŽ.

šešėlinę ekonomiką), žinoma, geriausia apskritai nerūkyti, tačiau tai susiję jau su kitu viešuoju interesu. Bandydami suvokti kokių nors konkrečių sprendimų ar veiksmų santykį su viešuoju interesu, turime itin kruopščiai įvertinti su tuo susijusias aplinkybes, pasverti galimus padarinius. Juolab kad nėra jokio „kompaso“, kuris galėtų tiksliai parodyti, ar tie veiksmai atitinka viešąjį interesą, ar nuo jo nukrypsta.

Tie, kuriems rūpi viešasis interesas arba pagal pareigas priklauso jį įgyvendinti, pirmiausia, žinoma, norėtų, kad jis nebūtų pažeidinėjamas. Todėl pravartu atkreipti dėmesį į būdingiausius viešojo intereso pažeidimus ir jų dangstymo būdus, aptarti aplinkybes, sudarančias šiems pažeidimams palankią terpę, prisiminti kai kuriuos demokratinio gyvenimo principus, padedančius užtikrinti sėkmingą viešojo intereso raišką.

Mimikrijos taktika

Būdų, kaip trikdyti ar žlugdyti viešojo intereso įgyvendinimą, apstu. Kai kurie iš jų yra gana tiesmuki, nesunkiai išvelgiami, – pavyzdžiui, siekis įgyvendinti privačius ar grupinius interesus, spjaunant į moralės ir teisės normas, ginančias viešąjį interesą. Nedaug sudėtingiau nustatyti ir akis badantį siekį trukdyti viešojo intereso įgyvendinimui, pasitelkiant reketą, nesvarbu, kuo jis būtų dangstomas, gal netgi tariamu viešuoju interesu. Taip, matyt, yra atsitikę su planuotomis *Telekomo* būstinės prie Vilniaus miesto savivaldybės statybomis.

Kur kas painesni ir daug sunkiau nustatomi tie atvejai, kai, siekiant įgyvendinti visuomeniškai reikšmingus projektus ar priimti sprendimus, susiduriama su kitu tariamu ar tikru viešuoju interesu, neigiančiu pirmąjį, ypač jei tam „neigėjui“ atstovauja palyginti nemažos ir gana įtakingos asmenų grupės, piliečių susivienijimai, bendrijos. Tokių sambūrių ginamas interesas iš tikrųjų gali būti viešasis, bet gali ir maskuoti privačius ar grupinius interesus – šiuo atveju tai bus *tariamasis* viešasis interesas, nors jo gynėjai savo veiksmus paprastai slepia po atseit neabejotinai *tikru*

viešuoju interesu. Kai vienam interesui priešpriešinamas *kitas tikras* viešasis interesas, šio šalininkams tenka atkakliai įrodinėti, kad tai, ką jie gina, yra ne mažiau svarbu ar net reikšmingiau už tai, kam jie priešinas. Abiem atvejais pasitelkiama iš esmės ta pati mimikrijos ar simuliacijos taktika: savo ginamą viešąjį interesą siekiama apgaubti ypatingos svarbos aura, įteisinti jį, atsveriant ar net sumenkinant tą, kurį bandoma nurungti.

Patirtis rodo, kad Lietuvoje viešasis interesas, patekęs į skirtingų interesų sankirtos lauką, negali tikėtis nieko gero. Taip manyti verčia padėtis, susidariusi sprendžiant ne vieną prieštaringai vertinamą problemą, – pavyzdžiui, jau minėto „Lietuvos“ kino teatro, Žaliojo tilto skulptūrų, „Arkos“ Neries krantinėje likimą, Lukiškių aikštės sutvarkymą, Guggenheimo meno centro statybas, skalūnų dujų žvalgybą ir kt. Mano manymu, visos jos sprendžiamos, o veikiau nesprendžiamos, žlugdant viešąjį interesą. Jis pralaimi, nes nesugebama ar nenorima visapusiškai pasverti, kokia visuomeninė tarpusavyje konkuruojančių interesų reikšmė, išsiaiškinti, kuris viešasis interesas yra esminis, svarbiausias, ir uždegti žalią šviesą jam įgyvendinti. Piliečių susivienijimai grupinius ar net privačius interesus neretai primeta visuomenei kaip neabejotinai teisėtą viešąjį interesą. Antraeilės ar trečiaeilės reikšmės viešasis interesas pristatomas kaip vienodos reikšmės su kitais ar net svarbiausias iš jų. Tokiais atvejais sprendimus priimančių institucijų valia neretai sukaustoma, reikiami sprendimai nepriimami, viskas paliekama likimo valiai.

„Lietuvos“ kino teatro atveju viešajam interesui pakišo koją iš sovietinio mentaliteto perimtas, vis dar gajus nepasitikėjimas privačia iniciatyva, esą verslas iš principo negali būti geranoriškai nusiteikęs padėti visuomenei įgyvendinti svarbius kultūrinius ir kitokius projektus. Žinoma, daug lėmė ir visuomenės įprotis visą atsakomybę suversti valstybei. Todėl vietoj architektų Algimanto Nasvyčio ir Gedimino Paslaičio suprojektuoto patrauklaus komplekso su numatytomis salėmis elitiniam kinui, su gražiai sutvarkyta aplinka tebestūkso senasis kino teatras, vir-

tęs atgrasiu vaiduokliu, – apgailėtina auka jį pavertė neadekvatus viešojo intereso suvokimas ir agresyvus jo gynimas [daug kas dar prisimena vaju, kurio vėliavnešys buvo dailininkas Gediminas Urbonas. Taip ir knieti aktyvistų paklausti: nejaugi ir siekta to, ko pasiekta? – red.].

Kad netikima gera privačios iniciatyvos valia, rodo ir pernelyg dideli, sveikam protui, o, matyt, ir pasaulinei praktikai prieštaraujantys aplinkosaugos reikalavimai, taikomi statiniams pajūryje ir kitose rekreaciškai patraukliose šalies vietose. Panašūs motyvai tikriausiai lėmė ir kai kurių visuomenės narių, kultūros veikėjų priešišumą Guggenheimo meno centro statyboms, nors, atrodytų, tokį projektą, įgyvendinamą verslo (ne valstybės ar savivaldybės) lėšomis, reikėtų tik sveikinti.

Nelengva suprasti, koku Lietuvos visuomenei reikšmingu interesu grindžiama Žaliojo tilto skulptūrų – sovietinės okupacijos ir ideologijos simbolių – vertybinė apsauga.^{2*} Surūdijusios, geležies lopais sutvirtintos stovylos, ypač du sovietų kareiviai, stūksantys „Taikos sargyboje“, niūriai primena, kad dvasinė mūsų tautos okupacija vis dar tęsiasi. Vadovaudamiesi logika tų, kurie mano, esą skulptūras būtina saugoti kaip istorinę realiją, turėtume apgailestauti, kad nugriovėme paminklus Leninui ir Stalinui. Manau, reikėtų pritarti siūlymui šiuos tautos savigarbą žeidžiančius socrealizmo „šedevrus“ perduoti Grūto parkui ar muziejui, specialiai įkurtam tokio pobūdžio kūriniams. Ten jie su savo simbolika galėtų ramiai, kurortinėmis sąlygomis karšti. Žaliojo tiltas nusipelno kur kas prasmingesnių skulptūrinių akcentų, gebančių stiprinti, o ne žlugdyti tiek tautinę ir pilietinę savimonę, tiek visuomenės vienybę.

* Vienas kultūros viceministras nusikalbėjo net iki to, esą skulptūros ant Žaliojo tilto – tai „paminklas Nepriklausomybei“! Teigiantys, kad jos yra išskirtiniai meno kūriniai, savo nuomonę grindžia nebent garsiomis skulptorių pavardėmis, tačiau nesuinteresuotiems vertintojams atrodo kitaip. Pavyzdžiui, garsus sovietinės kultūros tyrinėtojas, Jungtinės Karalystės Šefilo universiteto profesorius Jevgenijus Dobrenka sako, kad tai „stalininis masinis tiražas“, *Lietuvos rytas*, 2013 m. gruodžio 10 d., nr. 285 (6950), – red.

Viešasis interesas liberalizmo pinklėse

Nūdienė Lietuvos, kaip ir daugelio kitų demokrati- nių valstybių, politinė sankloda pagrįstai apibūdinama kaip liberali demokratija. Chantal Mouffe rašo: „*Baigiantis šiam neramiam šimtmečiui, atrodo, kad liberali demokratija jau yra pripažįstama vienintele teisėta valdžios forma*“ (Mouffe, 2000, p. 80). „*Neoliberalizmas, kaip matome, triumfuoja visame pasaulyje*“ (Giddens, 1998, p. 14).

Čia svarstomo klausimo kontekste svarbu pažymėti, kad liberalizmas kartu su idėjiniu savo sąjungininku – individualizmu nėra palankus viešajam interesui. Viešasis interesas yra neatsiejamas nuo pareigos ir atsakomybės, o liberalizmas „*pagrindiniu politiniu faktu laiko žmogaus teises, o ne pareigas*“ (Gray, 1992, p. 19), ypač vertina „*individo laisvę ir žmogaus teises*“ (Mouffe, 2000, p. 2). Klasikinio liberalizmo atstovų įsitikinimu, „*vienintelė žmogaus elgesio dalis, už kurią jis atsakingas visuomenei, yra toji, kuri liečia kitus*“ (Mill, 1995, p. 28).

Pareigos neakcentuoja ir Lietuvos Konstitucija. Pirmuosiuose keturiuose jos skirsnuose, kur daugiausia kalbama apie asmens, visuomeninių organizacijų, bendrijų laisves ir teises, apie santykį su valstybe, žodis „pareiga“ pirmąsyk paminimas tik 38-ajame straipsnyje, aptariančiame tėvų pareigas vaikams, o vaikų – tėvams. Visur kitur įtvirtinamos žmogaus teisės ir laisvės, vardinami valstybės į(si)pareigojimai. Tai leidžia manyti, kad Konstitucijos autoriai kuriamą nepriklausomą Lietuvą suvokė visų pirma kaip liberalios demokratijos ir socialinės gerovės valstybę.

Viešajam interesui nepalanki ir negatyviosios laisvės, kaip nesikišimo, nepriklausomybės nuo išorinių veiksmų, pirmiausia nuo valdžios, nuo valstybės, samprata, būdinga liberalizmui. Johnas Gray'us teigia: „*Visi klasikiniai liberalai buvo negatyviosios laisvės šalininkai*“ (Gray, 1992, p. 64). Alvydas Jokubaitis pabrėžia: liberalai sukūrė nemažai fundamentaliz- mų, tarp kurių pirmiausia minėtina laisvoji rinka, moralinis individualizmas, žmogaus teisės ir negatyvoji laisvė (Jokubaitis, 2003, p. 178). Manychiau, tai

skatina dviejų partnerių – pilietinės visuomenės ir valstybės – atsiribojimą vienas nuo kito, beprasmišką priešpriešą ar net varžybas dėl įtakos, priimančias sprendimus, žlugdo partnerystės ir bendradarbiavimo dvasią. Dėl to pralaimi visi, nes įgyvendinti viešąjį interesą darosi vis sunkiau. Labai gaila, kad šią priešpriešą, nepasitikėjimą tarp partnerių skatina ir mūsų šalies kultūrinio, politinio elito atstovai, o žiniasklaida su pasimėgavimu tai eskaluoja.

Liberali demokratija, absoliutinant žmogaus, mažumų teises ir laisves, teikia pirmenybę pavienių individų, įvairių mažumų nuomonėms, interesams. Dėl to neišvengiamai susilpnėja daugumai arba viešajam interesui atstovaujančių valstybės institucijų pozicija. Tarp konfliktuojančių interesų, sulygintų teisėtumo požiūriu, ir juos pagrindžiančių nuomonių, kurios neretai pretenduoja į veto teisę, dažnai įsiplieskia bevaisės diskusijos, įsiveliama į begalinius, niekur nevedančius ginčus (Schmitt, 1996, p. 72), sukaustoma valstybės institucijų politinė valia. Viešasis interesas tampa nekalta tokios sprendimų priėmimo pseudopraktikos auka. Atsiranda dingstis juokauti, kad šiandien prieš atsakant į klausimą „Ką – Kristų ar Barabą?“* būtų siūloma sprendimą atidėti arba paskirti tyrimo komitetą (Schmitt, 1996, p. XVI). Pasak studijos „Parlamentinės demokratijos krizė“ autoriaus Carlo Schmitt, „*valstybė pajėgtų padaryti viską, bet jai neleidžiama daryti nieko [...], nubrėžiama griežta riba tarp valstybės ir visuomenės*“ (Ten pat, p. 23).

Nūdienos iššūkis – demokratizuoti demokratiją?

Lietuvos Respublikos Konstitucijos pirmas straipsnis skelbia: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“. Taigi, ne *liberali* demokratinė, o tiesiog demokratinė. Tačiau, kaip minėta, šiuolaikinėse demokratinėse valstybėse, tarp jų ir Lietuvoje,

liberalios nuostatos kai kuriose srityse ima gožti demokratines normas, kitaip tariant, susiduriame su tam tikra demokratijos stoka. Neoliberalioms valstybėms būdingą demokratijos deficitą išvelgia ne vienas tyrinėtojas. Antai Giddensas teigia, kad „*esamoji demokratija yra nepakankamai demokratiška*“, todėl būtina „*antroji demokratizacijos banga – arba tai, ką aš vadinu demokratijos demokratizavimu*“ (Giddens, 2000, p. 61; taip pat žr.: Giddens, 1998, p. 72). Demokratijos principų nepaisymas neabejotinai trukdo įgyvendinti viešąjį interesą.

Ką reikėtų daryti, siekiant demokratizuoti šiuolaikines demokratijas? Socialinė filosofija pateikia įvairių samprotavimų ir pasiūlymų šiuo klausimu. Kai kurie iš jų yra verti dėmesio čia svarstomų problemų, kurios kyla įgyvendinant viešąjį interesą, požiūriu, todėl juos glaustai aptarsiu.

Manoma, kad demokratijos labai praverstų nauja „*socialinė sutartis*“, grindžiama glaudesne valstybės ir pilietinės visuomenės partneryste, abipusiu partnerių aktyvumu ir atsakomybe, pripažįstant principą „*jokių teisių be pareigų*“ (Giddens, 1998, p. 65; Giddens, 2000, p. 52, 165). Be subsidiaria partnerystės paremtų valstybės ir visuomenės ryšių su abipusiais išipareigojimais, be paramos viena kitai veiksminga demokratija neįmanoma. Pilietinė visuomenė negali būti laikoma alternatyva, nes pati viena ji nepajėgia ir net neprivalo atlikti funkcijų, kurios patikėtos valstybei (Young, 2001, p. 153). Kita vertus, nuostatai „*visuomenė prieš valstybę*“, persisunkusiai antietatizmo dvasia, turėtų būti priešpriešinamas šūkis „*visuomenė už valstybę*“ (Young, 2001, p. 161), nes valstybė iki šiol vaidina „*fundamentalų vaidmenį ekonomikos ir kitose srityse*“ (Giddens, 2000, p. 164). Realios demokratijos negalima tapatinti ir su atsakomybės stokojančia „*masių demokratija*“, kuri niekina valstybę, laikydama ją „*brutalaus amoralumo sritimi*“ (Schmitt, 1996, p. 77).

Aptariamų demokratizavimo principų reikšmę aiškiai atskleidžia ir kritinis žvilgsnis į vadinamąją „gerovės valstybę“, kuria taip didžiujasi demokratinės Vakarų šalys, bent jau daugelis iš jų. *Gerovės valsty-*

* Barabas – plėšikas žmogžudys, kalėjęs kartu su Jėzumi. Poncijus Pilotas, aukštųjų kunigų ir seniūnų sukurstyto minios prašymu, Barabą paleido, o Jėzus buvo nukryžiuotas.

bei taikoma kritika, manau, su nežymiomis išlygomis tinka ir Lietuvai.

Kritikuojama ne pati *gerovės valstybės* idėja, o daugeliu atžvilgių ydinga jos įgyvendinimo praktika su žalingais padariniais. Pagrįstai priekaištaujama, kad liberali demokratija sudaro sąlygas asmeniui visiškai neprisidėti prie visuomenės gerovės kūrimo, leidžia ignoruoti savo pareigas valstybei, kuriai užkraunama bemaž visa atsakomybė (Barry 1999, p. 118), nors patirtis nedviprasmiškai rodo, kad jokia valstybė, neturėdama visuomenės paramos, neįstengia tokios naštos pakelti. Teisių ir pareigų asimetrija – teisės asmeniui, pareigos valstybei – yra pragaištinga socialinė nuostata. Ji žlugdo žmonių solidarumą, pilietinį aktyvumą, sėja nusivylimą ir nepasitikėjimą valstybe, kurdama prielaidas rasti socialinio pykčio pritvinkusiam, marginalizuotam sluoksniui, kuriuo ypač lengva manipuliuoti. Ar ne tai šiandien vyksta Lietuvoje?

Daug problemų kyla dėl to, kad ignoruojamas demokratinis principas „*jokių teisių be pareigų*“. Tai būdinga socialinės apsaugos sistemoms, kurios gyvuoja daugelyje gerovės valstybių. Analitikai pripažįsta: jeigu paramos teikimas asmeniui nesiejamas su pareiga visuomenei ar valstybei, tai ydinga praktika. „*Labai gaila, kad gerovės valstybė žmonių sąmonėje asocijuojasi su socialine rūpyba – visomis tomis pašalpomis, kurias gauna neturtingieji ir invalidai...*“ (Nisbet, 1993, p. 128). Lengvai pasiekama, neįpareigojanti socialinė parama „*silpnina verslumo ir bendruomeniškumo dvasią*“, didina paramos gavėjų skaičių. Atsiranda vadinamoji priklausomybės kultūra, socialiai neįgalių žmonių sluoksnis (*dysfunctional underclass*) ir t. t. (Barry, 1999 p. 12, 13, 127; Giddens, 2000, p. 6). Gerovės valstybė apskritai „*šiandien sukuria problemų tiek pat daug, kiek jų išsprendžia*“ (Giddens, 1998, p. 16). „*Visos gerovės valstybės neišvengia bėdų, susijusių su priklausomybe, nes gausėjant paramos gavėjų, atsiranda daugiau biurokratijos, interesų grupių ir sukčiavimo*“ (Giddens, 2000, p. 33). Demokratizavimo siekianti naujoji socialinė sutartis turėtų apibrėžti „*ir piliečių teises, ir pareigas. Žmonės privalėtų ne tik imti iš bendruomenės, bet ir duoti jai. Taisyklė*

jokių teisių be pareigų *tinka visiems individams ir jų grupėms*“ (Giddens, 2000, p. 165). Neabejotina: tik laikantis šios nuostatos, galima tikėtis, kad pavyks sėkmingai įgyvendinti visuomenei svarbius interesus ir projektus.

Viešajam interesui kenkia ir tai, kad liberalios demokratijos šalyse, tarp jų ir Lietuvoje, dažnai nepaisoma demokratinės sprendimų priėmimo tvarkos. Pamištama, kad demokratijos, tiek tiesioginės, tiek atstovaujamosios, sąlygomis sprendimai dėl visuomenei reikšmingo viešojo intereso priimami, paisant daugumos nuomonės, ir kad tik sprendimai, išreiškiantys daugumos valią, laikytini teisėtais. Daugumos principas yra esminis, nes „*politiniame gyvenime beveik niekada neįmanoma pasiekti, kad kam nors būtų pritariama vienbalsiai, todėl demokratinė konstitucija turi nustatyti sprendimų priėmimo procedūras, grindžiamas vienokiu ar kitokiu mažoritariniu principu*“ (Rawls, 2002, p. 400).

Sprendimų priėmimą apsunkina ta aplinkybė, kad daugumos valią atspindintis viešasis interesas nebūtinai, bent jau ne visada, sutampa su sprendimais, kurie išreiškia daugumos ar mažumos asmenų, dalyvaujančių jų priėmime, valią, be to, gali prieštarauti viešajai nuomonei ar žiniasklaidos ginamai pozicijai. Todėl, siekiant adekvačiau atspindėti viešąjį interesą, valdžios ar kitų suinteresuotų grupių priimami sprendimai gali būti ir yra tikslinami, koreguojami, keičiami kitais ar išvis atmetami. Teoriniu požiūriu bet kokio lygmens valdžios institucijų, bendruomenių sprendimus galima kvestionuoti, aiškinantis, ar jie atitinka viešąjį interesą. Niekam nėra suteiktas tiesios monopolis ar absoliuti veto teisė.

Kad ši aplinkybė nevirstų dingstimi interesų grupės ir valdžios atstovams įsitraukti į bevaisius ginčus dėl sprendimų teisėtumo (taip dažnai atsitinka ne tik Lietuvoje), įstatymai nustato pakankamai aiškią teisėtą, bet nebūtinai teisingą, sprendimų, atitinkančių viešąjį interesą, priėmimo tvarką. Nustatoma, kokios valstybinės ar visuomeninės institucijos turi teisę ir pareigą priimti atitinkamo lygmens ir pobūdžio sprendimus, kam jie taikomi ir kokia jų priėmimo

procedūra. Vadovaujamasi nuostata, kad „*demokratiniai sprendimai bei įstatymai yra teisėti ne todėl, kad jie teisingi, bet todėl, kad yra priimami, laikantis teisėtos demokratinės procedūros*“ (Rawls, 2002, p. 431). Tokia „*sąžininga*“ (Pettit, 2001, p. 182) procedūra numato išsamų siūlomų sprendimų svarstymą – prisiminkime populiarią tarimosi demokratijos (*deliberative democracy*) idėją. Į tokias diskusijas „*paprastai įtraukiami ekspertai, valdžia ir eiliniai žmonės*“ (Giddens, 1998, p. 76). Jei viešąjį, t. y. daugumos valią atspindintį, interesą ginančiai valdžios institucijai prieštarauja kokia nors už savo interesus kovojanti grupė, jai neleidžiama pasinaudoti veto teise, kad blokuotų sprendimo priėmimą, nes „*niekas negali būti teisėjas savo paties byloje*“ (Burke, 2009, p. 58). Demokratinė sprendimų priėmimo tvarka nenumato mažumai tokios teisės. Vetavimo schema yra „*visiškai netinkamas viešų sprendimų priėmimo būdas*“ (Pettit, 2001, p. 178). „*Priežastis, verčianti atsižvelgti į daugumos valią kaip į lemiamą, yra tai, kad valdžia tampa negalima, jei kiekvienas išlaiko teisę savo nesutikimu žlugdyti daugumos nutarimus*“ (Skinner, 2000, p. 29). Valdžia, nepajėgianti ar nenorinti įgyvendinti viešojo intereso, kuris išreiškia daugumos valią, liaujasi buvusi teisėta ir praranda prasmę.

Anksčiau minėtų „Lietuvos“ kino teatro, Žaliojo tilto skulptūrų, Lukiškių aikštės rekonstrukcijos, skalūnų dujų paieškos ir kitų visuomenei svarbių projektų likimą vertinant demokratinės sprendimų priėmimo tvarkos požiūriu, aiškiai matyti, kad valdžios institucijos, susidūrusios su oponuojančių grupių, linkusių savintis veto teisę, pasipriešinimu, nesiryžta priimti sprendimų, būtinų viešajam interesui įgyvendinti, vadinasi, jį išduoda. Atsitinka tai, ką nuolat pabrėžia Lietuvos ir kitų liberalių šalių politinio gyvenimo analitikai: valdžiai stinga vadinamosios politinės valios, savarankiškų, ryžtingų politinių lyderių. Regis, pamirštama, kad demokratinėje teisinėje santvarkoje viešąjį interesą ginantys sprendimai, priimti nepažeidžiant demokratinės procedūros, yra laikomi teisėtais. Menkai tikėtina, kad politinės valios, ryškių lyderių stygiaus Lietuvoje greitai nebeliks. Tam trukdo nepamatuotai dideli gerovės lūkesčiai, dažniausiai siejami vien su valstybe, – daž-

nas pilietis nenori tapti valstybės partneriu ir drauge su ja kurti bendrą gerovę. Viešąją erdvę užtvindžiusi pagiežinga, valdžią ir politikus niekinanti kritika, nuolat sklindanti iš daugelio viešajai nuomonei pataikaujančių žiniasklaidos priemonių, irgi prisideda prie tokio socialinio nihilizmo. Būtent šios politinę valią kaustančios aplinkybės, mano galva, daugiausia lemia nesėkmes, kurios ištinka, bandant įgyvendinti viešąjį interesą, o jo gynimas paverčiamas apgailėtina profanacija. Gal nebus pernelyg šventvagiška teigti, kad „*reikėtų įvairiais būdais riboti visuomeninę, kolektyvinę kontrolę*“ (Pettit, 2001, p. 184), ypač jeigu ji, pridurkime, nesiremia partnerystės dvasia ir trukdo kurti visuomenės gerovę? ■

Norman Barry, Welfare, 1999, Buckingham: *Open u-ty press*.

Manuel Benabent F. de Cordoba, Public interest in political philosophy. A necessary ethical and regulatory concept for territorial planning, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 2010, nr. 53, p. 381–386.

Edmund Burke, Apmąstymai apie Prancūzijos revoliuciją, 2009, Vilnius: *Žara*.

Anthony Giddens, The third way: The renewal of democracy, 1998, Malden: *Polity press*.

Anthony Giddens, The third way and its critics, 2000, Cambridge: *Polity press*.

John Gray, Liberalizmas, 1992, Vilnius: *Pradai*.

Iris Marion Young, State, civil society, and social justice. In: Democracy's value, Jan Shapiro, Casiano Hacker-Cordon (eds.), 2001, Cambridge: *Cambridge u-ty press*.

Alvydas Jokubaitis, Liberalizmo tapatumo problemos, 2003, Vilnius: *Versus aureus*.

John Stuart Mill, Apie laisvę, 1995, Vilnius: *Pradai*.

Chantal Mouffe, The democratic paradox, 2000, London, New York: *Verso*.

Robert Nisbet, Konservatizmas, 1993, Vilnius: *Pradai*.

Philip Pettit, Republican freedom and contemporary democratization. In: Democracy's value, Jan Shapiro, Casiano Hacker-Cordon (eds.), 2001, Cambridge: *Cambridge u-ty press*, p.163–190.

John Rawls, Politinis liberalizmas, 2002, Vilnius: *Eugrimas*.

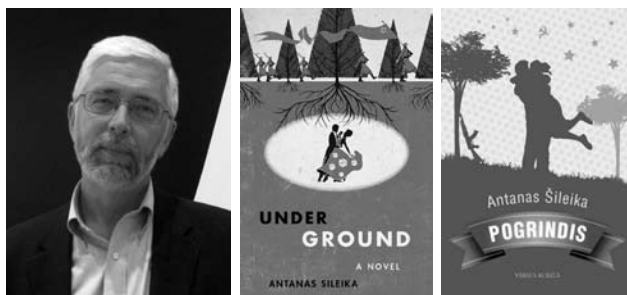
Carl Schmitt, Concept of the political, 1996, Chicago, London: *The u-ty of Chicago press*.

Carl Schmitt, The crisis of parliamentary democracy, 2000, Cambridge, London: *The MIT press*.

Quentin Skinner, Liberty before liberalism, 2000, *Cambridge u-ty press*.

SENIAI SENIAI, TOLI TOLI – MAŽŲ ŠALIŲ DIDELĖS ISTORIJOS*

Kodėl esame „žinomi nežinomieji“

Prieš pradėdamas kalbėti apie Baltijos šalių beletristikos vietą pasaulio kontekste, norėčiau šiek tiek papasakoti apie save. Esu Kanadoje gimęs, bet nuo lietuviškos tradicijos neatsiejamas rašytojas. Jaunystėje neketinau rašyti apie Lietuvą ar Lietuvai aktualiomis temomis, buvau entuziastingas anglofilas, įsimylėjęs anglų kalbą. Jaučiausi priklausantis pasauliams, pavaizduotiems karaliaus Jokūbo Biblijoje, Shakespeare'o, Arthuro Conano Doyle'o, Somerseto Maughamo kūrinuose. Buvau tartum Britanijos tautų sąjungos – imperijos liekanos – narys.

Kai užaugau, vaikiškas entuziazmas ištirpo praeityje, tačiau meilė anglų kalbai tebėra tokia stipri, kad kai ku-

rios poemos vis dar priverčia mane pajusti stiprų jaudulį. Vis dėlto dabar visa mano rašoma grožinė literatūra nukreipta į Lietuvą, pasakoju apie lietuvius, įstengiančius peržengti ribas, o kartais gebančius sugrįžti į save.

Esu lietuvių imigrantų vaikas, tad nereikia gilių psichologinių įžvalgų, norint suprasti, koks mano kūrinių turinys ir kodėl taip atkakliai tyrinėju išsiskyrimą, netektį. Kad ir kaip atrodytų paradoksalu, tačiau, priešingai negu mano tėvų kartai, kurią karas ir pokaris žiauriai traumavo, man šie tragiški įvykiai su baisiais jų padariniais tapo įkvėpimo šaltiniu.

Visų pirma, esu egzilio atstovas, todėl į tą faktinę medžiagą, kurios semiuosi Lietuvoje, žvelgiu iš atstumo. Esu ištremtas ne tik iš tos vietos, bet ir iš to laiko. Egzilis įrodė savo naudą praeities rašytojams, bet retai susimąstoma apie antrąją kartą, kamuojamą jausmo,

* Parengta pagal pranešimą, 2013 m. rugsėjį skaitytą Tartu kolegijoje Toronte, Estijos studijų centro organizuotame simpoziume „Mažos šalys dideliame pasaulyje“.

kad ji irgi ištremta. Taip, tai neabejotina tiesa, kurią su liūdesiu konstatuojame, matydami, kokių žiaurių teroristinių aktų kartais griebiasi antros egziliantų generacijos atstovai įvairiose valstybėse.

Antra, augdamas pokario metais, aš, kaip ir dauguma žmonių, kilusių iš okupuotų Baltijos šalių, kurios tuo metu neegzistavo pasaulio žemėlapyje, buvau prislėgtas, jaučiausi taip, tarsi būčiau nematomas. Šis jausmas ir privertė mane tapti rašytoju, rašymas leido pasijusti regimam, tam tikru būdu egzistuojančiam. Rašytojai karjeristai trokšta matyti savo vardus atspausdintus, o man šis poreikis beveik prilygo žūt būtinumui, nes ne tik patvirtino, kad egzistuoju, bet ir pavertė mano buvimą įmanomu.

Galiausiai esu laimingas, gebėdamas vidutiniškai skaityti ir kalbėti (nors nerašau) lietuviškai. Turiu pakankamai imlumo lietuvių kalbai, tiek užtenka, kad atsivertų langas į Lietuvos kultūrą ir istoriją, kad atrasčiau ir galėčiau žavėtis turtinga žodine tradicija, gilintis į atsiminimų knygas, kurias jų autoriai dažniausiai išleidžia savo lėšomis, pasakodami mažai kam žinomas biografijas.

Tai, ką rašau, yra istorijos apie lietuvius, bet kas jas skaito? Gyvenu ir dirbu kanadietiškoje literatūrinėje aplinkoje, čia ir yra mano auditorija. Kūriniai verčiami į lietuvių kalbą, bet aš rašau visų pirma kanadiečiams, o kartu visai Amerikai. Viena iš knygų išversta net į kinų kalbą, taigi šis tas iš tų pasakojimų apie Lietuvą nukeliauja daug toliau už mano aplinkos ribų.

Kas pasakoja apie įvykius, nutikusius Baltijos šalyse, susiduria su tam tikrais sunkumais, bet esama ir tam tikrų pranašumų, kurie atsiveria pasauliniame kontekste (ypač angliškai kalbančiose šalyse). Tai mane sugrąžina prie šios kalbos esmės. Ką reiškia rašyti apie Baltijos šalis Kanadoje ar bet kurioje kitoje angliškai kalbančioje šalyje? Toliau tą ir apžvelgsiu.

Bet prieš pradėdami paklauskime savęs: „Kodėl norime, kad kiti sužinotų mūsų istorijas?“

Jeigu atsakysime, kad pasaulis *privalo* sužinoti apie mūsų kančias, nes mūsų patirtis savita, kitoniška, turėsime pripažinti ir tai, kad jau, atrodo, rengiamos net Olimpinės kentėjimo varžybos, o kai bus išmatuotas mūsų kančios dydis, kai kurių vertintojų užuojautos

galbūt nesulauksime. Kitaip tariant, niekas neprivalo mūsų klausyti vien todėl, kad mes to norime. Svarbiausia turėti, ką pasiūlyti kitiems.

Nedera ir maldauti: „Prašau, išklausykite manęs!“ Žmonės nemėgsta, kai trokštama jų dėmesio. Ir atvirkščiai – jie mielai išklausys, jeigu sakysite: „Aš turiu ką jums papasakoti!“

Manau, Baltijos šalių istorijos tikrai vertos, kad būtų išgirstos, žinoma, viešumas neatsiejamas nuo pripažinimo, įteisinimo. Tas keistas jausmas, kad esu nematomas, man, gimusiam pokario metais, asocijuojasi su Baltijos šalių nūdiena. Estija, Latvija ir Lietuva jau vėl turi savo vietą žemėlapiuose, tačiau angliškai kalbančio pasaulio sąmonėje jų nerasime. Taigi keliaukime toliau, aptardami kliūtis, kylančias tiems, kurie nori pasakoti Baltijos šalių istorijas.

Šiaurės Amerikoje visų trijų Baltijos valstybių tiek geografinė, tiek istorinė – *terra incognita*. Netgi tvirtinčiau, kad dauguma kanadiečių ir amerikiečių apie šias šalis žino tiek pat, kiek apie Kazachstaną, nebent jų kaimynystėje gyvena koks estas, latvis ar lietuvis. Tarp kitko, kalbant apie nežinojimą, nereikėtų išskirti ir savojo. Būtų ne pro šalį savęs paklausti, ar daug žinome apie Baltijos šalių kaimynę Baltarusiją? Gal vertėtų sužinoti šiek tiek daugiau?

Taigi ši žemės pėda, kaip ir daugelis kitų vietų, vakariečiams yra mažai žinoma. Iš dalies tą lemia domėjimosi Baltijos valstybėmis stoka. Sakyčiau, ne tik esame beveik nežinomi, bet beveik niekam tas ir nerūpi. Tam tikru atžvilgiu mes, Donaldas Rumsfeldas žodžiais tariant, – *žinomi nežinomieji*.

Antra vertus, mūsų gali nemėgti tie žmonės, kuriems esame žinomi. Pavyzdžiui, ieškodamas knygų apie Lietuvą internetinėje svetainėje *Amazon.com*, daugiausia randu kūrinių apie Holokaustą. Kaip estai, latviai ir lietuviai vis dar jaučiasi nesaugūs dėl savo kaimynų rusų, taip dalis žydų prisimena Baltijos šalis be jokio švelnumo, juo labiau meilės. Visiškai priešiškas.

Gyvuoja teorija, sukurta vieno žydų mąstytojo, esą pastangos išryškinti, kokias kančias Baltijos šalims sukėlė sovietų okupacija, yra kaukė, slepianti jų pačių nusikaltimus, padarytus valdant naciams. Garsi Rytų Eu-

ropos istorikė Anne Applebaum yra man sakiusi, kad tokia žydų pozicija bet kuriuo atveju – kraštutinis. Nenorėčiau nuklysti nuo temos, plėtodamas šią mintį, tiesiog noriu priminti, kad ne visa auditorija mūsų atžvilgiu iš anksto nusiteikusi palankiai.

Trečia kliūtis, jei kalbėsime apie apskritai visos Rytų Europos istorijas, yra ta, kad šios šalys Vakarams atrodo svetimos, nes atitrūkusios nuo jų. Toks požiūris dažnai šokiruoja Rytų europiečius, kurie jaučia stiprią Vakarų trauką ir didesnę arba mažesnę antipatiją rytinei žemyno pusei. Baltijos šalių nepriklausomybės siekis, vėliau narystė Europos Sąjungoje, laikytina tos traukos išraiška, bent šiek tiek, nors nevysiškai, sumažino minėtą atotrūkį. Vis dėlto vakariečiai nuoširdaus palankumo rytiečiams nepuoselėja ir dabar.

Aptariamasis regionas turi prastą reputaciją. 1985-aisiais vyko akademinė konferencija, kurioje žinomas kairiųjų pažiūrų istorikas Ericas Hobsbaumas skaitė pranešimą, pavadintą „Rytų Europos atsilikimas“, išleista ir tokio pavadinimo knyga.

Apskritai viskas Rytų Europoje vakariečiams atrodo keista, daugiausia todėl, kad jiems tai svetima, nežinoma. Be to, kiekvienas žmogus turi savo nuomonę. Draugas, su kuriuo kartais lošiu pokerį, sakė, kad jo žmona niekada nė kojos nekeltų į Rytų Europą. Nepaaiškino kodėl, bet potekstė akivaizdi – Europos Rytai, jų abiejų manymu, yra necivilizuoti.

Susiduriame tiek su komiškais stereotipais, tokiais kaip Boratas, tiek su dar tamsesniais, tokiais kaip, pavyzdžiui, Jonathano Franzeno kūrinys „Pataisos“ sukurta antiutopija arba „Avinėlių tylėjimo“ personažas Hanibalas Lekteris – fiktyvus serijinis žudikas ir žmogėdra, kilęs iš Lietuvos.

Taigi Rytų Europos, kuriai priklauso ir Baltijos šalys, vertinimams daro įtaką neišmanymas, abejingumas ir įsišakniję stereotipai.

Beje, atrodo, kad žodžių derinys „Rytų Europa“ niekam nepatinka. Lenkai, kaip ir Baltijos šalių gyventojai, yra įsitikinę, kad gyvena Europos centre. Kai kurie žmonės net išsikeičia, pavadinti Rytų europiečiais, nes Rytus jie sieja su viskuo, kas bloga, o Vakarus – su viskuo, kas gera. Manysčiau, toks mąstymas išduoda per-

dėtą jautrumą, kuris ir skatina stereotipų klestėjimą. Žvelgiant iš Vakarų pozicijos, Rytų Europa apima visas tautas, kurios priklausė vadinamajam Rytų blokui kartu su vakarine Sovietų Sąjungos dalimi.

Galimybės

Taigi, kai ateina laikas skelbti poeziją, beletristiką ar memuarus apie Rytų Europą, iškart kyla keletas problemų. Tačiau ten, kur esama problemų, atsiranda ir galimybių.

Pavyzdžiui, aš esu radęs ir teberandu autentiškų liudijimų apie nepaprastai dramatiškus įvykius Lietuvoje. Jie atskleidžia, kokias kančias žmonės patyrė XX a. viduryje. Lietuva irgi priklauso teritorijai, kurią istorikas Timothy's Snyderis vadina *kruvinomis žemėmis*. Šios šalies istorija rodo, kaip žmonės elgiasi, susidūrę su žiauria priespauda.

Būti kilusiam iš vietos, priklausančios Rytų Europai, įdomu. Nuolatos susiduriame su istoriniais asmenimis iš Rytų, tačiau atsigręžusiais į Vakarus, kuriuos jie praturtino arba buvo jų užgrūdinti.

Pavyzdžiui, Petras Rimša – skulptorius, išvykęs iš Lietuvos, studijavo Paryžiuje drauge su Rodinu, bet grįžo atgal ir tapo savo šalies garsenybe. O Jacques'as Lipchitzas atsisveikino su Lietuva, vos atradęs savo pašaukimą, bičiuliavosi su Picasso, tapo pasaulyje žinomu skulptoriumi. Intriguoja faktas, kad abu atvykėliai iš Lietuvos drovėjosi, pirmą kartą piešdami nuogą pozuotoją. Rimša, studijų draugo paklaustas, ar yra kada anksčiau matęs nuogą moterį, prisipažino, kad tik vieną kartą, atsitiktinai, bet iškart droviai nusigręžė susigėdęs. Įdomu, kad Lipchitzas, Chaimas Soutine'as, atvykęs iš Lietuvos, Constantinas Brancusi's – iš Rumunijos, sugebėjo Paryžiuje įtvirtinti folklorinius gimtinės motyvus, paversdami juos šiuolaikiškais, moderniais. Kitaip tariant, Rytų Europos patirtis praturtino Vakarų kultūrą.

Susidomėjęs dviejų lietuvių kilmės skulptorių gyvenimo trajektorijomis parašiau romaną „Bronzinė moteris“.

Kitas nepaprastas personažas, apie kurį norėčiau papasakoti ir kuris negalėtų būti kilęs iš niekur kitur,

išskyrus Baltijos šalis, – lietuvių poetas, rašęs vaikams, Kostas Kubilinskas. Jis buvo tarsi pokarinės Lietuvos dr. Seussas [amerikiečių rašytojas, pats iliustruodavęs savo poezijos knygas vaikams, – *red.*]. Poeto eilėraščius mokėjo atmintinai ištisos skaitytojų kartos, švelnios jo eilės tapo neatsiejama vaikystės peizažo dalimi.

Bet šis vyras toks komplikuoatas, beveik išprotėjęs! Per pirmąją sovietų okupaciją jis rašė satyras apie Staliną, o kai sovietai grįžo, jam teko atsakyti už antisovietinę savo kūrybą – buvo užverbuotas kagėbistų. Labiau už viską troškęs būti poetu, jis nusprendė pakilti aukščiau moralės ne tik kaip rašytojas, bet ir kaip žmogus. Savo atsidavimą režimui įrodė, įsitrynęs tarp partizanų, du rezistentus nušovė pats, dar daugiau jų žuvo todėl, kad išdavikas nurodė stribams, kur paslėptas bunkeris. Po šių įvykių Kubilinskas parašė lietuvišką dr. Seuso poemos „Katinas su skrybėle sugrįžta“ atitikmenį.

Kubilinskas man primena Czesławo Miłoszo knygos „Pavergtas protas“ personažą. Nebūčiau galėjęs įsivaizduoti tokio žmogaus – vieno iš tų, kuriems siaubingi kompromisai leido gauti tai, ko jie troško.

Esu sakęs, kad lietuviškasis mano kūrybos turinys – tai dovana, tačiau ne Lietuvai, o literatūrai.

Rašau apie Lietuvą nebūtinai tik tam, kad papasakočiau, kiek daug liūdnu, tragiškų istorijų ten įvyko. Kiekviena šalis patyrė vienokių ar kitokių dramų. Pastarųjų trijų mano romanų veiksmas vyksta Lietuvoje, nes tai dramatiška vieta, o vyrų ir moterų, atsidūrusių nepakeliamai sunkioje situacijoje, veiksmas atskleidžia, kaip apskritai išsaugoti žmoniškumą. Kalbu ne tik apie Lietuvą. Leiskite man laikytis šios nuomonės.

Aš nerašau istorinių pasakojimų, rašau amžinas istorijas, kuriose vaizduoju vyrus ir moteris, nepavaldžius konkrečiam laikui. Rašau apie Lietuvą ne vien dėl to, kas čia įvyko, bet labiau todėl, kad šios istorijos atspindi pasaulį, kuriame gyvename.

„Iliadoje“ aprašyta kančia, kurios apimta Andromachė maldavo Hektorą, kad jis nesikautų už Trojos sienų, niekuo nesiskiria nei nuo kančios, kurią jaučia kanadietė žmona ar motina, maldaudama savo vyrą ar sūnų, kad nevažiuotų savanoriu kariauti į Afganistaną, nei nuo kančios motinų, praradusių vyrus ar sūnus Lie-

tuvos rezistencinėse kovose. Bet vyrai ėjo ir eis į karą, o moterys verkė ir verks tūkstančius metų.

Antra galimybė, kurią suteikia Baltijos šalių istorijos, – šių šalių atokumas. Šiaurės amerikiečiams tos vietos atrodo egzotiškos. Būtent čia glūdi priežastis, kodėl pramanytas serijinis žudikas Hanibalas Lekteris atvyko būtent iš ten. Baltijos šalys nėra tokios kaip Transilvanija, tačiau savaip ją primena. Manychiau, rašytojo strategija čia – pasinaudoti tuo, kad vieta nepažįstama, neįprasta. Nereikėtų įrodinėti, esą Baltijos šalių žmonės niekuo nesiskiria, pavyzdžiui, nuo Mississaugos, Toronto priemiesčio, gyventojų. Įdomu būtent tai, kuo viena vieta skiriasi nuo kitos.

Pavyzdžiui, susidomėjau, kad caro laikais Lietuvoje buvo labai mažai tiltų, nes jų statyba brangiai kainavo. Jau pastatytieji tiltai buvo tarsi siauras keliukas, kuriam susitinka daugybė žmonių, atkeliavusių iš plataus ir tolimo pasaulio. Kur gausu keleivių, ten atsiranda ir vagių, o jie dažnai slėpdavosi po tiltais, laukdami nieko neįtariančių keliauninkų. Taip atsirado mitas apie kelių vaiduoklius, puolančius žmones iš pasalų. Kad įvartytų baimės vagims, lietuviai katalikai iš medžio droždavo dideles religines statulas, jas dėdavo į dėžes su stiklais ir pastatydavo taip, kad šventųjų žvilgsniai būtų nukreipti į tiltus. Medinis Kristus ar šv. Jurgis turėjo apsaugoti keliautojus, o jei nepavyks to padaryti – bent jau sugėdinti vagis. Bet vagys, kaip žinome, yra užkietėję, jų lengvai neįbauginsi. Kartais išėmę statulėles iš namelių, patys ten įlisdavo, kad pasislėptų nuo lietaus. Toks elgesys man atrodo nepaprastai juokingas ir žmogiškas. Niekada nebūčiau galėjęs įsivaizduoti nieko panašaus, jei nebūčiau turėjęs galimybės susipažinti su lietuviškais šaltiniais.

Trečia, Rytų Europa darosi vis labiau matoma dėl istorinės savo evoliucijos. Per pastaruosius dešimtmečius daug istorikų vakariečių rašė ir teberašo apie šią žemyno dalį. Iš daugybės knygų paminėsiu bent keletą – tai Normano Davieso „Europa“, Tony'o Jud'to „Pokaris“, Anne Applebaum „Geležinė uždanga“, Marci Shore „Pelenų skonis“.

Istorikai parodo kelią, kuriuo seka tiek romanistai, tiek negrožinės literatūros rašytojai.

Ketvirta, Baltijos šalių žmonės visada rašė atsiminimus, bet palyginti naujas žanras *gyvenimo istorija* suteikė galimybę lengviau šiuos kūrinius išleisti, o sulaukę skaitytojų pripažinimo, jie gana plačiai pasklinda. *Gyvenimo istorijos* – tai pasakojimai apie paprastų žmonių kasdienybę, jų rūpesčius ir džiaugsmus. Nuo biografijos žanro *gyvenimo istorijos* skiriasi tuo, kad jose vaizduojamas subjektas nėra išimybė, o apie jo gyvenimą pasakojama, mažiau paisant literatūrinių madų. *Gyvenimo istorijų* rinka nėra didelė, daugiausia jas skaito akademinė bendruomenė, bet šis žanras pamažu prigyja, atsiranda vis daugiau tokių knygų, kaip, pavyzdžiui, „Vienos moters gyvenimas“, – ją parašė Kalifornijos valstijos universiteto darbuotoja Irene Praitis, norėdama papasakoti apie savo motiną.

Penkta, kol Baltijos šalys nėra gerai žinomos, gyvai domimasi, ką joms teko patirti per nacių ir sovietų okupaciją, kai staiga atsidūrė tarp kūjo ir priekalo. Žmonės nori daugiau apie tai sužinoti, nes egzistencinės kibirkštys čia dar ypač karštos.

Galiausiai multikultūrinis atvirumas, buvęs neišvaizduojamas prieš keletą dešimtmečių, dabar tapo kasdieniniu reiškiniu, tad pasakojimai apie tolimas šalis dabar yra kur kas mažiau neįprasti negu anksčiau, kai, pavyzdžiui, buvusių Britanijos kolonijų rašytojų sėkmę kandžiai vadindavo net „imperijos antpuoliu“.

Diskutuotini moralės ir technikos aspektai

Taigi tiek apie sunkumus ir galimybes. Temomis, kurios susijusios su Baltijos valstybėmis, sunku rašyti dar ir dėl mažiausiai vienos moralinės, ir dėl keleto techninių problemų.

Moralinis aspektas neatsiejamas nuo Holokausto temos. Beveik visa XX a. Šiaurės Amerikoje parašyta grožinė literatūra, kurioje vaizduojamos Baltijos šalys, vienaip ar kitaip narplioja tai, kas susiję su Holokaustu. Net jei nerašoma šia tema tiesiogiai, vis tiek neįmanoma jos išvengti. Kita vertus, jei apie tai nerašytume, tada kaltinimas, kad bandome nuslėpti istorinę Baltijos šalių kaltę, būtų pagrįstas. Savo naujausiame romane „Pogrindis“ kalbu apie antisovietinę rezistenciją, vykusią pokario metais. Knyga ne

apie Holokaustą, tačiau išvengti jo šešėlio vis tiek nebuvo įmanoma. Vienas iš mano kanadiečių kolegų papriekiaštavo, esą žydų persekiojimus ir genocidą akcentavau nepakankamai. Kiti kaltino, kad blogai pasirinkau siužetą, nes romane apie partizanus apskritai nederėtų kelti Holokausto temas. Kiek žmonių, tiek nuomonių. Nors ir labai nelengva apie tai kalbėti, vis dėlto negalėčiau įsivaizduoti, kad pasakojimas apie Baltijos šalis būtų sukurtas, apeinant kraupų Holokausto šešėlį, nesvarbu, ar pasakojama apie įvykius prieš tragediją, ar po jos.

Techninės problemos, rašant apie Baltijos šalis, yra tokios pačios, kaip kuriant grožinę literatūrą apskritai. Esu rašytojas, todėl neturiu teisės versti skaitytojus nuobodžiauti, privalau Lietuvos istoriją ir geografiją perteikti taip, kad nebūčiau panašus į dėstytoją, bimbiničiantį priešais nuobodžiaujančius studentus. Priešingai negu studentai, kuriems lankyti paskaitas būtina, skaitytojai gali bet kada sviesti knygą šalin. Amerikiečių rašytojas Elmore'as Leonardas yra puikiai pasakęs: gerą knygą parašysime tik tada, kai išmesime visas nuobodžias dalis.

Bet kaip tą padaryti?

Pastarosiose dviejose savo knygose taikiau skirtingas strategijas.

Romane „Pogrindis“ – tai ekstremalus sutrumpinimas ir palyginimas. Lietuvos istoriją pateikiu labai koncentruotai, įdomiausius jos aspektus lygindamas su tuo, kas tuo pat metu vyko Vakaruose.

„Bronzinės moters“ veiksmas vyksta pasakų šalyje. Pagalvojau, jeigu Lietuva būtų suvokiama lyg savotiška mistinė barono Miunhauzeno žemė, remdamasis šia charakteristika lengviau pasiekčiau tikslo.

Baigdamas norėčiau pasakyti: istorijos, kurias radau Lietuvoje arba kurios mane įkvėpė, yra vertos, kad būtų papasakotos, nes atskleidžia žmogaus laikyseną kritinėmis egzistencijos akimirkomis. Pasakokime istorijas įtikinamai, stengdamiesi kuo labiau prikaustyti dėmesį. O jeigu mano siūlomos estetiškos strategijos jums nepravers, tada kviesčiau rašytojus ieškoti naujų kelių, kaip praturtinti pasaulio vaizduotę. ■

Iš anglų k. vertė Simona BRIZGYTĖ

APIE SKURDO AŠĮ IR ŽMONIJOS PERSPEKTYVAS*

Aptarus civilizacijų skirtumus, kurie darys poveikį Europos išipareigojimams skurstančiųjų atžvilgiu, reikėtų pereiti prie konkretesnės temos ir išplėtoti metodą, kuris būtų tiek europietiškas, tiek universalus. To reikia, kad padėtume kitiems susikurti geresnes gyvenimo sąlygas, nebūtinai vien ekonomines. Kai kuriose šalyse, nors jos yra ekonomiškai savarankiškos, gausu žmonių, gyvenančių skurde. Kad dialogas taptų įmanomas, būtina atsižvelgti į kitokias sąlygas, tarp jų – ir į uždara civilizacijos pobūdį. Geriausia pradėti nuo visuotinio sąmoningumo, kaip įvairių veiksmų pamato, nepriklausančio nei nuo materialinio, nei nuo socialinio visuomenės lygio.

Visos civilizacijos pripažįsta, kad gyvenimas ir jo įvykiai yra laikini, nors amžinybė žada įvairiausias veiklas „amžinojoje vietoje“. Ta „amžinoji vieta“ suvokiama kaip lūkesčių horizontas. Studija „Nauja pasaulinė partnerystė: išnaikinti skurdą ir transformuoti ekonomiką, pasitelkiant tvarią plėtrą“ (Niujorkas: *United Nations Publications*, 2013) remiasi tikimybių lūkesčiais – atviru laiko akiračiu, kurį galima susiaurinti iki to, kas aktualu, ir to, kas šiuo metu nereikšminga. Savo ruožtu sąmoningumas apima ir „praeities akiratį“, kuris gali tapti aktualus. Kai kurios civilizacijos praeities akiratį sieja su konkrečiomis istorijomis ar iškiliais tektais, galinčiais nulemti, kas bus reikšminga ateities akiračiui. Įvairių (pavyzdžiui, Afrikos) genčių žmonės baugina modernizacija, nes jaunesnės kartos išvyksta ieškoti „geresnio“ gyvenimo, šeimos vienybė irsta, didėja tarpusavio susvetimėjimas ir atskirtis. Sudėtingas šeimos-genties santykių kamuolys visiems bendruomenės nariams, tarp jų ir senoliams, leisdavo dalyvauti visuose įvykiuose. Naujoje aplinkoje senajai kartai nebelieka vie-

tos. Ankstesnis santykių modelis yra apimtas gilios krizės. Jei norime suprasti tautą, turime stengtis suprasti jos „gyvenamąjį pasaulį“. Net gražiausiame ir tvarkingiausiame gyvenimo modelyje prasminis susiskirstymas išlieka: šitas augalas yra gydomasis, tas gyvūnas – naminis, o anas, urzgiantis tolumoje, – laukinis. Vienas įvykis sujudina platų kitų įvykių lauką. Atminties akiratis neapima visos praeities, jis šokinėja, susiedamas tuos įvykius, tas asmenybes, mitines figūras, kurios yra reikalingiausios tuo konkrečiu metu. Praeities įvykiai su priežastiniais tarpusavio ryšiais irgi yra reikšmingas galimybių akiračio veiksnys.

Šiuolaikiniai (ir ne tik) konfliktai, revoliucijos kyla dėl atsiradusios įtampos tarp tradicinės gyvenimo tvarkos ir galimybės plačiau atverti akiratį, kurį kokia nors tradicija uždarė. „Arabų pavasaris“ iki šiol veržiasi per kraštus ir plečia to, kas galima, ribas.

Santykis tarp to, kas socialiai galima ir kas neįmanoma, gana sudėtingas. Tai, kas galbūt priimtina politiškai, ne visada įmanoma ekonomiškai, o tai, kas įmanoma ekonomiškai, gali būti neįmanoma techniškai arba nepriimtina morališkai, ontologiškai ar mitologiškai. Tai reiškia, kad dalies galimybių kuriam laikui tenka atsisakyti ir jos „nugrimzta“ užmarštin, tačiau galbūt ateityje, kai pakis jų reikšmė, moralinės vertybės, kai atsiras reikiamas ekonominis pajėgumas, bus galima prie jų sugrįžti. Tokius pokyčius lemia sąmoningumas kaip „laiko atspindys“.

Tiek civilizacijos, tiek genties ar bendruomenės ribas apibrėžia to, kas įmanoma, atspindys nuo to, kas neįmanoma. Būtent tai, kas neįmanoma, parodo, kuo viena civilizacija skiriasi nuo kitos. Tie skirtumai skatina ne tik pasikeitimus, bet ir civilizacijų konfliktus, nepaisant pozityvistškai nusiteikusių sociologų tvirtinimų, esą faktų analizė nerodo kokių nors rimtų pokyčių, galinčių

* Tęsinys iš nr. 11. Pabaiga.

sukliudyti tarpdisciplininiam dialogui ir globalinei sąveikai. Vilniuje vykusioje UNESCO konferencijoje, kai buvo svarstomas tolerancijos klausimas, posėdyje dalyvavę mokslininkai musulmonai iš Egipto ir Irano teigė: kol Vakarai toleruos homoseksualumą, dialogas tarp islamo ir Vakarų nebus įmanomas. Jų vertybiniame akiračiuje homoseksualumui vietos nėra, taigi jis turi būti atmestas, o su juo ir civilizacija, laikanti šią galimybę savo gyvenamojo pasaulio dalimi.

Laiko akiračių išplėtimas ar susiaurinimas daro įtaką tiek įvykių atrankai, tiek jų reikšmei. Ateities akiratis padeda nustatyti, kas turėtų būti perimama iš praeities ir kaip visa tai pritaikyti dabarčiai. Tarkime, galima naujai perskaityti šeimos ar genties istoriją, kad ji taptų ateities struktūros dalimi. Tai susiję su *praeities-dabarties-ateities* įvykių kryptimi ir atranka. Laiko atspindys lemia skirtumus ir santykius tarp *praeities dabarties*, tarp *dabarties dabarties* ir tarp *ateities dabarties*. Kiekviena *dabartis* turi savo pačios laiko akiračius, kurie susikerta su praeities ir ateities akiračiais.

Kritinė teorija privalo susieti visus veiksnius ir parodyti, kodėl vienos galimybės yra įgyvendinamos, antros – tikėtinės, o trečios neįmanomos. Kitaip tariant, jos uždavinys – apibrėžti socialinės sistemos galimybių ribas ir pasiūlyti, kas galėtų jas praplėsti. Pavyzdžiui, ji turėtų atskleisti, kaip politinis neišmanymas, ekonominis piktnaudžiavimas ar moralinis nuosmukis ardo ūkinį šalies pajėgumą, o technologinis silpnumas žlugdo ekonomiką.

Ar visada kitos civilizacijos, tarkime, Vakarų, įsikišimas būna naudingas? Pernelyg dažnai pagalba pertvarkyti ar net radikaliai pakeisti gyvenamąją aplinką ateina iš išorės. Apsiginklavę gerais ketinimais, „pažangiomis“ žiniomis, naujausiais tyrimais ir įrankiais, „reformatoriai“ siūlo tai, ko, jų supratimu, reikia vietiniams gyventojams net jeigu tokie poreikiai yra to gyvenamojo pasaulio užribyje. Nėra mokyklos – pastatysime ją, nėra klinikos – įrengsime. Tai labai pagirtini darbai, tačiau negalima pamiršti pagrindinio anksčiau aptarto principo: ką nors statydami, turime tai daryti ne jiems, o su jais, kad vietiniai žmonės patys įsitrauktų, dalyvautų ir suvoktų tų dalykų reikšmę ir naudą. Jiems nedalyvaujant savo gyvenamojo pasaulio kūrimo, „pažanga“ taps svetimos tvarkos primetimu. Galime siū-

lyti aukso kalnus – interneto paslaugas, įvairiausias prekes, visa tai bus matoma, bet žmonėms neprieinama, kels tuščias viltis, rodančias radikalų prieštaravimą tarp to, kas jie yra, ir to, kuo norėtų būti, ką turi ir ko numatomoje ateityje negalės turėti. Toks nusivylimas yra ženklas, kad sužadino lūkesčius, kurių negalime patenkinti, ir tai abipusė nesėkmė. Savo ruožtu lygiai tokia pat nesėkmė būtų ir grįžimas prie ankstesnio *status quo*.

Atsižvelgiant į žmonių rūpesčius, jų poreikius, kiekviena situacija vertintina, gilinantį į kultūrinį kontekstą, kuris apėmė istoriją, mitus, vertybes, lūkesčius ir svajones apie ateitį. Čia daug lemia išsilavinimas, įgūdžiai ir vietinė hierarchija. Svarbu išsiaiškinti, ką vietiniai žmonės galėtų nuveikti, gavę šokią tokią paramą, ir kokio lygio pagalba būtų reikšmingiausia konkrečiu laikotarpiu. Tarkim, jei per tam tikrą laiką, metus ar dvejus, bus įrengta klinika, kokį išsilavinimą per šį laikotarpį privalėtų įgyti kai kurie visuomenės nariai, kad klinika turėtų vadovybę ir personalą. Jei bus įrengta ne tik klinika, bet ir mokykla, svarbu apskaičiuoti, ar ekonomika pajėgs išlaikyti jas abi. Todėl, tiriant esamas ir būsimas galimybes, iškyla prioritetų klausimas – reikia atsirinkti tai, kas yra svarbiau. Tačiau du dalykai vis tiek privalomi: pirmiausia, vietinė bendruomenė turi dalyvauti, tiek priimant sprendimus, tiek realizuojant projektus, nes taip kuriama vietos demokratinė praktika, bendruomenės nariai mokosi atlikti konkrečius darbus, aiškėja, kieno balsas yra svarbus ir reikšmingas, kas gali bendrauti su vietos valdininkais ar užsienio partneriais. Tai „paprotinga“ demokratija. Kita vertus, svarbu suvokti, kad visos pastangos eksportuoti demokratiją buvo ir bus bevaisės. Demokratija įtvirtinama, vietos bendruomenei realiai dalyvaujant savo istorijos kūrimo, kai atveriami platesni akiračiai, atskleidžiamos įvairesnės galimybės. Net jei dalis iš jų nebus iškart įgyvendintos, galima prie jų sugrįžti ateityje.

Visais atvejais švietimas turėtų būti svarbiausias, nes būtent jis praplečia akiračius, atskleidžia sudėtingų klausimų esmę, sukuria platesnį intersubjektyvumą ir leidžia įsisaugoti ribas. Švietimas iš esmės yra dialoginis ir tarpkultūrinis, todėl padeda kurti bendrą pasaulinę demokratiją. Reikia vengti siaurų, formalių instrukcijų, kurias dosniai dalija „ekspertai“, gebantys veikti bet kurioje modernaus pasaulio vietoje. Jų įgūdžiai yra homogenizuoti, taigi globa-

lūs. Tačiau šalia techninio išprusimo svarbus vaidmuo tenka kitiems dviem aspektams – tai naujų įgūdžių ugdymas vietinėje aplinkoje, gerbiant to krašto kultūrą ir vertybes, kartu su nusiteikimu plėtoti tarpkultūrinį dialogą. Techninis švietimas suteikia gebėjimus siekti ekonominės gerovės, o kultūrinis švietimas padeda atsikratyti išankstinių nusistatymų, skatina priešintis priespaudai ir patiems nesigriebti smurto. Vien technologiniai įgūdžiai žmones paverčia savanaudžiais, diegia „klajoklišką“ gyvenimo būdą, nes grynakraujai technokratai neprisiriša prie konkrečios vietos. Nors techninis švietimas tiems, kurie turi globaliai tinkamus įgūdžius, suteikia galimybę nevaržomai siekti gerovės, kartu gilinama praraja tarp pasiturinčiųjų ir vargstančiųjų. Platus, integralus švietimas, tiek kultūrinis, tiek tarpkultūrinis, tikėtina, užkirstų kelią vadinamajam protų nutekėjimui iš kylančios ekonomikos šalių. Esu tikras: Europos institucijos, atsakingos už pagalbą užsieniui ir švietimo plėtrą, ras būdų, kaip sustabdyti šį procesą, kad bendruomenės, pasukusios integracijos keliu, „nenukraujuotų“.

Pateiksiu pavyzdį, kaip aprašytasis metodas veikia, apėpdamas įvairias ontologines problemas ir laiko akiračius. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Ekvadore įvyko didelės institucinės reformos. Ekonominė krizė iš esmės buvo paralyžiavusi šalį, o infliacija augo nevaldomai. Didėjant įsiskolinimui, Ekvadoras stengėsi atitikti visus tarptautinių finansinių institucijų, tokių kaip Tarptautinis valiutos fondas ir Pasaulio bankas, reikalavimus. Remiantis šiuolaikine atomistine ontologija, nuspręsta privatizuoti visus visuomeninius sektorius, tarp jų ir sveikatos apsaugą. Valstybės išlaidos socialinėms reikmėms buvo smarkiai apkarpytos, sveikatos apsaugos kontrolę leista perimti privačioms užsienio firmoms. Tai lėmė, kad sveikatos apsaugos sistemą ištiko ypač gili krizė, sukėlusį masinį infekcinę *dengė* karštligės protrūkį. Individualistinė ontologija, Vakarų įdiegta kaip ateities lūkestis, atveriantis individualias galimybes, supriešino bendruomenės narius ir neleido patenkinti paprasčiausių neatidėliotųjų sveikatos poreikių. Priežastis? Rinkos autokratija.

2007 m., kai buvo išrinktas Rafaelis Correa, įvyko ženklus ontologinis pokytis – buvo suvokta, kad geresnę ateitį užtikrins ne bendras individualių iniciatyvų skaičius, o kolektyvinis veiksmas kaip integrali visuma su specifinė-

mis ypatybėmis. Tačiau net po to, kai politinė retorika pakrypo solidarumo linkme, o valstybinei sveikatos apsaugai buvo skirtos didelės pinigų sumos, rezultatai vis tiek nėra guodžiantys. Čia iškyla dar viena problema: valdžia nori autokratiškai viską spręsti „iš viršaus“.

Biomedicininis modelis, nors iš dalies veiksmingas, yra pateikiamas kaip vienintelis galimas sprendimas, o visi tradiciniai gydymo būdai atmetami. Šiuo atžvilgiu biomedicininė technologija, neva aukščiausias autoritetas, gydo individus ir „sergančias“ kūno dalis, nepaisydama jokių vietinių praktikų ir bendruomeninio gyvenimo būdo kaip sveikatingumo dalies. Gydymo sėkmė priklauso tik nuo medicinos laimėjimų, gerai finansuojamų tyrimų ir aukštos kvalifikacijos medikų. Į bendruomenės narius žvelgiama kaip į nesugebančius savarankiškai rasti tinkamos išeities ir jie verčiami tapti priklausomais nuo biotechnologijos. Globalizacija, primetama iš viršaus, lemia, kad žmonės užmiršta, kaip galėtų aktyviai dalyvauti, kurdami savo pačių istoriją, tradicijas integruodami į ateities akiratį. O juk visuomenės, kartu su ją apibūdinančiomis institucijomis, normomis ir kultūra, gerovė yra ne kieno nors kito, bet vietinių žmonių veiklos vaisius. Kitaip tariant, varomoji žmonijos istorijos jėga yra žmonių įpročiai, o ne rinka. Panaudojus paprastą epistemologinį manevrą, bendradarbiavimas su bendruomene pakelia vietinį mokslo lygį, parodo žmonėms jų veiksmų svarbą. Ten, kur įmanomi bendruomeniniai sprendimai, atsiranda ir pasirinkimo galimybės. Viso to rezultatas – visuotinis švietimas ir tradicinės žinios, supratimas, kaip veikia bendruomenė ir kokius pasirinkimus gali pasiūlyti pakitusi, tačiau tradicijų neatmetanti gyvensena.

Tiek švietimas, tiek bendradarbiavimas, dalyvaujant bendruomenės nariams, veikiantiems išvien ir įsipareigojusiems tarpusavyje, kai visų nuomonės svarbios, aktualios ir gerbiamos, – yra nepaprastai svarbi, nors mažai pastebima praktika. Vertėtų pabrėžti, kad praeities akiratis, paremtas kolektyviu solidarumu ir bendromis vertybėmis, priešingai negu egoistiškai suskaldytas individualizmas, teikia ateities vilčių. Bendruomenės problemų sprendimus gali rasti patys jos nariai, gebantys integruoti šiuolaikines naujoves, nesuardydami tradicinės savo kultūros.

Racionalumas, universalumas, teisės ir pareigos kaip

viešo etoso pagrindas laikomi vakarietiškais „produktais“, kurie svarbūs tik vienai civilizacijai, todėl kitoms civilizacijoms nebūtina jų nei pripažinti, nei perimti. Šiandien, ypač remiantis postmodernizmu, nors jis yra tik viena iš vakarietiško tradicijų, įprasta tvirtinti, esą visi teiginiai yra teisingi tik pagal tam tikros kultūros kriterijus ir nėra viena kultūra negali dėti esanti viršesnė: visos yra lygios ir puoselėja vertybes, kuriomis vadovaujasi tos kultūros nariai. Visos civilizacijos skirtingos, o skirtumus privaloma toleruoti. Galų gale kultūra – tai ne empirinė būtis, o simbolinis kūrinys be jokių nurodymų, kas yra „tikrovė“, nes ir „tikrovės“ sąvoka lygiai taip pat yra tam tikros kultūros vertybė. Musulmonams tikresnis už bet kokią empirinę ar jutiminę tikrovę yra Alachas, krikščionims – Jėzus, o pamaldieji kapitalistai (tokių netrūksta ir tarp aršių komunistų) viską sprendžiančiomis dievybėmis laiko rinką ir pelną (Sorosas, Džilasas, Cox'as). Priimant šiuos argumentus už gryną pinigą, neišvengiamai peršasi išvada: vakarietiška filosofija yra etnocentriška, eurocentriška ir nebūtinai turi būti pasaulinė.

Kritikai iš kitų pasaulio kraštų kartu su feministėmis, Freudo šalininkais, neomarksistais teigia, esą nėra jokio reikalo laikytis vakarietiško nusistatymo ir prietarų, kuriuos prasimanė seniai mirę baltaodžiai vyrai. Sutikime su šiais teiginiais ir įsidėmėkime jų pasekmes: Jungtinių Tautų Visuotinė žmogaus teisių deklaracija turėtų galiooti tik vakariečiams, neleistina primesti jos niekam kitam. Taigi, kitų civilizacijų žmonės, jų vadovai ir vyriausybės, jų viziriai ir šamanai neturėtų reikalauti tolerancijos ir teisių, nes tai reikštų priimti vakarietiškus prietarus. Keista, kad Vakarai vis labiau spaudžiami be išlygų atsiverti, taip pat ir geografiškai, visiems atvykėliams, bet niekas nekaltina kitų civilizacijų, kad jos darosi vis uždaresnės ar net visada tokios buvo. Iš tikrųjų jos turi kultūrinę teisę būti uždaros, kad apsigintų nuo Vakarų įsiveržimo. Trumpai tariant, Vakarai pasmerkti būti atviri visam pasauliui, elgtis tolerantiškai, toleruoti net ir tuos, kurie radikaliai netolerantiški, nes šie turi tiek lygias teises, tiek tokį patį statusą. Tačiau toks netolerantiškųjų pageidavimas paradoksaliai paremtas *tolerancijos* reikalavimu, vadinasi, tai reiškia ir Vakarų pripažinimą. Nors siekiama būti išskirtiniais, todėl propaguojamas uždarumas, tolerancijos reikalavimas

tampa universaliais gyvensenos dalimi. Numanyti šį universalumą leidžia apeliavimas į vakariečių pripažinimą, paramą, apsaugą, prieglobstį, geresnį gyvenimą ir kultūrines teises.

Postmodernistiniai tekstai, paremti dekonstrukcijos logika, skelbia, kad tapatumas, ypač siejamas su individu, seniai mirė. Bėda ta, kad šių lozungų autoriams pernelyg nerūpėjo, kokiam subjektui jie meta iššūkį. Remiantis anksčiau aptartomis pasaulio pertvarkymo žmonijos naudai sąvokomis, tai būtų antraeilis subjektas, be jokio išankstinio apibrėžimo. Modernusis subjektas, kurį pavertė universaliu įvairios deklaracijos, tarp jų ir Jungtinių Tautų Visuotinė žmogaus teisių – tiek individualių, tiek kultūrinių – deklaracija, remiasi modernia save generuojančio individo samprata. Pasiekėme tašką, kai į kiekvieną kultūrą žvelgiama kaip į save generuojančią be jokių ontologinių, metafizinių ar teologinių pagrindų. Taigi, moderni globalizuojanti pozicija atvedė prie išvados, kad visi diskursai autonomiškai, todėl lygiaverčiai. Šiaip ar taip, šie diskursai neturi jokių išorinių kriterijų, kurie leistų spręsti apie jų skirtumus ar įvertinti jų teisingumą. Jei tarp jų ir yra kas nors bendra, tai tik jų skirtingumas. Taigi negalima remti kartais neapdairiai skleidžiamų teorijų, esą diskursai kažkaip kažką parodo. Tačiau drauge tai reiškia, kad nėra ir jokių iškraipymų. Vienas kuris nors diskursas, apibrėžiantis kultūrinę pasaulėžiūrą, negali nei perteikti kitų diskursų, nei jų iškraipyti. Kiekvienas diskursas visus kitus diskursus, tarp jų ir kultūrinius, interpretuoja pagal savo kriterijus. Kalbant praktiškai, esami tikslai ar aplinkos vertinimo būdai neprivalo paisyti priežastinio efektyvumo logikos, pertvarkyti pasaulį visi gali pagal savo poreikius ir galią. Jei kultūros požiūriu muzikavimas ar pasakojimai apie protėvius yra reikšmingi dalykai, o metafizinės būtybės laikomos svarbiomis būties sergėtojomis, negalima įvesti kriterijaus, pagal kurį visa tai būtų neproduktyvi veikla, mistiniai prasimanymai. Trumpai tariant, konfrontacija tarp šių dalykų nereiškia, kad tiesa atskiriama nuo melo, – tai ginčas tarp dviejų diskurso struktūrų, kurios vertina viena kitą savuoju unikaliu būdu. ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

ŽEMĖS PRASMĖVAIZDIS IR „PASIKLYDUSIO VALSTIEČIO“ KOLIZIJA

Visi bent kartą yra girdėję jau vos ne karikatūra paverstus Georgo Wilhelmo Friedricho Hegelio žodžius: jeigu faktai prieštarauja mano teorijai, tuo blogiau faktams. Tačiau net ir mūsų dienomis, kai gamtos mokslų metodologinės procedūros, prioritetą teikiančios empiriniams tyrimams, vis dažniau yra perkeliamos ir į žmogaus aplinkos pažinimo sferą, minėtas teiginys nėra toks jau beviltiškai pasenęs, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Garsusis XIX a. mąstytojas primena: visada labai svarbu išsaugoti esmės prioritetą konkretaus pavyzdžio atžvilgiu, puoselėti metodo idėją, neleidžiančią pasiklysti tarp faktų gausybės, paskėsti empirikos klampynėje.

Tačiau filosofijai įdomus ir kitas atvejis, kai faktas, netelpantis į schemą, ima savaime byloti ir priverčia keisti mąstymo kryptį. Kaip tik toks gluminantis atsitikimas paskatino pasirinkti ir šios filosofinės refleksijos temą. Kalbu apie iš tikrųjų paradoksalų, nors, atrodytų, ne tiek filosofijai, kiek kitoms disciplinoms įdomų dalyką, kad Lietuvoje, žemdirbiškos kultūros krašte, atsirado kažkas panašaus į grandiozinį Jūros šventės kultą, nors antai Žemės diena čia minima labai nenoromis, formaliai, be didesnių užmojų ir entuziazmo. Jei apsiribotume vien paties fakto konstatavimu, vengdami vertybinių nuorodų ir paaiškinimų, problema pakibtų ore be jokių išvadų.

Jūros šventė Lietuvoje iš tikrųjų kasmet vis labiau pučiasi, privileija vis didesnes žmonių minias, Klaipėda tomis dienomis tampa visuotiniu traukos centru. Vis dėlto teigti, esą Jūros šventė jau įgavo nacionalinį skambesį, būtų pernelyg drąsu. Visos Lietuvos švente ji tampa visai ne dėl to, kad jūros prasmėvaizdis būtų susijęs su kokiais nors prigimtiniais genties polinkiais, lietuvių mentaliteto savybėmis. Minėtoji šventė susijusi ne tiek su jūra kaip atvirumo pasauliui idėja ar jūrų uosto teikiamomis sėkmingo verslo galimybėmis, kiek su pačia švente. Tai tarsi metašventė, visos šalies mastu šlovinanti tuščio laiko pažadą, suteikianti progą pagaliau atitrūkti nuo darbų. Jūros stichija asocijuojasi su džiaugsmingu pasinėrimu į nieko neveikimą, su ilgomis triukšmingomis linksmybėmis, kurioms bent kartą per metus atnašaujame.

O Žemės vaizdinys lietuvių mentalitete nepavaldus jokiai butaforijai. Tačiau ar tai reiškia, kad žemė asocijuojasi tik su sunkiu darbu, klampiu vargu ir murzina kasdienybe? Jeigu tokios asociacijos pradeda vyrėti, tai ženklas, kad jau visiškai nususinome Žemės vaizdinį, o mainais už tokį atsainumą mums užkrauta nepakeliamą nykumos našta.

Trumpiau tariant, žemė neturėtų būti vien ūkinės eksploatacijos ir turtinių manipuliacijų objektas. Neneigiant žemės kaip maitintojos įvaizdžio, svarbu vertinti

ją kaip gyvosios išminties, o drauge ir humanitarinio žinojimo šaltinį. Suabsoliutintas vartotojiškas požiūris gali taip užblokuoti sąmonę, kad Žemės vaizdinio žmonės nebelaikys nei įkvėpimo šaltiniu, nei kūrybinių galių simboliu, nei gyvenimo prasmės pagrindu, kuris istoriją paverčia likimu, o tiesai suteikia substancialumo. Žemė – tai būties tiesos stichija.

Žemė kaip formų forma

Atrodo, pernelyg mažai kreipiama dėmesio į vieną niuansą, susijusį su filosofijos atsiradimu, iliustruojantį jos savitumą, o tai gana įdomus filosofinės minties vingis. Senovės graikai, svarstydami, koks pradas (gr. *archē*) vienija visą tikrovės įvairovę, nurodydavo tai vieną, tai kitą gamtos gaivalą, tiksliau tariant, tris iš keturių, priskiriamų tokioms stichijoms, – vandenį, orą arba ugnį (Filosofijos atlasas, 1998), bet niekur neminėdavo ketvirtosios iš jų, t. y. žemės, nors ji žmonėms artimiausia, labiausiai apčiuopiama. Dar labiau stebina tai, kad čia iš tikrųjų buvo keliamas klausimas apie pradžią ir pabaigą, t. y. aiškintasi, kur viskas prasideda ir į ką sugrįžta, kas laikytina visa ko iščiomis? Atrodytų, žemės vaizdinys čia peršasi pats savaime, tačiau filosofijos tradicijos pradininkai tokios pagundos išvengė, jie verčiau tenkinosi šiandien šypseną keliančiais pasakojimais apie, tarkime, oro tirštėjimo ir retėjimo mechaniką arba ugnies kelių aukštyn ir žemyn, esą būtent tai užtikrina visos įvairovės vienovę.

Kodėl antikos filosofijos mokykla, plėtodama archės teoriją, ignoravo žemės vaizdinį, galima aiškinti tuo, kad pirmieji filosofai bandė nurodyti beformę pirmapradę medžiagą kaip pradžios prielaidą, kaip pagrindą, užtikrinantį įvairovės vienovę. Savo ruožtu intuicija jiems pakuždėjo teisingą išvadą, kad žemė nėra *medžiaga* įprastine šio žodžio prasme. Jeigu čia taikysime antikos filosofų vėliau išplėtotą fundamentinę perskyrą į medžiagą ir formą, regis, galėsime teigti, kad žemė yra formuojančioji galia, formos stichija, formų forma.

Viskas, kas gimsta iš žemės, yra uždara forma pasaulio atvirume, vienaip arba kitaip organizuota struktūra, nesvarbu, ar kalbėtume apie pirmąją gamtos

atsiskleidimą, ar apie šiandien našiausią rapsų veislę išpuoselėtame valstiečio ūkyje, ar apie meno kūrinio prielaidas Martino Heideggerio požiūriu – meno kūrinio esmė, pasak filosofo, yra žemės dialogo su pasauliu rezultatas (Heidegeris, 1981). Žemė yra formos matrica, nepaisant to, kad žemę galima apčiuopti ne tik perkeltine šio žodžio prasme, bet ir pačiuotiniais pirštais, net užuosti.

Žemė sukuria rūšių įvairovę. Neigdami „neatpažinto objekto“ tikroviškumą, tikrovės fenomenais laikome vien tai, ką galime priskirti vienokiai arba kitokiai rūšiai. Žemė nėra kokia nors išankstinė įsivaizduojamos būties prielaida arba likutinė medžiaga, išgryninta analitinio skaidymo procese. Žemė nėra visatos centras astronomine šio žodžio prasme, bet ji nuo pat pradžių yra pačios būties centras, spinduliuojantis atvirumu, formų forma, formos fiesta.

Valstietis, rūpindamasis žeme, rodo sektiną pavyzdį, kaip puoselėti formos organiškumą, – tarkime, tai ir yra kelrodis, padedantis nepasiklysti kūrybos užgaidų mirazuose, išvengti kaprizingos žmonių prigimties žaibų. Filosofas paklūsta likimo dėsniui lygiai taip pat kaip valstietis, dirbantis žemę.

Valstietiškos luominės savimonės skiepas lietuvių mentalitete

Nepasakysiu didelės naujienos primindamas, kad luomo sąvoka yra teisinė kategorija. Ilgą laiką daugelyje šalių visuomenės susiskaidymą į luomus lėmė įtvirtintas skirtingas žmonių santykis su įstatymu, – kai kurioms visuomenės grupėms buvo suteikiamos vienokios ar kitokios teisinės privilegijos, statuso išlygos. Savo ruožtu visų žmonių lygybės prieš įstatymą užtikrinimas, suprantama, naikina visuomenės pasidalijimą į luomus, taigi tokio pobūdžio susipriešinimas išnyksta. Demokratinė teisinė visuomenė skelbia, kad visi žmonės prieš įstatymą yra lygūs, niekas negauna teisinių privilegijų dėl socialinio statuso, užimamų pareigų, turtinės padėties ir pan. Taigi modernioji visuomenė „luomui“ dažniausiai suteikia neigiamą atspalvį, pasitelkia šį žodį, išjuokdama neteisėtas kieno nors pretenzijas siekti tam

tikrų privilegijų, įtvirtinti klando interesus, savanau-
diškai naudotis valdžios svertais. Tačiau vokiečių fi-
losofas Friedrichas Nietzsche luomo institutą vertino
visai kitaip (Nietzsche, 2008). Esą luomas suteikda-
vęs vertybinę motyvaciją žmonių pasirinkimams, tai
buvo socialinė jėga, puoselėjusi pamatines vertybes,
palaikiusi jų gyvybingumą. Luomas buvo tarsi nepramušamas vertybių apsaugos žiedas, galia, užtikrinanti
palankiausias vertybių sklaidos galimybes, – nesunku
įsivaizduoti, ką, tarkime, bajorui reikė ar tebereiškia
jo duotas garbės žodis. Moderniųjų laikų visuomenė,
pasak Nietzsche's, – tai beluomiai žmonės arba luomų
mišrainė, tiksliau tariant, toks sąmonės tipas, kai
vertybinės nuostatos geriausiu atveju tampa lengvai
keičiamomis kaukėmis, nes nebesilaikoma jokių iš-
pareigojimų, apibrėžiančių tapatybės kodą.

Dabar iš tikrųjų labai daug kalbama apie vertybes,
gal net pernelyg daug ir dažnai, tarsi būtų lenkty-
niaujama su sparčia tų vertybių devalvacija. Galimas
dalykas, kad suvešėjęs plepumas, triukšminga šios
problemos verbalizacija rodo desperatiškas pastangas
žodžiais užkimšti atsivėrusias vertybines tuštumas.
Taigi, Nietzsche's pastaba, jei traktuosime ją rimtai,
leidžia luomą kaip teisinę kategoriją atskirti nuo luominės
vertybinės orientacijos, pripažįstant, kad mo-
derniai visuomenei labai praverstų toks žmogaus są-
monės tipas, kai savivertė ir orumas grindžiami per
amžius patikrintomis vertybėmis.

Svarbu pabrėžti, kad tiek luominis visuomenės su-
siskaidymas, tiek reikalavimas panaikinti luomus teo-
riškai buvo grindžiami ta pačia gamtos idėja, puose-
lėjama nuo seniausių laikų. Štai, pavyzdžiui, Platonas
savajame idealios valstybės projekte numatė hierar-
chinę trijų luomų sistemą, remdamasis kokybiniu
gamtos aiškinimu, t. y. hierarchiškai laipsniuojamo
kosmoso teorija (Platonas, 1981). O moderniaisiais
laikais iškeltas, su demokratinės tvarkos lūkesčiais
susijęs reikalavimas panaikinti luomus rėmėsi mate-
matine gamtotyros metodika, atmetusia kokybiškai
laipsniuojamo kosmoso vaizdinį. Ji skelbė visų daiktų
lygybę, t. y. idėją, kad visata, metaforiškai tariant, vi-
sur matuojama vienodai (Čiuldė, 2005).

Dvi teorinės prieitys, kurios visiškai skirtingai
interpretuoja gamtos idėją, leidžia pagrįsti ir skir-
tingas socialinės tvarkos vizijas. Lemiamais visuo-
menės gyvenimo tarpsniais iš tikrųjų dažnai pasi-
telkiami vienokie arba kitokie gamtos vaizdiniai.
Tačiau į šią temą galima pažvelgti netikėtu rakursu
ir, pavyzdžiui, bandyti pasiaiškinti, kaip gamta pati,
be jokio teorinio įsikišimo, ugdo luominę žmogaus
sąmonę, lemdama prioritetų pasirinkimą. Čia pir-
miausia turėtume kalbėti apie valstietišką sąmonės
tipą, ypač glaudžiai susijusį su gamtos cikliškumu, su
žemės artumo pojūčiu. Lietuviams šis klausimas dar
svarbesnis, nes mūsų valstietija laikytina savotišku
luomu-donoru, kuris lemiamų išbandymų laikais ne
kartą perėmė net ir kitų luomų naštą. Pavyzdžiui, kai
Lietuvą okupavo sovietai, o reguliarioji kariuomenė,
aukštojo karininkų sluoksnio nurodymu, iškart su-
dėjo ginklus, neparodžiusi nė menkiausio pasiprie-
šinimo, kovoti su įsibrovėliais ryžosi valstiečiai, ma-
siškai išėję į miškus.

Platonas, modeliudamas idealią valstybę, numa-
tė tris – filosofų, sargybinių ir amatininkų – luomus.
Valdantieji čia vadinami filosofais, nes, Platono po-
žiūriu, šiam luomui svarbiausia vertybė yra išmintis,
išsilavinimas, žinojimas. Atitinkamai sargybinių lu-
omas puoselėja drąsą, o amatininkų luomas brangina
nagingumą.

Nėra paslaptis, kad lietuvių tautos vertybinius nusi-
teikimus lemia valstietiškas mentalitetas su tam tikra
jautrumo ritmika ir atkaklumu, padedančiu atlaiky-
ti įvairiausius išbandymus. Todėl negalėčiau sutikti
su tautos dainiumi vadinto poeto kadaise išdėstyta
nuostata, esą lietuvių sąmonė persmelkta nuolan-
kumo, apimta pasidavimo nuotaikų. Tą nuolanku-
mą labiau tiktų vadinti fatalizmu. Sakyčiau, lietuvių
charakteriui būdingas fatalizmas yra tarsi tatuiruotė,
kurią giliausiame dvasios klode, sąsąmonės gelmėse
išdegino nenumaldomas gamtos cikliškumas. Tačiau
fatalizmas mažai ką bendra turi su nuolankumu, nes
fatalistas, metaforiškai tariant, iškentęs žiemos var-
gus, ir vėl džiugiai sveikina pavasarį, o rudenio p-
raško savo darbo vaisius kaip likimo suteiktas dovanas.

Fatalizmo terminas čia tinka dar ir todėl, kad beveik visi mūsų tautos pasirinkimai iškart arba po tam tikro laiko įgauna monumentalumo.

Filosofo, dėvinčio valstiečio kaukę, tapatybės kolizija (ironiškos pastabos vietoj pabaigos žodžio)

Viename interviu (*Šiaurės Atėnai*, 2010 m., gegužės 14 d.) Arvydas Šliogeris, neabejotinai iškiliausias dabarties laikais lietuvių filosofas, pareiškė: nesimaivydamas sakau – esu tik pasiklydęs valstietis. Toks savęs apibūdinimas pasaulio filosofijos kontekste nėra didelė naujiena, čia traukia dėmesį nebent du žodžiai, tikslinantys filosofo išpažintį, – pažadas nesimaivyti ir kalbėjimas apie ne bet kokią, o apie *pasiklydusį* valstietį.

Tačiau ar Šliogeris nebando įžūliai apiplėšti paties XX a. filosofijos dievo, mėgstamiausią tapatybės kaukę atimdamas iš Martino Heideggerio?

Juk šis pasaulinės filosofijos šulas bandė įpiršti mintį, esą naujus mąstymo apie būtį horizontus atveriantis filosofas, o ir jo pusbrolis poetas, nežino nieko daugiau, negu žino valstietis (Heideggeris, 1980; 1992), girdintis, ką šnabžda želmuo pavasarį. (Čia reiktų pridurti: „nežino daugiau“ geriausiu atveju, tačiau gali pasitaikyti, kad žino „daug mažiau“. Tokiame kontekste lietuvių filosofo bandymai gretintis su valstiečiu yra beveik neslepia savigyra...)

Jeigu žodį „valstietis“ čia suprasime kaip titulą ar karūnacijos aktą, tokios garbės našta neabejotinai turėtų atitekti Šliogeriui! Sąmonę niveliuojančios informacijos antplūdžio laikais mąstyti raginantys Šliogerio tekstai yra blaivinanti išimtis. Filosofas sako, kad valstiečiu save laiko nesimaivydamas, kitaip tariant, nekoketuodamas su Heideggeriu, o labiau tiesiogine šio žodžio prasme, t. y. turėdamas omenyje žemdirbio patirtį, paženklusią lietuvių mentalitetą. Tačiau ar Šliogerio filosofija (Heideggerį šįkart palikime ramybėje) iš tikrųjų yra valstietiškos pasaulėjautos išraiška? Ką apie tai sakyti patys valstiečiai, jeigu turėtų progą čia ir dabar pareikšti savo nuomonę?

Nuansuotus filosofo svarstymus pavertę tam tikromis formulėmis, galėtume teigti, kad filosofijos tradicijai „mąstyti“, pasitelkiant išgalvotus, racionaliai sukonstruotus fantomus ar minties robotus, jis priešpriešina gebėjimą „matyti“, nukreiptą į gyvus, jausmingai apčiuopiamus, nesužmogintos gamtos, prietrenkiančios laukinių grožių, daiktus. Toks perspektyvų sukeitimas, pasak Šliogerio, yra valstietiškos regėsenos manifestacija, savotiškas valstiečio likimo įcentrinimas, kitaip tariant, filotopijos užuomazgos (Šliogeris, 1999; 2006; 2011).

Filotopas – tai žmogus, mylintis konkrečią vietą (gr. *topos*), o ne kažkokią mistinių ūkų išmintį. Tačiau pabandykime įsivaizduoti, kaip valstietis vertintų nesužmogintos laukinės gamtos grožį, jei kiltų grėsmė, kad sulaukės jo kantriai purenami žemės plotai? Piktžolė, net jeigu ji apsipylusi gražiausiais žiedais, čia yra tik kenkėja, o ne estetinė vertybė, kaip atrodytų kokiam nors miesto estetui. Todėl, jeigu būtų leista spręsti šių eilučių autoriui, jis manytų, kad Šliogerio filosofijos ar pasaulėjautos atspirties tašku laikytinas ne pasiklydęs valstietis, o po apylinkės klajojantis gyvulių augintojas arba, tai būtų dar arčiau tiesos, aistringas medžiotojas. Gal ir neatsitiktinai garsiausias lietuvių filosofas neseniai išgarsėjo dar ir kaip fotografas, fotoblykste bandantis nušauti visus ryto ūkuose pasiklydusius saulėtekis. ■

Edvardas Čiuldė, Dėl kultūrologinio krikščionybės idėjų balanso. *Logos*, 2005, nr. 41, p. 111–117.

Filosofijos atlasas. 1998. Vilnius: *Alma littera*, p. 253.

Martinas Haidegeris, Meno kūrinio prigimtis. In: *Grožio kontūrai*, 1980, Vilnius: *Mintis*, p. 208–256.

Martinas Haidegeris, Rinkiniai raštai. 1992, Vilnius: *Mintis*, p. 438.

Friedrich Nietzsche, Stabų saulėlydis, arba Kaip filosofuojama kūju. 2012, Vilnius: *Vaga*, p. 158.

Platonas. Valstybė. 1981, Vilnius: *Mintis*, p. 386.

Arvydas Šliogeris, Alfa ir omega. 1999, Vilnius: *Pradai*, p. 411.

Arvydas Šliogeris, Būtis ir pasaulis. 2006, Vilnius: *Mintis*, p. 569.

Arvydas Šliogeris, Transcendencijos tyla. 2011, Vilnius: *Pradai*, p. 639.

ATTIKO KIRVIS KOTA

Šokiruojančių provokacijų viešojoje erdvėje projektai

Kultūros barų nr. 10 išspausdintas tekstas apie tai, kad grafitininkai apterliojo skulptoriaus Mindaugo Navako „Kablių“, pakabintą ant buvusių Geležinkelininkų kultūros rūmų sostinės Kauno gatvėje fasado. Tie grafičiai, paprasčiausiai lietuviškai *įvardijant*, sienų terlojimai *viešosiose erdvėse* jau tapo visuotine nelaime. Tačiau kai kurie iš jų pasirodo jei ir ne laiku (kiek pavėlavę), tai bent jau tikrai vietoje. Tą galima pasakyti apie apgrafičiuotą „Kablių“. Sakoma, kad tasai „Kablys“ yra „vienas intelektualiausių, originaliausių ir, be abejonės, vertingiausių pastarojo dvidešimtmečio viešosios erdvės projektų (objektų)“.¹ Pasirodo, nei miesto valdžia, nei dauguma miestiečių didžios jo vertės tiesiog nesuvokia, todėl „Kablys“ „skendi tamsoje, tarsi atsidūręs po grindyse“.² Kaip tik dėl to grafitininkų apsireiškimas ten buvo toks laukiamas. Apkiautusiems miestiečiams priminę tą kabantį *projektą*, jie įnešė svarų indėlį į „šiuolaikinio“ meno raidą. Būdamas kuklaus piešinio ir palyginti santūrios spalvų gamos, grafitininkų *projektas* nuostabiai įsiliejo į *viešąją erdvę*. Jis su „Kabliu“ užgiedojo tobulu unisonu – paprasčiausiai tariant, *atitiko kirvis kotą*, nes abiejų *projektų* tikslą galima *įvardyti* kaip siekį *provokuoti* ir *šokiruoti*. Būtent čia ir glūdi didžioji užduotis – subjauroti

pastatą, prie kurio „Kablys“ pritaistas. Jo vertė yra tiesiogiai proporcinga pastato vertei. Kadangi Geležinkelininkų rūmai nėra labai žinomi, tai ir „Kablys“ turi tenkintis kukliu įvertinimu kaip vietinės reikšmės *projektas*. Bet perkeltume jį ant Katedros frontono, žinoma, prieš tai nudaužę skulptūras, arba prikabinkime prie Gedimino pilies bokšto! Tada „Kablio“ nuotraukos kaip mat apskries visą pasaulį, jis taps jau ne dvidešimtmečio, o šimtmečio, ir ne vien mūsų, bet visos Europos, gal net pasaulio vienu vertingiausių *projektų viešosiose erdvėse*. Antai prieš kokius metus „globaliai“ išgarsėjo tokia ispanė Cecilia Gimenez, seną bažnytinį paveikslą „restauravusi“ taip, kad Kristus virto beždžione (<http://www.delfi.lt/temos/cecilia-gimenez>). Čia tai bent *iššūkis*, tai bent *provokacija*!

Mūsų laikais *šokiravimą* ir *provokavimą* tūlas skelbia esant nepaprastomis vertybėmis. Tą galima suprasti – kai trūksta gabumų ar profesionalumo, vienintelis būdas atkreipti į save dėmesį yra šokiruoti. Iš kailio neriasi ne tik dailininkai, bet ir architektai, rašytojai, net gana rimtas knygas jau pristatantys kaip *šokiruojančias*, tarsi tai pakeltų jų vertę. Ypač toli pažengę režisieriai. Ne veltui jie stato ne spektaklius, o *projektus*. Tik kad tie *projektai*

jau seniai nieko nebešokiruoja, o *provokacijos* nebeprovokuoja, dažniausiai yra tiesiog kvailos ir atgrasios.

„Kablys“ ant buvusių Geležinkelinių kultūros rūmų atsirado maždaug prieš 20 metų – norėta pasityčioti iš pokario architektūros, tada laikytos retrogradišku neoklasicizmu. Tačiau dabar pradeda atrodyti atvirkščiai. Pastatas, pasirodo, besąs visai neblogas, suprojektuotas profesionalių, išmanančių savo darbą architektų, greičiausiai išėjusių seną, dar XIX a. mokyklą. Jis gerai pritaikytas prie vietos, o ir pati vieta gera, aplink auga nauji prabangūs pastatai, kuriasi viešbučiai. Rimtai, atsakingai šiuos rūmus rekonstravus, Vilniuje turėtume dar vieną gerą teatrą. Neseniai buvo paminėtas seniausių Lietuvos teatro rūmų šimtmetis. Ilgą laiką juose veikė Operos ir baleto teatras. Kai 1974 m. jam buvo pastatyti nauji rūmai, teatras Basanavičiaus gatvėje tapo laikinu prieglobsčiu trupėms, kurių patalpos rekonstruojamos. Prieš 25 metus atėjo eilė Rusų dramos teatrui, nes jo rūmus Jogailos gatvėje pradėta rekonstruoti, tačiau darbai nutrūko, o paskui toje vietoje atsirado Verslo centras. Taigi perkeltas keleriems metams, Rusų dramos teatras čia užsibuvo, per tą laiką pastatas Basanavičiaus gatvėje gerokai apšepo, jį būtinai reikia restauruoti. Rusų dramos teatras galėtų patogiai įsikurti rūmuose Kauno gatvėje, jeigu šie būtų rekonstruoti. Juo labiau kad senasis Operos pastatas Basanavičiaus gatvėje su atitinkamai įrengta scena ir puikia akustika yra pritaikytas klasikiniam muzikiniam teatrui. Čia galėtų būti statomos kamerinės operos, operetės, galėtų veikti operos studija. Tokių rūmų atiduoti dramos trupei yra didžiausias neūkiškumas.

Mindaugas NAVAKAS. *Kablys*. 1994

T. Urbelionio/BFL nuotr.

Kad ir kaip ateityje būtų pasielgta su rūmais Kauno gatvėje, anksčiau ar vėliau „Kabliui“ vis tiek reikės ieškoti kitos vietos. Gal kas nors pasiūlys jam prilipti prie kokio nors statomo stiklinio dangoraižio? Bet čia ir vėl gresia užburtas ratas: jeigu architektas gražiai *integruotų* „Kabli“, jis nieko nebedarkytų, todėl prarastų „vieno intelektualiausių, originaliausių ir vertingiausių viešosios erdvės projektų“ šlovę. „Kablys“ vertingas tik tuomet, kai prikibęs tarsi parazitas prie kokio nors fasado brutaliai jį bjauroja. Antraip šis *projektas* yra paprasčiausias metalo laužas. ■

¹ Kęstutis Šapoka, Akis už akį, dantis už dantį, *Kultūros barai*, 2013, nr. 10.

² Ten pat.

Tomas Tranströmeris (g. 1931 m.) – Nobelio premijos laureatas (2011), vienas žymiausių šiandieninių Švedijos poetų, vadinamas metaforos meistru. Išleidęs daugiau kaip dešimt poezijos rinkinių, pelnęs daugybę literatūrinių premijų. Jo eilėraščiai verčiami į įvairias pasaulio kalbas, apie jo poeziją jau parašyta keletas disertacijų, išleista knygų. Poetas viešėjo Lietuvoje 1997 m. kaip „Poezijos pavasario“ svečias, tuo metu pasirodė ir jo eilėraščių knyga „Prisiminimai regi mane“, kurią išvertėme sykiu su poetu Marcelijum Martinaičiu.

Vertėja

Tomas TRANSTRÖMER

SAPNŲ SEMINARAS

Žemėj – keturi milijardai žmonių.
Visi miega, sapnuoja.
Kiekvienam sapne grūdasi kūnai ir veidai –
susapnuotų žmonių daugiau negu mūsų.
Bet jie neužima vietos...
Pasitaiko užsnūsti teatre.
Per patį pjesės vidurį sulimpa blakstienos.
Dviguba trumpa ekspozicija: sceną
pasiglemžia sapnas.
Scena visai išnyksta, ji tik tavyje.
Teatras – tauriojo gelmė!
Pavargusio teatro direktoriaus
misterija!
Vis nauji vaidmenys, kuriuos tenka išmokti...
Miegamasis. Naktis.
Juodas dangus plaukia per kambarį.
Knyga, kurią skaitydamas kažkas užmigo,
vis dar atversta,
pavojingai arti lovos krašto.
Miegančiojo akys juda,
jos seka beraidį tekstą
kitoje knygoje –

senovinėje, iliustruotoje spalvotom iliuminacijom.
Pašėlusi komedija, vykstanti
anapus užmerktų vokų lyg už vienuolyno sienų.
Tik vienas egzempliorius. Tik čia ir dabar!
Rytą viskas bus išbraukta.
Švaistūniška misterija!
Ištrinta... Bus kaip tam turistui, kurį sustabdė
įtarūs uniformuoti vyrai –
jie atidaro fotoaparatus ir ištraukia juosteles,
kad šviesa sunaikintų vaizdus:
taip diena užtamsina nakties sapnus.
Ištrinta, o gal tik nebematoma?
Tas nesibaigiantis nematomas sapnavimas.
Šviesa, bet kitokioms akims.
Zona, kur šliaužiančios mintys mokosi vaikščioti.
Veidai, figūros grupuojasi kitaip.
Mes einame gatve tarp žmonių
per kaitrą.
Bet gal daugiau yra tų,
kurių nematom,
jie sėdi užsidarę niūriuose namuose
šiapus ir anapus gatvės.
Kartais kuris nors prieina prie lango
ir žvilgteli į mus.

TŪKSTANTIS DEVYNI ŠIMTAI AŠTUONIASDEŠIMTIEJI

Jo žvilgsnis klaidžioja laikraščiu.
Staiga sušalę jausmai pavirsta mintim.
Gili hipnozė padėtų tapti antruoju savo „aš“,
slapta seserimi, moterim, einančia tūkstantinėj minioj
ir šaukiančia „Šachui mirtis!“ – nors šis jau yra miręs –
žygiuoja lyg juoda palapinė, pamaldi ir pilna neapykantos.
Džihad! Du žmonės, kurie niekada nesusitiks, bando rūpintis pasauliu.

MATSUI IR LAILAI

Laiko linija ilsisi tyliai tarp Samoa ir Tongos. Vidurnakčio linija nusidriekusi per vandenyną, salas ir namelių stogus. Jie miega kitoj pusėj. O čia, Vermlande, – pusiaudienis, kaitri, saulėta prasidėjusios vasaros diena – aš ką tik nutrenkiau savo bagažą. Paplaukiojau po dangų, koks mėlynas oras... Kitapus ežero staiga pamatau virtinę kalvų: jos plynai iškirstos. Primena pacientus nuskustomis galvomis prieš smegenų operaciją. Kalvos visada ten buvo, bet aš tik dabar jas pastebėjau. Kalti mano akidangčiai ir sprando įtvaras... Kelionė nesibaigia. Dabar gamtovaizdis pilnas brūkšnelių ir linijų, kaip senovės graviūrose, žmoneliai čia bėginėja tarp kalvų, kalnų, panašių į skruzdėlynus, ir kaimų, pavaizduotų tūkstančiais brūkšnelių. Kiekvienas žmogeliukas nelyginant skruzdė neša savo brūkšnį į didžiąją graviūrą, joje nėra kokio nors centro, bet viskas gyva. Ir dar: tos figūrėlės mažos, bet kiekviena turi savo veidą, suteiktą graviūros meistro, ne, tai ne skruzdėlės. Daugelis jų – paprasti žmonės, bet kiekvienas gali parašyti savo vardą. O Protėjas, žmogus modernus, gebantis išreikšti save bet koku stilium, kalba „tiesiai ir šviesiai“ arba su užuolankom, nelygu kokiai grupei šiuo metu priklauso. Bet jis nemoka parašyti savo vardo. Vardas atšoka nuo jo lyg vilkolakis nuo sidabro kulkos. Šito nereikia nei akcinės bendrovės hidrai, nei valstybei... Kelionė tęsiasi. Šiame name gyvena vyras, vieną vakarą jį apėmė baisi neviltis, staiga jis šovė į tuščią hamaką, siūbavusį virš žolės. Vidurnakčio linija ilgėja, netrukus bus įveikusi pusratį. (Tik nemanykit, kad noriu pasukti laikrodį

Jūratė STAUSKAITĖ. Su sparnais. Piešinys akvarele. 2013

atgal!) Nuovargis išvarvės per skylę, kurią paliko saulė... Aš niekada netikėjau, kad akimirkos deimantas gali įrėžti neišdildomą brūkšnį pasaulėvaizdyje. Ne, tai tik nusidėvėjimo žymė, nesibaigiančio naudojimo žymė, nutrinanti švytinčią svetimą kieno nors šypseną. Paskui vėl kažkas pasirodo, pamažu išryškėja, galbūt šypseną, tik nežinia, ko verta. Mums nesuprantama. Kažkas sugriebia man už rankos, kai tik mėginu apie tai parašyti. ■

Iš švedų k. vertė Zita MAŽEIKAITĖ

KAM SKAMBA AIDAS?

„Eugenijus Oneginas“ pagal Rimą Tumina

Ilgai neslopo aistros dėl „Eugenijaus Onegino“, kurį režisavo ir atvežė į Vilnių Maskvos E. Vachtangovo teatro vadovas Rimas Tuminas.

Pastatęs kone visas Antono Čechovo pjeses, Michailo Lermontovo „Maskaradą“, Nikolajaus Gogolio „Revizorių“, Aleksandro Gribojedovo „Vargą dėl proto“, Tuminas žengė Aleksandro Puškino link – o kur dar galima eiti rusų dramos keliais? Žvelgdami į vėlesnius laikus rasime Leonidą Andrejevą, Aleksandrą Bloką, Vladimirą Majakovskį, čia pat ir socrealistai, kurių jau esame sotūs. O atsigręžę atgal, visada, kad ir per kitų (Gogolio, Aleksandro Ostrovskio, Levo Tolstojaus ar Ivano Turgenevo) galvas, atsiremsime į Puškiną – tai pradžių pradžia, pirminis skirtingų žanrų literatūros šaltinis. Jis parašė ir pirmąjį Rusijoje eiliuotą romaną „Eugenijus Oneginas“, aprėpusį plačiausius ir giliausius ano meto gyvenimo sluoksnius.

Pasak Jurijaus Aichenvaldo, „Puškinas – tai pasaulio aidas“. Taip, aidas, kuris atsiliepia į viską, – į gamtos, istorijos reiškinius, visuomenės ir žmogaus gyvenimo įvykius.

Tai, kad Rimas Tuminas ryžosi į dramos sceną perkelti „Eugenijų Oneginą“, mėgindamas aprėpti neaprepiama, suvokti šį kūrinį protu ir jausmais, yra drąsus, ambicingas užmojis. Juo labiau Rusijoje, kur vyrauja chrestomatiniai šio literatūros kūrinio vertinimai, kur kiekvienas savaip suvokia Puškiną.

Kiekviena romano strofa keičia kryptį, tarsi autorius siektų vis naujos temos, vengtų priartėti prie pagrindi-

nių savo personažų ar prie įvykių kulminacijos (o jų čia keletas – lemtinga pažintis, dvikova, tragiškas jausmų proveržis finale).

Per margaspalvę įvykių, nuotaikų, išpūdžių mozaiką vingiuoja plonytė linija – dramatiška Eugenijaus ir Tatjanos meilės istorija, Olgos, Lenskio, Auklės, Motinos likimų atšvaitai. Sodrius jauno dvarininko, aristokrato kasdienybės aprašymus praturtina lyriniai poetiniai vaizdai – tolstančių prisiminimų žiupsnis, kerinčios gražuolės Zizi ar husaro Pychtino, pretendavusio į Tatjanos ranką, bet atstumto, paveikslas, medžioklės ir jodinėjimo scenos, nykokas, bet jaudinantis rudens peizažas, knyga ir vyno taurė ant Onegino stalo... Kartais į tuos vaizdus žvelgiama lyg iš tolo, kartais – iš arti, su gyvomis detalėmis, smulkiausiai aprašoma, kaip pedantiškai dendis rengiasi vakarui, koks jo garderobas, aksesuarai ir t. t. Tarsi Puškinas būtų genialiai išpranašavęs kinematografo atsiradimą ir specifiką...

Kaip visa tai susemti, sunerti, kuo sutvirtinti inscenizaciją? Kaip iš poeto tekstų dirbtinai sudėlioti tikrus dialogus? Kaip surasti romanui adekvačią teatrinę formą? Suderinti laikus?

Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų kraštų, „Eugenijus Oneginas“ kelis kartus į sceną perkeltas operos pavidalu (ir ačiū Dievui, kad niekam neatėjo į galvą greitosiomis sukurti baleto ar miuziklo). Piotras Čaikovskis parašė neblogą (o ar būna labai gerų?) operos libretą, kuriame, aišku, kartu su muzika, išskleidė kone viską, kas romane svarbiausia. Juk vien balsu galima išreikšti

daugybę prasmų ir jausmo niuansų. Tačiau užčiuopiti tą *svarbiausia* nėra paprasta. Tuminas nė neketina kurti vientiso siužeto, plėtoti fabulos – kompensuoti dramaturgijos trūkumą režisierius mėgina grynuoju teatru. Poeto įvaizdžius, herojų santykius išreiškia nebyliomis vaidybinėmis scenomis, mažyčiais epizodėliais, mizanscenomis, poetinio teksto inkrustacijomis. Išradingas teatro „tekstas“ spektaklyje aiškiai persveria, atrodo, Tuminui net geriau, kad dramaturginė kanva tokia trapi, nes nereikalauja laikytis „istorijos“, suteikia daugiau laisvės. Kurti teatrinį audinį jam talkino nuolatiniai patikimi bendraautoriai – dailininkas Adomas Jacovskis, kompozitorius Faustas Latėnas. Šįkart drauge dirbo ir baletmeisterė Anželika Cholina.

Kadaise Tumino „Maskaradė“ atgijo siautulingi Peterburgo vaizdai, kurių fone veikė spalvingi personažai. „Eugenijaus Onegino“ veikėjai tolydžio irgi įsukami į gyvą, judrų foną, tik retsykiais iš jo reljefiškai iškyla, kad suvaidintų bežodę sceną arba perskaitytų eiliuoto teksto ištrauką, kartais tiesiogiai, o kartais tik asociatyviai susijusią su ta scena ar personažu. Improvizacinis metodas leidžia spektaklyje atsirasti ir nebūtiems personažams, feliniškiems keistuoliams. „Maskaradė“ tai buvo Sniego žmogelis ar Skenduolis, o čia – po sceną besiridinėjanti kažkokia šmėkla neužauga, keisti sveikintojai, atėję į vardynas, juodoji dama – *memento mori*, nenustygstantis balet klasės repetitorius, atliekantis cirko pratimus...

Bet visa ko pradžia teatre – erdvė. Šįkart Tuminas su Jacovskiu, kaip anuomet Anthony's Minghella su dailininku Michaelu Levine'u, statydami LNOBT „Madame Butterfly“, kuria magišką erdvę. Minghellos spektaklyje veidrodinis fonas turėjo išryškinti atkarpėlę, paslaptį, intymumą (pavyzdžiui, Butterfly, lyg užmigęs drugys, guli už širmos, pasislėpusi nuo žiūrovų, bet vis tiek ją matome veidrodžio atspindy), o „Eugenijaus Onegino“ erdvę siekiama išdidinti, parodyti, kad žmonės ne vieni, kad visada atsiranda liudytojų...

Stebina neišsenkama Jacovskio vaizduotė. Ne savo braižą jis demonstruoja, o kaskart pasineria į autoriaus vaizdų pasaulį, kondensuoja juos, atmesdamas smulkmenas (pakaktų palyginti „Pirosmani, Pirosmani...“, „Maskaradę“, „Nusišypsok mums, Viešpatie“, „Makbetą“).

Scenografas išmintingai ir subtiliai koduoja režisieriaus koncepciją, sukuria sodrią scenos atmosferą. Viename pokalbyje dailininkas sakė, kad rengdamasis „Eugenijui Oneginui“ daug galvojęs, bet galų gale nieko nepadaręs... O iš tikrųjų sukūrė puikų scenovaizdį, įkvepiantį jame veikti. Veidrodis, nuo seniausių laikų naudojamas kaip metafora, šį kartą perskelia scenos erdvę į du polius – *šiapus* ir *anapus*, plastiškai išreiškdamas mintį apie pasaulio reiškinių dualizmą, herojaus dvilypumą. Veidrodis nežvilga, kaip paprastai, nemeta ryškaus atspindžio, jis panašus į didžiulę ledo uždangą ar langą į kitą realybę. Uždangai vos vos pasvirus, atsiranda menamas atspindys, kuris primena, kad matome vieną iš „Eugenijaus Onegino“ variantų – tik kūrinio *aidą* XXI a. scenoje, o veikėjai atvykę iš ten, iš kur dar niekas negrįžo.

Tamsaus stiklo paviršius atspindi balet pamokas (deja, jos šiek tiek mokyklinės ir neperteikia įžymiosios Talioni ar Istominos laikų romantinio efemeriškumo) su griežta juodąja Mokytoja (tiek ją, tiek senutę Auklę įspūdingai vaidina Liudmila Maksakova) ir baltai aprengtu kordebaletu, kuris persikūnija į kaimo mergelių būrį, meiliai supantį vienišuolet Tatjaną. Kartais toje erdvėje lyg pro rūką matyti mirgančios, kažkur plaukiančios žalsvos švieselės – ar tik ne klaidžiojančios vėlės siunčia signalus?

Tuminas yra sakęs, kad iš pradžių ketino statyti spektaklį apie Tatjaną – taurią, tyrą, mylinčią sielą. Bet romanas pavadintas ne jos vardu, tad režisieriaus valia Oneginą vaidina du aktoriai. Veidrodis sceną padalija į *šiapus* ir *anapus*, o režisierius veiksmo laiką perskelia į sąlyginius *dabar* ir *anuomet*: matome pusamžį, gyvenimo nuvargintą vyriškį (Sergejus Makoveckis) – tai spektaklio *dabar*, ir jauną dandį (Viktoras Dobronravovas) *anų laikų* scenose. Aštraus silueto, šaltas jaunasis Oneginas su juodu paltu ir aukštu cilindru atrodo tarsi nužengęs iš Mstislavo Dobužinskio piešinių (1936), skirtų pirmajam romano vertimui į lietuvių kalbą (Antanas Venclova baigė jį versti tik po karo).

Čechovo „Žuvėdroje“, manyčiau, svarbiausia išspręsti talento klausimą, interpretuojant Treplevą, Trigoriną, Niną Zarečnąją, net Arkadiną, antraip spektaklis bus apie nieką, o čia svarbu suvokti Onegino, prieštarinčiau-

„Eugenijus Oneginas“. Režisierius Rimas TUMINAS. Spektaklio scena

D. Matvejevo nuotr.

sio personažo, psichologinę mįslę. Kas jis? Koks? Kaip traktuoti kūrinio finalą? Ar tai jaunystės laikų gyvenimo būdo tęsinys? Ar tikro jausmo prabudimas? (Palyginiui vertėtų prisiminti Puškino „Akmeninio svečio“ pabaigą.) Tuminas sako, kad herojaus dar lyg ir nėra, vyksta jo paieškos. Jį turime pažinti iš to, kas dedasi aplinkui.

Ne kartą patyrėme, kaip aktoriai Tumino rankose, tarsi apsigaubę režisieriaus pasaulėjauta ir vaizduote, atverdavo giliausius vaidmens kodus. Štai kad ir „Revizorius“ – kiek ten būta vaidybos stebuklų! Negaliu pamiršti Vytauto Šapranausko Gorodnyčiaus, švelniai, rūpestingai statančio ant žemės kėdę, pakeltą įtūžio akimirką, jo monologo prie nepastatytos cerkvės, to gailesčio ir meilės, kuriuos jis pajuto Chlestakovui, alkanam sužvarbusiam vaikėzui, kokį vaidino Arūnas Sakalauskas, Andriaus Žebrausko Počtmeisterio, nusususio valdininkėlio, turinčio slaptą aistrą skaityti svetimus laiškus... Ir daugelio kitų... Vyliausi, kad E. Vachtangovo teatro aktoriai irgi leis pajusti panašų stebuklą. Bet pasigedau tikros ansambliškos vaidybos, tos pustonių *sutartinės*, kuri skambėdavo Tumino „Vyšnių sode“, „Nusišypsok mums, Viešpatie“, „Madagaskare“, kituose spektakliuose. „Oneginė“ kiekvienas už save – duoda tiek, kiek nori, kiek pajėgia, neieško gyvybingo ryšio

su partneriu. (Gal tai rusų teatro su nusipelniusiomis „žvaigždėmis“ problema?) Labiausiai pasigedau Onegino, nors jį, kaip minėjau, buvo du – šaltas rafinuotas dendis, ciniškai nukreipęs ginklą į draugą, pažinusį tikrą jausmą, ir antrasis, daug iğıjęs, dar daugiau praradęs, tarytum mėginantis susilieti su autoriumi... Beje, man pasirodė, kad yra ir trečias Eugenijus, programėlėje įvardytas Atsargos husaru, visur dalyvaujantis su vyno taure rankoje, viską stebintis, jaučiantis (jį vaidino žavus aktorius Vladimiras Vdovičenkovas). Jame, ko gero, buvo daugiausia ir Onegino, ir Puškino... Laukiau, gal finale įvyks stebuklas – Oneginas

peržiūrės savo gyvenimo bylą, apmąstys savo praeitį. Bet dramatinio akcento nebuvo, režisierius savo Oneginų neatskiria, leidžia senajam terptis į veiksmą ir nelieta to būtino atstumo, kuris leistų į savo gyvenimą pažvelgti iš šalies. Puškinas, o šiek tiek vėliau Ibsenas, savo herojus baudė atimdamas iš jų meilę, gebėjimą mylėti. Kokią nuobaudą gauna Oneginas? Meilės tema spektaklyje dramatiškiausiai skamba iš Tatjanos lūpų, gal dar iš Lenskio (Vasilijus Simonovas) – toks jis naivus, vaikiškas, sklidinasis vilties... O kam buvo sumanytas antras Oneginas, nesupratau.

Tuminas kaip ir anksčiau žaidžia turima medžiaga, laisvai improvizuodamas dėlioja savo vizijų mozaiką. Skamba Puškino paradoksų, ironijos, kartėlio aidas. Ir lyriniai posmai, ir ilgesio tonai. Gražiausios, labiausiai jaudinančios scenos tarsi pratęsia Puškino apmąstymus, juos komentuoja. Suprantama, kodėl teatro „tekstas“ nusveria: vėl atpažįstame lengvą, jautrų, elegantišką režisieriaus potėpį. Tokia yra Tatjanos laiško istorija: joje daug dalyvių, liudytojų, laiškas jau išviešintas, aptartas, tarsi išniekintas, todėl suplėšomas, nors paskui balti jo skutai sudėliojami po stiklu, įrėminami ir pats Eugenijus pakabina „paveikslą“ ant sienos. Kokia karti

ironija! Prie kulminacinių scenų priskirčiau ir žiaurų dvikovos susirėmimą: tvirtai apkabinęs Lenskį viena ranka, Oneginas šauna tyliai, iš arti kaip koks mafiozas. Pelerinuoti sekundantai, lyg pilki šikšnosparniai, pasišokinėdami trypia dvikovai sniego taką, trypia įnirtin-gai, tarsi norėtų užtrypti nusikaltimo pėdsakus... Ir ši scena atsispindi didžiajame veidrodyje, padaugin-da ma šiurpų nusikaltimą, padidindama liūdinčiųjų būrį. Nebūties motyvas pasikartoja per nebylią Tatjanos ir Olgos burtų sceną, kai ritualo pabaigoje staiga užgęsta priešais kambario veidrodį pastatytos žvakės, lyg įspė-damos apie nelaimę – išdavystę ir dvikovą. Savaip įdo-miai sumanyta Larinų kelionė į Maskvą juoda kibitka (dar ir jos langus užkala) – tokiomis paskui tremtinius vyrus iš Lenkijos, Lietuvos, Rusijos važiuodavo į Sibi-rą jų žmonos... Juk Tatjanai atsiveikinimas su kaimu prilygsta tremčiai. Būtų graži uogienės valgymo scena, turėjusi išreikšti artimą vidinį Tatjanos ryšį su vyru, bet Kunigaikštis buvo (ypač finale) pernelyg statiškas.

Mačiau spektaklį tik vieną kartą, todėl nelengva atspėti visas prasmines jungtis, subtilias detales. Tarp tokių, jei neklystu, yra ir scena, kai senasis Oneginas prieš dvikovą slapčiomis perduoda pistoletą jaunajam savo antrininkui. Buvo ir matytų mums dalykų, kaip antai, sniego gūšiai, krintantys rudeniniai lapai, bet geriau režisieriui kartoti save negu ką nors kitą, o ir statyta publikai, kuri tų dalykų dar nemačiusi. Yra čia ir tam tikro manieringumo, publikos viliojimo, noro patikti. Spektaklis darosi panašus į mugę, kur kiekvie-nas gali rinktis pagal savo skonį: vieni žavėsis Tatja-nos vardynų romansais (publika karštai reagavo plo-jimais, nesuvokusi nei režisieriaus parodijos, nei to, kad „numerį“ jai dovanojama akivaizdžiai per daug), naiviuoju intermediniu „Zuikučiu“, kiti – netikėtais režisūros blyksniais, nuotaikomis ar personažais, Ta-tjanos košmariško sapno (paprastai, bet puikiai Sapną skaitė Julija Borisova), Tatjanos ir Olgos būrimo, mei-lės išpažinimo Auklei scenomis.

Tatjana – idealas, kurį vaizduojasi, kurio siekia, apie kurį svajoja vyrai. Beje, mačiau tarptautinę šlovę pelniu-sio režisieriaus Dmitrijaus Černiakovo (karjeros pradžio-ję dirbusio Vilniuje, Rusų dramos teatre) įdomią operą

„Eugenijus Oneginas“, pastatytą Maskvos Didžiajame. Tatjana, pamačiusi Eugenijų, tarsi suakmenėja, lyg per-smelkta savo likimo nuojautos, užtat Olga iškart juo su-sižavi ir žaibiškai suvokia, kad jai reikia ne to idealisto lyriko, poeto Lenskio, bet va šito ciniko, lovelaso. Tumi-no Tatjana (mačiau tik Olgą Lerman), daili, romi, jautri aplinkos stebėtoja, iš tikrųjų panaši į Puškino aprašytąją. Ji moka mylėti ir kentėti. Jos scena su Aukle, kuriai prisipa-žįsta mylinti Oneginą, kupina vaikiško nuoširdumo. Bet suvaidinti subrendusią, ištėkėjusią Tatjaną jai dar trūksta vidinės jėgos. Sunkiau perprasti Olgą (Marija Volkova ar Natalija Vinokurova – programėlėje nepažymėta). Reži-sierius prirakino ją prie akordeono (gal tai Lenskio dova-na?) ir tai kausto, susiaurina raiškos aktorės veikimo am-plitudę. Nors išradinga Onegino ir Olgos scena, kai šis lyg klavišais „groja“ ja pačia, arba kai Olga, pasidavusi aistrai, nuo Onegino rankos dantimis po vieną pirštą numauna baltą pirštinę, tos scenos brutalumas atstumia...

Nesu muzikologė, nemoku pagrįsti savo dvejonių, bet kažkokie keisti man pasirodė muzikos deriniai, kai šalia vienas kito atsiduria skirtingų epochų ir skirtingos stili-s-tikos kūriniai (Čaikovskis, Offenbachas, Šostakovičius ir kiti). Kodėl Faustas Latėnas, talentingas kompozitorius, parašęs spektakliams daug subtilios muzikos, šįkart pa-taikauja ne patiems reikliausiems žiūrovams?

Spektaklio toną užduoda Jacovskio scenovaizdis. Jo su-kurtoje erdvėje norėtųsi mažiau šurmulio, žaidimų, dau-giau rimties, susimąstymo, kad reljefiškai iškiltų prasmin-giausios, gražiausios scenos ir niekas jų neužgožtų. Mažiau gražumo (baltos moterys ant sūpynių priminė išradinę vestuvinių suknelių vitriną, bet juk manekenas – tai ne jau-noji), daugiau jausmo ir prasmės.

Viena kita eiliuoto teksto ištrauka trumpam sustab-do veiksmą, kviečia įsiklausyti. Kai kurie aktoriai skaito jautriai, negriaudami sceninės atmosferos, išlaikydami deramą tonaciją, kiti daro tai blankokai.

Tuminas savo spektakliais niekada nieko tiesiogiai nedeklaruoja, bet visada lieka ištikimas humanisti-niams principams. Jis kuria vaizdų mozaiką, kaip ir Puškinas, vedžiojantis skaitytojus ratais aplink pagrin-dines temas, leidžiantis sau nukrypti, išklysti iš kelio tam, kad į paliktą vietą sugrįžtų praturtėjęs. ■

PASAKA NE PASAKA APIE „VILNIAUS PAVĖSINĘ“

Vilniaus ŠMC paroda Maskvos ŠMC

Nutiko taip, kad Maskvos Valstybiniame šiuolaikinio meno centre viešėjau kaip tik tada, kai jame veikė Vilniaus Šiuolaikinio meno centro paroda „Vilniaus pavėsinė“. Kolegos nusprendė, kad galėčiau surengti jiems ekskursiją.

Tačiau prieš tai reikėjo tą ekskursiją-paskaitą suderinti su vietiniu kuratoriumi, kaip supratau, prisidėjusiu prie parodos rengimo. Kai susėdome jo kabinete, iškart pasiteiravo, ką manau apie „Vilniaus pavėsinę“. Atsakiau, kad esu nusiteikęs gana kritiškai... Tuo kalba ir baigėsi, nes įsakmiu tonu buvo paaiškinta, kad čia, t. y. Maskvos ŠMC, ne vieta kritikai ir negalima (!) kritikuoti šios parodos. Tai dviejų institucijų bendradarbiavimo vaisius, todėl tonas turėtų būti išimtinai „pozityvus“. „Kalbėk tik apie meną!“ – liepta man.

Ekskursija pakibo ant plauko. Vis dėlto per vieną iš direkcijos posėdžių jaunesni kuratoriai viešai iškėlė klausimą dėl „ekskursijos-paskaitos“. Direktorius, trinkelėjęs kumščiu į stalą, pasakė, kad „kritikuoti“ galima, ekskursija buvo patvirtinta. Tačiau mano kritinis įkarštis per tą laiką gerokai prablėso – juk Maskvoje malti į miltus „saviškius“ būtų nepatriotiška.

Taigi ekskursantams pasakojau maždaug štai ką: parodoje „Vilniaus pavėsinė“ dominuoja jaunosios kartos lietuvių menininkai, daugiausia pasitelkiantys dematerializuotą estetiką. Tačiau, kaip sakoma paro-

dos kataloge, nors objektinis menas dematerializuojamas, išskaidomas, ištirpdomas, daiktiškumo idėja ne tik nedingsta, o netgi yra sustiprinama, sugrįžta „neomaterialiu“ pavidalu. Tai irgi turbūt susiję su mūsų skulptūros tradicija, o labiausiai su pastarųjų dvidešimties metų VDA Skulptūros katedros politika – skulptūra per objektą, instaliaciją pamažu virsta idėja, įgauna kalbinius, mentalinius (atminties, vaizduotės) pavidalus. Mindaugo Navako „Indauja“, neseniai eksponuota ir Vilniuje, matyt, simbolizuoja Skulptūros katedros tradiciją, juolab kad dauguma jaunų parodos dalyvių – Skulptūros katedros absolventai.

Liudviko Buklio „Gėlių vazono studija“ – tai lentyna, sukurta pagal sovietinių tipinių lentynėlių dizaino pavyzdžius, tuo pat metu ir aliuozija į amerikiečių XX a. 7–8 dešimtmečių minimalizmą. Iš tiesų ši „studija“ kalba ne tiek apie lentyną, kiek apie (abstraktų) įsivaizduojamą vazoną, skirtą gėlėms. Sukuriamas kontekstas, užuomina, skatinanti žiūrovus (pa)sąmoningai kurti vazono gėlėms, t. y. tam tikro objekto, vaizdinius.

Meno kūrinio prigimtį įdomiai interpretuoja Laura Kaminskaitė. Priešingai negu kolegos, ji apčiuopiamus objektus panardina į alternatyvius interpretavimo, supratimo, perskaitymo kontekstus, ne tiek siūlydama susikurti papildomą mentalinį objektą, kiek esamąjį perkelti į diskursyvų lygmenį. Tarkime, cukraus gabalėlis tampa balto kubo, t. y. šiuolaikinės galerijos, įvaizdžiu.

Visi žinome, kad cukraus gabalėlis gali tiek sugerti į save skystį (supraskime jį kaip „meną“ arba „parodą“), tiek priešingai – pats jame ištirpti, tačiau išliks skonio pavidalu. Panašiai menininkė hiperbolizuoja stiklinę permatomą stačiakampę vazą su vandeniu, į kurią pamerkta rožė. Taigi, vaza gali būti suprasta kaip galerija ar meno sistema plačiąja prasme, o vanduo ir rožė (su įvairiomis spalvomis nudažytais žiedlapiais) – kaip menas arba paroda. Taigi menininkė savitai perkoduoja, atrodytų, elementarius buities objektus, kalbėdama apie meno ir meno sistemos efemerizaciją, išsklidimą socialinėje (o gal mentalinėje) plotmėje.

Elena Narbutaitė kūrinys „Dulkių dama“ kalba apie objektus, o netiesiogiai apie daiktiškumą ir atmintį, galbūt atminties daiktiškumą. Viena vertus, apie tam tikrus objektus, jų konsistenciją (pvz., tešlą), apie reiškinius sužinome tik iš garso įrašo. Kartu tai ir atminties medijavimo idėja. Panašiai objektus ir jų santykius dematerializuoja, perkoduoja Marija Olšauskaitė, santykiui tarp keleto objektų suteikdama tarsi slaptos psichosocialinės simbolikos aurą.

Koncepcija, aiškinanti Antano Gerliko „Pasivaikščiojimą“, įdomi, bet nelimpa prie kūrinio. Žinoma, po meno muziejų bėgiojantis ke-turkojis savaime yra talpi metafora, esą žiūrovai – tai dresuoti gyvūnai... Ir pats Gerliko kūrinys būtų nepriekaištingas, jei belgų menininkas Francisas Alys 2006-aisiais nebūtų paleidęs po Londono muziejų „pasivaikščioti“ lapės.

„Pasivaikščiojimo“ aprašyme nėra informacijos, ar tai sąmoningas belgų menininko kūrinio komentaras, ar Gerlikas tiesiog nežinojo apie garsesnio kolegos analogišką pokštą. Gali

būti, kad tai komentaras, nes jo kartos menininkai ypač mėgsta žaisti citatomis, replikomis.

Kita vertus, tiek Lietuvos, tiek tarptautinėje šiuolaikinio meno rinkoje sekimas (kartais beveik pažodinis) garsiais pavyzdžiais traktuojamas itin pozityviai. Jeigu jaunojo menininko kūrinių negalima prilyginti garsesnio kolegos kūrybai, kaip tada ją suprasi, kategorizuosi, prie kokio stiliaus priskirsi? Tai mūsų dailės kritikams ir kuratoriams taptų neišgydomu galvos skausmu...

Reikėtų pabrėžti, kad beveik visi jaunieji parodos dalyviai plėtoja ir atminties temą (matyt, todėl „Vilniaus pavėsinėje“ prisėjo ir Deimantas Narkevičius, kaip mąstymo apie praeitį tokiu stiliumi „pradininkas“). Tai karta, nemačiusi karo, pokario baisių, nors gimusi dar sovietmečiu, bet labai miglotai prisimenanti tiek jį, tiek dainuojančią revoliuciją. Todėl atminties kategorija subjektyvizuojama, suasmeninama. Istorija prasideda nuo artimiausios aplinkos, elementarių objektų, albumų su šeimos nuotraukomis, tėvų pasakojimų, dažnai atmišiamų vaizduotės. Tai, ko gero, atmintis kaip subjektyviai psichologinė kategorija, o ne istorija kaip objektyvus liudijimas, tarpdisciplininkų „revoliucionierių“ kūriniams buvęs būdingas 10-uju dešimtmečiu. Jaunųjų kūrybos

Laura KAMINSKAITĖ. Cukraus pramogos. 2013

dalimi gali tapti net visai atsitiktinai į jų akiratį pakliuvusi dokumentinė medžiaga, bet iš jos dažniausiai nekonstruojamas nei ideologinis teiginys, nei moralas, ji tiesiog įtraukiama į pasakojimą be moralo, be pradžios ir pabaigos.

Į atminties temą vykusiai jaustas ir Vilniaus motyvas. Juozas Laivys savo videoperformanse kreipiasi į Vlado Vildžiūno „Barborą“, stovinčią Vokiečių gatvėje, – skaito jai eilėrašį, kviečia eiti pasivaikščioti, užsukti į kavinę... Situaciją „ištirpdo“ kontrasto principas – didelė monumentali, nebyli bronzinė skulptūra vs menininkas (beje, irgi skulptorius), jo kūnas, balsas savaip užkalba ir „atgaivina“ Barborą. Laivys atiduoda dalį „gyvybės“ skulptūrai, iš dalies pats tapdamas skulptūra. Kartu apeliuojama ir į kvaziistorinį lygmenį – tarsi bandytų susikalbėti dvi skirtingos epochos.

Menininkų kolektyvas *Coro collective* sukūrė video-šokį, primenantį, kaip informuojama kataloge, 9-ojo dešimtmečio Amerikos subkultūrų šokį *vogue*. Šokama prie Vilniaus kultūros ir sporto rūmų, laikomų iškiliumi sovietmečio architektūrinio modernizmo pavyzdžiu. Istorija tarsi „dematerializuojama“, netenka aiškių sociopolitinių ir/ar etinių orientyrų, virsta naujojo dizaino elementu. Šiuo atžvilgiu sovietmetis jaunųjų kūryboje įgauna šiokių tokių melancholijos ar net romantikos bruožų.

Tačiau į šią parodą galima pažvelgti ir kiek kitokiu žvilgsniu, – svarsčiau po ekskursijos. Panašu, kad jaunieji ne tiek nuoširdžiai domisi atminties tema, kiek žavisi įspūdinga tarptautine Deimanto Narkevičiaus karjera, kuri, kaip žinome, didžiąją dalimi suręsta ant spekuliacinio (post)sovietinio istorija pamatų. Nors Vilniaus ŠMC ir Nacionalinė galerija atkakliai bando Narkevičių paversti oficialiu „stabu“, pasigirsta vis daugiau balsų, kad savo kartos meninink(i)ų kontekste jis yra geriausiu atveju stiprus vidutiniokas, kuriam karjeros sėkmę užtikrina labiau mokėjimas bendrauti su reikiamais žmonėmis ir tinkamai save parduoti (nesigilinkime, kokiais būdais).

Paprastai tariant, Narkevičius yra tiesiog tipiškas konjunktūrininkas. O kokio lygio – Vinco Dilkos ar Konstantino Bogdano, – paaiškės, atslūgus aistroms. Šiuo požiūriu Narkevičiaus dalyvavimas parodoje, nors konceptualiai nėra būtinas, bet konjunktūriškai neišven-

giamas. Juk ŠMC ir Nacionalinė galerija iš paskutiniųjų stengiasi išlaikyti pagrindinio oficialaus savo menininko „burbulą“ – aukšto statuso dėlei privaloma nepraleisti bet kokios oficialesnės tarptautinės parodos.

Jaunieji menininkai, sąmoningai ar nesąmoningai orientuodamiesi į Narkevičiaus karjeros modelį (ir pačią kūrybą), nejučia užsikrečia ir konjunktūros virusu.

Kalbant apie dematerializavimą, būtina prisiminti ir kitą ŠMC produktą – galeriją *Tulips & Roses* su Raimundu Malašausku priešakyje. Ši galerija kaip tik ir propaguoja dematerializuotą estetiką, dažnai susijusią su romantizuotomis sovietmečio refleksijomis.

Tokią estetiką galima vadinti tiesiog oficialiuoju stiliumi. O priklausymas oficialiajam stiliui, kaip žinome, visais laikais garantuoja tam tikras privilegijas, didesnes tarptautinės karjeros galimybes. Kaip ir sovietmečiu, „išvažiuoti už sienę“ kaip oficialios parodos dalyviams leidžiama tik lojaliesiems.

Kita vertus, oficialusis stilius, maskuojamas skambiais lozungais, painiomis koncepcijomis, dažnai būna lėkštas. Todėl ir „Vilniaus pavėsinė“ – tipiškas dviejų oficiozinių institucijų kiek inertiško bendradarbiavimo pavyzdys. Sakau tai ne kaip kritikas, o kaip žmogus, jau kurį laiką dirbantis toje pačioje valstybinėje sistemoje, kuri labiausiai vertina inerciją ir kur atsidūrus išvengti hierarchinių modelių beveik neįmanoma.

Todėl, atsižvelgiant į šiuolaikinio meno sistemos rutinizaciją, „Vilniaus pavėsinė“ vis dėlto yra pakankamai įdomi paroda, žinoma, ji būtų buvusi dar įdomesnė, jei nebūtų tokia konjunktūrinė, t. y. pristatytų ne vien ŠMC (didžiąją dalimi *Tulips & Roses*) privilegijuotus menininkus (bet negi tai įmanoma?). Kuratorė Julija Fomina šiuo atveju – susidaro įspūdis – buvo tik statistė. Pats Malašauskas, ko gero, patingėjo kuruoti savo proteguojamų menininkų parodą.

Beje, po minėtos ekskursijos sulaukiau nemažai klausimų. Deja, ne apie kūrinius, eksponuojamus parodoje. Buvo klausama: „Ar Vilniuje visi menininkai kuria tik tokį meną? Ar tai provincijos kompleksas? Matome daugybę amerikiečių konceptualaus meno kopijų, bet ar jūs turite savo, lietuviško, šiuolaikinio meno?“ Ir t. t. ■

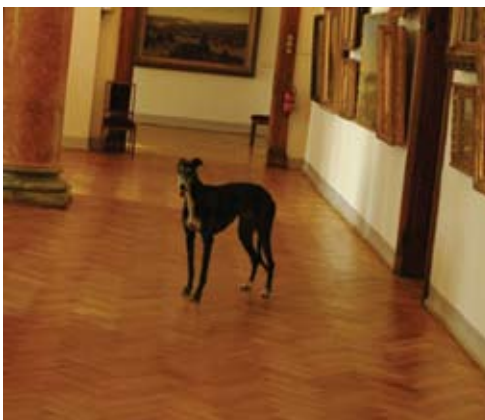
Coro collective. Žodyno pamoka. Video

Marija OLŠAUSKAITĖ. Optimistas, 2013

Liudvikas BUKLYS. Gėlių vazono studija

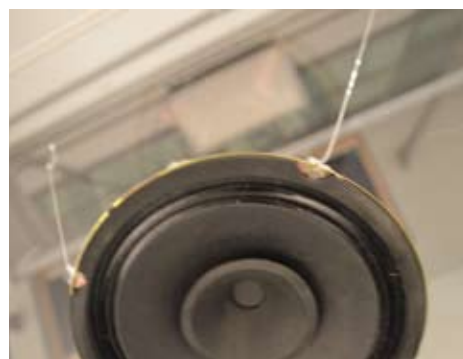

Antanas
GERLIKAS
Pasivaikčiojimas

Juozas LAIVYS. Kleopas. 2005

Barborai iš Vokiečių gatvės, 2006

Elena NARBUTAITĖ. Dulkių dama (fragmentai)

AR SKRISTI IŠ TIKRŲJŲ LENGVA?

Šiuolaikinis Prancūzijos cirkas

„Na, tai kaip tavo klounai ir meškos?“ – klausinėjo draugai, kai grįžau iš Prancūzijos, iš Ošo (*Auch*) miestelio, kur spalio 18–27 d. vyko šiuolaikinio cirko festivalis *Circus*. Greičiausiai nė vienas iš jų nesuprato, kur ir ko važiauvau, tuo labiau – kaip kultūros žurnalistė. Juk lietuvių supratimu (taip rašo ir mūsiškė *wikipedia*), cirkas – tai istoriškai susiklosčiusi paskirų triukų visuma. Juos vienija panaši, mažai kintanti, todėl daug kam nuobodi atlikimo technika, daugiausia akrobatika, ekvilibristika, gyvūnų dresavimas, gimnastika, magija, klounada, voltižiravimas ir žongliravimas. Meluočiau, jeigu teigčiau, kad vadinamasis šiuolaikinis cirkas, apie kurį ketinu kalbėti šiame straipsnyje, visa tai paneigia. Tačiau Lietuvoje šio scenos meno supratimą, manyčiau, labiausiai iškreipė ilgametė sovietinio cirko praktika, pavertusi jį išimtinai pramoga, kitoks pas mus tiesiog neegzistuoja. Beje, klausimas apie meškas priminė gana įdomų faktą, kad Smur-

gainyse (dabar Baltarusijos teritorija) XIX a. veikė vienintelė Europoje Meškų akademija, kurioje lepečkojai buvo dresuojami įvairių šalių cirkams.

Kadangi Lietuvoje šio žanro apskritai niekas (išskyrus Menų spaustuvę, jau aštuntus metus rengiančią *Naujojo cirko savaitgalį*) nelaiko kultūros dalimi, man buvo dar smalsiau pamatyti, koks yra cirkas šalyje, kurioje jis nestokoja nei gerbėjų, nei finansų, nei idėjų. Tokią galimybę suteikė europinis projektas *Unpack the Arts*. Dvejus metus dešimtyje šiuolaikinio cirko festivalių aštuoniose šalyse jis organizuoja rezidencijas kultūros žurnalistams, – tuo siekiama paspartinti patirties, idėjų, žinių apykaitą, plėsti kritinį diskursą apie šiuolaikinį cirką, aktyvinti jo sklaidą.

Taigi apsiniaukusį spalio vakarą išskridau į Prancūziją, į viduramžių dvasią išsaugojusį Ošą netoli Tulūzos. Iš ryto saulė plieskė taip, kad teko viešbutyje palikti šiltus drabužius, ypač pasigailėjau, atvykusi su ilgaauliais rudeniniais batais. Per trumpą saviveiklinę

ekskursiją po senamiestį aptikau d'Artanjanos skulptūrą, galingą katedrą, stovinčią ant Santjago piligrimų kelio, ir didžiulę ančių kepenėlių pašteto pasiūlą. Atrodė keista, kad vienas garsiausių festivalių, diktuojančių cirko madas visam pasauliui, vyksta kažkur Gaskonijos laukuose. Tačiau pasukusi už dar vieno kampo, staiga viską supratau, nes geroms penkiolikai minučių mane priplojo prie sienos veržlus ryškiaspalvis cirko entuziastų srautas – žonglieriai su kojūkais, būgnininkai, mimai, klegantys vaikai... Vyko Prancūzijos cirko mokyklų paradas. Jų federacijai (FFEC) priklauso apie 130 profesinių cirko mokyklų, iš jų – 3 aukštosios, licenciją turi 27 000 mokytojų. Nekeista, kad šalyje yra net 350 profesionalių cirko trupių, vyksta 250 festivalių, skirtų šio žanro scenos menui. Taigi pirmiausia patyriau, kad Prancūzijos cirkas yra jaunas, masinis ir profesionalus.

Iš interviu su festivalio *Circus* ilgamečiu direktoriumi Marcu Fouilland'u sužinojau, kad 1988 m. Ošo meras ir valdyba ieškojo būdų, kaip miestelį, turintį vos 23 000 gyventojų, pažadinti iš gilaus ekonominio snaudulio. Tuo metu meras buvo įpratęs kasmet kviestis karo laikų bendražygi iš Zavata cirko šeimos ir šis keletą mėnesių rodydavo spektaklius. O prieš 4 dešimtmečius Oše gyveno kunigas, įkūręs cirko mokyklą, kad vietos vaikai laisvalaikiu nekrėstų kvailysčių. Šie du faktai paskatino per lapkričio atostogas surengti visų Prancūzijos cirko mokyklų varžytuves. Dešimt metų festivalį rengė savanoriai, o 1998 m. jis buvo pripažintas profesionaliu ir gavo valstybės paramą. 2000-aisiais festivalį papildė kultūrinė programa, vykstanti ištisus metus. Įkurta ir asociacija, kuri šiuolaikinio cirko sklaidai rūpinasi visos Prancūzijos mastu. Šiandien į festivalį, turintį 26 metų istoriją, jau grįžta pasirodyti tie menininkai, kurie savo kaip cirko artistų kelią pradėjo Oše, dar būdami vaikai.

2006 m. buvo surengtas tarptautinis architektūros projekto konkursas (dalyvavo net 63 agentūros) – pievoje prie Žero upės architektų ir festivalio komandos bendromis pastangomis išdygo stacionari cirko „palapinė“, kurios pasižiūrėti ir seilės pavarvinti atvyksta kitų Europos festivalių organizatoriai. Nau-

jam statiniui pravertė buvusių kareivinių pamatai, buvo pasirinktas minimalistinis natūralių medžiagų interjeras, sumaniai „panaudojamas“ lietaus vanduo, saulės šviesa... Tai man priminė Švedijos Geteborgo operos teatrą, kurį statant irgi dalyvavo prodiuseriai, techniniai direktoriai, geriausiai žinantys, kokia turėtų būti kiekviena pastato pėda, kad jis tarnautų menininkams, o ne menininkai turėtų derintis prie netobulos akustikos, dekoracijoms netinkamų erdvių, ribotų techninių galimybių ar kišenės dydžio grimerinių. Vilniaus Menų spaustuvės istorija panaši – dešimtmečius brandinta idėja, aiškiai suvoktas poreikis ir atkaklumas, siekiant tikslo, lėmė, kad pastatas iš tikrųjų yra gyvas ir traukia žiūrovus.

Pernai per *Circus* parduota 26 000 bilietų į 48 spektaklius. Festivalį kuruoja 20 nuolatinio darbuotojų ir 200 savanorių. Miestelyje apsilankė apie 350 studentų, atsidėjusių cirkui, apie 300 profesionalų. Yra net dešimt viešbučių, senamiestis sausakimšas barų, kavinų, delikatesų krautuvėlių. Ekonominė Ošo situacija šiandien smarkiai pasitaisiusi, cirkas prie to neabejotinai prisidėjo.

Kas gi yra tas šiuolaikinis cirkas, nerodantis nei meškų ant ledo, nei iliuzionistų, pjaustančių moterį dėžėje, nei rusiškai šmaikštaujančių kauštelėjusių klounų? Vis dar gaji nuomonė, esą cirkas – tai nuolatinis kartojimas ir kūniškumas be jokios koncepcijos. Festivalio direktorius Fouilland'as pabrėžia, kad tradicinio cirko esmė – išplėsti kūno galimybes, o šiuolaikinis cirkas plečia savo kaip meno šakos gebėjimus, todėl vyksta labai gilūs intelektualiniai procesai. Europos profesinių cirko mokyklų federacijos (FEDEC) prezidentas Timas Robertsas sakė, kad šiuo metu pasaulyje veikia net 13 aukštojo mokslo programų, skirtų cirko menui. O iki 7-ojo dešimtmečio tradiciją puoselėjo tik cirko šeimos, kurioms atrodė, kad perteikti savo patirtį tolygu išdavystei, todėl tradicijos buvo kruopščiai saugomos, profesinės paslaptys perduodamos vien paveldėtojams. Tai trukdė cirkui tobulėti kaip scenos menui. Daugiausia rūpintasi palapinės dydžiu ir pajamomis. Nekeista, kad 7-ajame dešimtmetyje šį žanrą apėmė visuotinis nuosmukis, cirko šeimų jaunoji karta ne-

benorėjo tęsti tėvų verslo. Tačiau kaip tik tuo metu cirko technikomis pradėjo domėtis gatvės menininkai, prašydami pamokyti atlikimo gudrybių. Keletas cirko šeimų geranoriškai sutiko demistifikuoti savo amatą ir ėmė dirbti su tais, kurie gimę ne akrobatų ar klounų vagonėliuose. Pradėta steigti cirko mokyklas. Daug kam atrodo, esą jos gyvavo visada, tačiau seniausia Europoje Monrealio cirko mokykla buvo įkurta vos prieš 33 metus. Pasak Robertso, cirką vis dar pančioja mitai, kuriuos reikia išsklaidyti, kad sužinotume tiesą. Nors ir siejamas su nomadišku, romantišku gyvenimo būdu, tradicinis cirkas dažniausiai yra grynas šou verslas. Antai Sovietų Sąjungoje dauguma cirko akrobatų buvo kareiviai, kuriuos rengė tapti gimnastais, dalyvauti Olimpinėse žaidynėse ir siekti aukso. Kadangi laimėti lemta tik kam nors vienam, kitiems tekdavo persikvalifikuoti ir, įsikinkius į masinės propagandos ratus, dirbti akrobatais cirke, o jis buvo paklausi eksporto į Vakarų prekę. Žlugus Sovietų Sąjungai, žlugo ir gerai įsuktas cirko eksportas. Dabar rusai dažnai kreipiasi į FEDEC, teiraudamiesi, kaip jiems atgaivinti cirką, nes jų personalas geba daryti vien tai, ko išmoko kadaise. Pasak Robertso, Rusija vis dar neįsisąmonino, kad menas yra gyvas tiek, kiek laisvas jį kuriantis menininkas. Istorija parodė: cirkas atgyja, sąveikaudamas su kitais žanrais, kai tarpusavyje keičiamasi idėjomis, raiškos būdais. Tradicinio cirko nuosmukį būtent ir lėmė uždarumas, izoliacija, mistifikacija.

Svarbiausia, kad technika, meistriškumas netaptų vienintele priežastimi, kodėl cirko artistas lipa ant scenos. Konceptualumas, egzistencinių klausimų kėlimas, netikėtas kasdieninių objektų panaudojimas, originalus santykis su muzika, su kostiumais – štai bruožai, būdingi šiuolaikiniam cirkui. Skandinavai šiuolaikinį cirką praturtino natūraliomis medžiagomis – mediena, gamtos objektais, prancūzai – šiuolaikiniu šokiu, vokiečiai – kabaretu, britai – eksperimentiniu teatru. Cirkas, kaip ir apskritai pasaulis, remiasi hierarchija. Tai, kas arčiausiai žemės (gyvūnų dresavimas), yra laikoma žemiausiu, demoniškuoju cirko lygmeniu, o aukščiausiam, dieviškajam jo lygmeniui

atstovauja oro akrobatai. Atsiradus cirko mokykloms, ekonomiškai labai neapsimokėjo laikyti žirgus jojikams, liūtus dresuotojams, per brangiai kainavo įrengti milžiniškas erdves oro akrobatams. Dėl tokios pragmatiškos priežasties dabar šie ekstremumai – demoniškasis ir dieviškasis cirko lygmenys – yra beveik nunykę. Užtat išplėtotas žmogiškasis lygmuo – žongliravimas, akrobatika ant trapecijų, glaudi partnerystė ir kt. Sakoma, jeigu nori apie cirką padiskutuoti konceptualiai, pasikalbėk su žonglieriais. Būtent jie yra didžiausi šiuolaikinio cirko ideologai, filosofai, trupių meno vadovai. Tą patvirtina ir šiemet Vilniuje per *Naujojo cirko savaitgalį* viešėjusi trupė iš Didžiosios Britanijos *Gandini Juggling*, parodžiusi neįtikėtinai konceptualų spektaklį, įkvėptą Pinos Bausch kūrybos. Ten nevyko nieko daugiau, išskyrus žongliravimą, tačiau išvydome tikrą žmonių tarpusavio santykių dramą.

Kad priartėčiau prie cirko filosofijos, nukakau į cirko reikmenų krautuvėlę ir įsigijau keturis kamuoliukus, skirtus profesionaliems žonglieriams. Geriau apgalvojus, visa tai, kas vyksta cirke, kalbos lygmeniu yra egzistencinės metaforos: atlikti tai, kas privaloma, ir nenumirti; žongliruoti viskuo, kas po ranka; balansuoti virš žemės; taisyti liūtą už ūsų; juoktis pro ašaras ir t. t. Būtent šiomis – egzistencinėmis ir filosofinėmis – cirko šaknimis remiasi šiuolaikinio cirko kūrėjai, ieškodami naujos estetikos, kuri leistų aktuali kalbėti apie amžinąsias vertybes.

7-ajame dešimtmetyje visuomenei pasinėrus į masinę vartojimo psichozę, gatvės menininkai, hipiai ieškojo būdų, kaip paveikti susiklosčiusią politinę ir socialinę situaciją, kritiškai aptardami opiausius dalykus. Juos žavėjo cirko nomadiškumas, utopiškumas. Cirko elementus imta sieti su performansais, hepeningais. Įprastinę cirko kaip pramoginio žanro su pasikrais numeriais logiką pakeitė teatrinis naratyvas su personažais, pasakojančiais savo istoriją. Ieškota naujo santykio su muzika, kuri iki tol buvo tiesiog efektin-gas garsinis triukų fonas. Pamažu susiklostė estetika, tapusi vadinamojo naujojo cirko pagrindu. 8-ajame dešimtmetyje suklestėjus profesinėms mokykloms,

Rasposo. „Iškandimas“. Spektaklio scena

į cirką plūstelėjo daug naujų idėjų. Gausėjo monopasirodymų, jie darėsi vis konceptualesni, stiprėjant postdraminio teatro, šiuolaikinio šokio įtakai.

Garsi prancūzų kultūros žurnalistė Gwenola David aptarė šiuolaikinių scenos menų kontekstą, nes šokis, cirkas ir teatras nuolatos daro įtaką vieni kitiems. Pasak jos, cirkas – tai ženklų sistema ir virtuoziškumas, specifinė atmosfera ir vidinė istorija. Meno, taigi ir cirko, tikslas – užuot kartojus klišes, nuolatos kelti klausimus, ieškant naujų būdų, kaip užmegzti ryšį su publika.

Šiuolaikinis cirkas skaidosi į daugybę srovių. Kuriami multidisciplininiai reginiai, cirko elementus siejant su poezija, šokiu, video-, muzika, priartėjant prie performanso, teatro. Čia svarbiau už techninius įgūdžius yra idėja, konceptualumas. Arba atvirkščiai – mėginama išgryninti pačią cirko esmę, laikomasi nuomonės, esą akrobatika, žongliravimas savaime yra konceptualūs, o personažai pasakoja intriguojančias istorijas, atskleisdami, kas yra pusiausvyra, fiziškumas, partnerystė, žemės trauka... Čia dominuoja technika, ši srovė neretai priartėja prie šiuolaikinio šokio. Propaguojamas ir vadinamasis urbanistinis cirkas – grįžtama atgal į gatves, iš principo atmetamas concep-

tualumas, rodoma daugiau akrobatikos, o ritmenbliuzas, hiphopo muzika, kasdieniški drabužiai, grupinė kūryba priartina prie pramoginio šou. Čia jėga demonstruojama tiesiogiai, o rizika ir pavojus yra visiškai realūs, nenupudruoti. Siekiama ir šokiruoti publiką, ir ją sužavėti.

Viešnage šešiose cirko palapinėse

Geriau perprasti šiuolaikinio cirko užmojus ir specifiką padėjo atviri rytiniai pokalbiai prie kavos. Labai skirtingi, vienas už kitą įdomesni pašneko-

vai dalijosi unikalia savo patirtimi, atskleidė asmeninį santykį su šiuolaikiniu cirku.

Pusamžis vokiečių Nikolausas sakė jaunystėje apie cirką nė nesvajojęs. Dirbo ekologiškame brolio ūkyje, tarnavo armijoje, studijavo filosofiją, rašė poeziją. Susidomėjęs žongliravimu, pasigavo cirko bacilą. „Dabar esu cirko apžavėtas ir tuo pat metu traumotas“, – sako menininkas. Spektaklį „Viskas gerai!“ (*Tout est bien!*) jis kūrė drauge su trupe *Pré-O-Coupé*. Pagrindinis personažas – aršiai nusiteikusi ultraliberali cirko šeima. Pasitelkiant purvo, skurdo, šiukšlių, nestabilumo ir laikinumo estetiką, siekiama atskleisti pačios visuomenės būseną. Kaip surengti šou, jeigu cirko įranga išparduota, palapinė ardoma, o dramblys nugaišo? Kaip atgauti prarastą pusiausvyrą, kaip išlikti garbingam, kai aplinkui viskas bjauru ir purvina, kaip išsaugoti lyrišką prigimtį absoliučios disharmonijos sąlygomis, kaip pakilti iš paties dugno? Cirką Nikolausas apibūdino trim seno klouno žodžiais – tai pavojus/pagarba/meilė. Filosofškai pacitavo Samuelį Becketą: „Kiek bandžiau, tiek klydau. Nesvarbu, bandysiu dar, kad suklyščiau geriau.“ Kiekvienas iš mūsų per visą savo gyvenimą rengia vienai vieną numerį. Nikolauso

vaidmuo – žadinti visuomenę. Jis kalba apie pėdsakus, apie atmintį. Mes paliekame pėdsakus tada, kai judame, o judame tol, kol esame gyvi. Kas nejuda, kas sterilu, tas negyva. Kas pernelyg ekologiška, tas neįdomu. „Panaudoti kuo daugiau energijos, kad išgautiau tai, kas beveik neįmanoma, – štai mano devizas, kuris iš esmės prieštarauja ekonomikos logikai.“ Būdamas vokietis, jis apsisprendė gyventi ir kurti Prancūzijoje, kur cirkas yra puikiai integruotas į kultūros peizažą. „Mes, cirko žmonės, esame kvaili. Bet visa ši intelektualinė šiuolaikinio cirko kryptis traktuoja mus labai rimtai. Tad ir mes mėginame kalbėti rimčiau“, – šmaikštavo Nikolausas. Jo manymu, 7-ajame dešimtmetyje naujasis cirkas taip surimtėjo, kad prarado publiką. Jei nenorime, kad ir vėl taip nutiktų, turime išsaugoti savyje gerą dozę naivumo ir paprastumo.

Trupės *La Meute* vaikinai daugiausia kalba apie jaunatvišką energiją ir norą peržengti ribas. Kolektyvinės kūrybos privalumus apibūdina posakiu: „Po vieną judame greičiau, bet drauge judame ilgiau.“ Jų spektaklio „Ruja“ (*La Meute*) atspirties tašku tapo išgąstis. Kartu repetavusi mergina patyrė tokią traumą, kad metė cirką ir niekada nebegalės važinėti dviračiu. Apibūdindami, kas jiems yra cirkas, vaikinai vardijo riziką, pavojų, prie kurio ilgainiui priprantama, bet jis niekada neužmiršamas. Žinodami, kad išvengti rizikos vis tiek nepavyks, jie su ja žaidžia, flirtuoja. Paklausiau, kurios gi šio spektaklio vietos jiems buvo rizikingiausios? Atsakymas pralinksmino – pasirodo, tai teatro ir muzikos intarpai, nes juos atlikdami trupės nariai nesijaučia stiprūs. Spektaklio veiksmas vyksta persirengimo kambaryje, naudojamos rusiškos ir prancūziškos sūpuoklės, čiužiniai, rankšluosčiai, lentos, kopėčios, dominuoja metalas, medis tarsi vyriškumo simboliai. Spektaklis remiasi ne tiek mentaliniu, kiek fiziniu suvokimu. Žaidžiant su išgąsčiu, paliečiama ir skausmo tema. Žongliruojama ir tuo, ką skauda artistams, bet žiūrovai to nemato, ir tuo skausmu, kurį mato publika, bet kurio nejaučia artistai. Kūrybos procese jiems talkina „išorinės akys ir ausys“ – prancūzų komikas, padedantis suprasti, ar jie iš tikrųjų rodo tai, ką norėtų parodyti. Pasak jų, kū-

rybinių sprendimų paieškos dažnai įdomesnės negu pats pasirodymas, todėl jaučiasi esantys labiau kūrėjai negu atlikėjai.

Trupė *Akoreacro* – tai 5 muzikantai, grojantys fortepijonu, violončele, būgnais, smuiku, akordeonu, klarnetu, ir 6 akrobatai. Jų spektaklis „Signalas“ (*Klaxon*) sužavėjo tobula muzikos ir veiksmo simbioze, virtuoziškumu. Savo karjerą trupė pradėjo gatvėse, šis pasirodymas – pirmasis nuosavoje palapinėje, kuri su visa technine įranga, kėdėmis ir vilkiku atsiėjo 230 000 eurų. Daug ką stengiamasi sudėlioti dar popieriuje, braižomos energetinės spektaklio kreivės, tačiau tikroji kolektyvinė kūryba prasideda, repetuojant

La Meute. „Ruja“. Spektaklio scena

Akoreacro. „Signalas“. Spektaklio scena

scenoje. Trupė turi konsultantus – dramaturgą, kompozitorių, akrobatikos mokytoją. Kurdami šį spektaklį norėjo „sutuokti“ du žanrus – akrobatiką ir muziką. „Siekiamo, kad žiūrovai bent valandai pamirštų viską, kas liko už palapinės sienų, ir patikėtų – skristi yra lengva.“ Nors nei gyvenimas, nei cirko kasdienybė nėra lengvi. Trupei priklauso 18 žmonių, kurie viską atlieka patys – ir palapinę pastato, ir prožektorius su kabina, ir vilkiką vairuoja, ir kostiumus pasisiuva, ir administruoja. „Mes pasirinkome nuolat gyventi kelyje. Kartais pasvajoju: norėčiau rytais savo terasoje gerti kavą su tuo pačiu žmogumi, bet... Todėl turime utopinę idėją, kad jaustumės šeima, nebūdami šeima“, – sakė Claire Aldaya, vienintelė trupės moteris, akrobatė, pradėjusi dirbti cirke, būdama 17 metų. Cirkas, kai jį pasirenki, įtraukia visam gyvenimui: iš pradžių treniruojiesi, kad taptum geriausias, vėliau treniruojiesi, kad išlaikytum geriausiojo pozicijas, o galiausiai treniruojiesi, kad nebūtum blogiausias... Claire sakė, kad jų trupė siekia kurti tokius spektaklius, kurie skatintų publiką mąstyti širdimi.

Vis dėlto visų mūsų, žurnalistų, širdis užkariavo trupės *Aital* tragikomiškas ir labai nuoširdus spektaklis „Geriausiam ir blogiausiam“ (*Pour le meilleur et pour le pire*). Rytinis interviu virto tarsi antrąja spektaklio dalimi, atskleidusia dviejų personažų, kurie ir gyvenime yra pora, santykius. Kaip jiedu susitiko? Kati Pikkarainen – smulkutė maža geltonplaukė akrobatė iš Suomijos – į cirko mokyklą Prancūzijoje atvyko, būdama šešiolikmetė. Victoras Cathala – garbanotas milžinas prancūzas, į tą pačią cirko mokyklą atėjo visiškai atsitiktinai, mat buvo profesionalus futbolininkas, vėliau – stambus ūkininkas. Studijuodamas gyvuli-

ninkystę, atrado žirgų sportą ir akrobatiką su žirgais. Victoras nekalbėjo angliškai, Kati – prancūziškai, o teko kurti porinį akrobatikos numerį. Užsimezgė nepaprastai stiprus fizinis ryšys. Baigdami mokyklą, laimėjo svarbų konkursą, atvėrusį jiems trupės *Cirque du Soleil* duris. Vis dėlto abu nusprendė rinktis ne šou, bet tikrąjį cirką. Metus dirbo Šveicarijoje su *Zimmermann & de Perrot*, bet nusprendė, kad čia per mažai cirko ir per daug teatro. Todėl dabar dirba dviese. Kuria tada, kai turi ką pasakyti. Spektaklį „Geriausiam ir blogiausiam“ pastatė 2011 m. ir parodė jau 117 kartų. Tai universali istorija apie du žmones kelyje. Palapinės grindys – plika žemė, kelio dulkės visada mus supa, gyvenimą darydamos prožišką, net brutalų. Į palapinę įvažiuoja maža, ryškiai raudona mašina ir santykių drama prasideda. Iš nesiliaujančio durelių trankymo, kaskart perjungiant vis kitokią muziką, išauga sodri akrobatų poros istorija su šokio, teatro, humoro elementais. Spektaklis nepaprastai kinematografiškas, pavyzdžiui, finale įtampa auginama, apšvietimą kaitaliojant su tamsa. Žaidžiama rekvizitu, kad atsirastų

papildomos metaforos, poetinės aliuzijos. „Kaskart, kai sukuriame spektaklį, jaučiame vidinę būtinybę apibūdinti, kas tai – cirkas, šokis, o gal teatras? Gerbiame cirko žanrą ir vengiame neatsakingai juo vadinti viską, kas dedasi ant scenos, vien todėl, kad esame atėję iš cirko mokyklos. Kaskart pasitikriname, ar yra pakankamai cirko, kitu atveju vadiname tai teatru ar šokio spektakliu“, – teigia menininkai. Jie nėra pamišę dėl cirko, jeigu spektaklio idėja reikalautų teatrui įprastos erdvės, jie mielai išsikraustytų iš savo palapinės. Nomadiškas cirko gyvenimas nėra rožėmis klotas, greičiau akmenuotas. Ypač rudenį, kai lyja, ir žiemą, kai šalta, o reikia keltis 4 val. ryto, kad įjungtum šildymą palapinėje, kad nuo stogo nutirpdytum sniegą. Ne pyragai ir šiltuoju metų laiku, štai šią vasarą, kai palapinėje buvo +40 laipsnių, Victoras sakė numetęs 7 kg. „Be to, mes neturime savo sodo“, – liūdnai konstatuoja jis. Sodo įvaizdis – dirbtinės gėlės, sukaišiotos į smėlį, – panaudotas ir šiame spektaklyje.

O trupės *Rasposo* parodytas „Įkandimas“ (*Morsure*) sukėlė visiškai priešingas emocijas. Po jo prigijo net priežodis „Bet kuo čia dėtas tigras?“ Šiame spektaklyje iš tikrųjų pasirodo gyvas tigras (beje, baltas pudelis irgi). Kai tiek prisiklausėme apie šiuolaikinio cirko siekį atsiriboti nuo gyvūnų dresūros, buvo netikėta *Circus* festivalyje išgirsti riaumojant plėšrūną. Dabartinė trupės vadovė Marie Molliens šį postą perėmė iš savo mamos, tradiciškumo esama ir daugiau – trupei priklauso dvi dviejų šeimų kartos. „Įkandimas“ – debiutinis Molliens spektaklis. Ji daug dirbo, ieškodama naujo šiuolaikinio kelio, pasirinko cirko teatrą. Daug ką perėmė iš vaizduojamojo meno (įrėminimas, figūrų komponavimas), iš italų kino (esama aliuzijų į Federico Fellini’o laikmetį, kostiumus, jo filmus). Spektaklyje gyvai atliekama muzika, nemažai šokama. Pagrindinė mintis – cirko trupės primadona ir visa tai, kas ir kaip sukasi aplink ją. Kalbama apie aistros žiaurumą, negailestingai besikandžiojantį gyvenimą, jo paliekamus randus. Naudojamos skirtingos akrobatikos ir ekvilibristikos technikos. Mėginama apžaišti, kaip tą daro kinas, skirtingus laiko sluoksnius – dabartį, prisiminimus, fantaziją. Galiausiai visa apskrita palapinės

scena aptveriamą aukšta tvora, ant kurios užmetamas tinklas, o į vidų pro veidrodį išoka gyvas tigras. Gražios, įdomios idėjos, nuo pat pradžių ėmusios strigti, brizgti, dabar visai iširo. Nebuvo nei gilios metaforos, nei stulbinančio efekto. Nesėkmę vainikavo visiškai apatiškas tigras, kuris čia akivaizdžiai nebūtinus. Juk dažnai mažiau yra daugiau.

Šiuo kredo – mažiau yra daugiau – rėmėsi Aurelieną Bory, su marokiečių akrobatų trupe *Cie 111* festivalyje pristatęs spektaklį „Azimutas“. Režisierius siekė atskleisti jų dvasinę patirtį, tai, ką jiems skauda, atmesdamas egzotiką, visiškai atsiribodamas nuo „Maroko šou“, ir pavyko sukurti originalų, bet kartu universalų spektaklį. Jo darbo metodas – rinkti idė-

Айтал. „Geriausiam ir blogiausiam“. Spektaklio scena

Cie 111. „Azimutas“. Spektaklio scena

jas, atlikti įvairius bandymus, kol atsisako visko, kas šiam konkrečiam spektakliui nėra būtina. Svarbiausia – neprisirišti. Tik taip galima nueiti toliau, žvelgti giliau. Tai, kas galėjo tapti spektaklio trūkumais (nėščia akrobatė, traumotas senstantis akrobatas), jam pavyko paversti privalumais. Režisierius rėmėsi ne tik asmeninėmis akrobatų šeimų istorijomis: „Aš pasitikiu gyvenimo realybe ir tuo, ką ji man duoda“, – sako Bory, vadinantis save žonglieriumi. Spektaklio atspirties tašku tapo skrydis, svarbus ne tik akrobatikoje apskritai, bet ir teatre. Beje, italų sukurta pirmoji teatro mašina buvo panaudota būtent skrydžio efektui išgauti. Bory remiasi matematikos, fizikos dėsniais, naudoja daug mechaninės įrangos. Pagrindinė „Azimuto“ dekoracija – grotos per visą scenos aukštį (spektaklis rodytas įprastame teatre). Tarsi visata būtų uždengta milimetriniu popieriumi ir nutiestas tinklas kūnams laiptoti. Akrobatika, išvertus iš graikų kalbos, reiškia vaikščiojimą danguje. Iš pradžių aukštyn žemyn juda juodi maišai – tai svoris, balastas, miręs kūnas, pati mirtis, jos kryptis, šokis erdvėje. „Prakalbintos“ šviesų, atgyja juodos draperijos. Esama daug paslėptų aliuzijų, metafo-

rų – pavyzdžiui, ant grotų narpliojamos vilnionių siūlų gijos, pasirodo, susijusios su žodžiu *sufizmas*, arabiškai reiškiančiu vilną. Be to, vilna puikiai sugeria šviesą ir kuria išpūdingus efektus. „Šviesa scenoje yra tarsi vizualinė muzika“, – sako Bory. Todėl ir su šviesų dailininku, ir su kompozitoriumi jis dirba nuo pat idėjos užuomazgos. Nepamiršta palikti ir tuščios erdvės, kad spektaklis galėtų kvėpuoti. „Azimutas“ – labai filosofiškas, beveik viduramžiškas spektaklis, todėl, kad priartėtų prie šiandienos, kūrėjai pasitelkė ryškius kas-

dieninius marškinėlius, džinsus. „Azimutas“ – tai akrobatika, perauganti į vizualinį teatrą, savotiškas cirko žanro paribys. „Teatras neegzistuoja. Egzistuoja tik teatrai ir tu turi atrasti savąjį“, – Ėmile'o Zola žodžius pacitavo cirko filosofas Aurelienas Bory.

Festivalis *Circus* atsirenka tuos spektaklius, kurie būna parodyti bent 60 kartų. Kai kurios trupės jų parodo net po 200. Pagrindiniai šios gyvybingos meno rūšies principai būtų tokie: atkaklumas ir nuolatinis savęs tobulinimas, vedantis į tobulumą; suvaldyta rizika ir išlaisvintas kūrybiškumas, kuriantis erdvę naujiems atradimams; produktyvus santykis su publika, nes jai rodomos ne klišės, bet užduodami klausimai; suvokimas, kad izoliacija žudo, o mainai praturtina. Kiekvienos meno formos klestėjimą užtikrina penki pagrindiniai dalykai: švietimas, kūryba, produkcija, sklaida ir dokumentavimas. Tarp šių grandžių turi vykti nuolatinė energijos ir idėjų apykaita, kiekviena iš jų turi nusistatyti savo santykį su publika.

Suvokdama Prancūzijos ir Lietuvos teritorinius, demografinius, istorinius ir kultūrinius skirtumus, vis dėlto viliojosi, kad šiuolaikinis cirkas po truputį sustiprės ir pas mus. ■

PASAULIO ATRADIMAS, PASITELKUS KINO IŠUGDYTĄ VAIZDUOTĘ

Marko Cousinso kino eseistika

Išių metų Kauno tarptautinį kino festivalį pristatyti savo naujausių filmų ir pabendrauti su žiūrovais buvo atvykęs garsus airių kino kritikas ir režisierius Markas Cousinsas (g. 1965).

Pasaulyje jis daugiausia žinomas kaip penkiolikos dalių dokumentinio filmo „Kino istorija. Odisėja“ (*The Story of Film: An Odyssey*, 2011) autorius (filmas neseniai buvo rodomas ir Vilniuje, Šiuolaikinio meno centre). Įtaigus, gilių įžvalgų kupinas pasakojimas perbraižė kino žemėlapi, stipriai išryškindamas tokias šalis, kaip Iranas, Indija, Kinija, Tailandas, at-

kreipdamas dėmesį į unikalų Vakarų Afrikos kiną. Šioje penkiolikos valandų epopėjoje išskirdamas konkretų laikotarpį, kūrėją ar filmą, režisierius savo svarstymus ne tik iliustruoja pavyzdžiais, bet ir pats apkeliauja visą pasaulį. Vėlesni jo kino pasakojimai irgi sukurti keliaujant.

Kauno kino festivalyje buvo parodytas Cousinso „Filmas pavadinimu meilė?“ (*What Is This Film Called Love?* 2012) ir „Pasakojimas apie vaikus ir kiną“ (*A Story of Children and Film*, 2013). Šiuo metu daug kur pristatomas naujausias režisieriaus filmas „Čia

„Čia bus drakonai“. Filmo kadrai. Režisierius Markas Cousinsas

„Pasakojimas apie vaikus ir kiną“. Filmo kadrai. Režisierius Markas Cousinsas

bus drakonai“ (*Here Be Dragons*, 2013). Šis pavadinimas – tai Viduramžių kartografo terminas, apibūdinantis dar neatrastas teritorijas. Autorius nuvyko į Albaniją, kad apmąstydamas šios postkomunistinės šalies kultūrą, gretindamas praeitį ir dabartį, atskleistų universalius ryšius tarp atminties ir laikinumo, grožio ir amžinybės.

„Pasakojimas apie vaikus ir kiną“ prasideda kiek netikėtai – vaizdais iš Prancūzijos Saint-Rémy miestelio Šv. Pauliaus ligoninės, kur paskutinius gyvenimo metus praleido dailininkas Vincentas van Gogas. Filmavimo kamera lėtai artėja prie grotomis užkalto lango, pučia stiprus vėjas, užuolaidos plaikstosi. Per langą atsiveria gyvas Provanso peizažas, per šimtmečius išlikęs beveik toks pat, kaip tapytojo drobėse, kurios irgi parodomos. Gyvendamas Saint-Rémy, van Gogas daugiausia tapė ligoninės viduje, sode ar žvelgdamas per palatos langą. Čia jis sukūrė kelis portretus ir autoportretus. Po truputį ima aiškėti šios įžangos prasmė: kiek daug galima pamatyti ir perteikti (paveiksle ar kino kadre), stebint tokius sąlygiškai paprastus dalykus kaip vaizdas per langą, vidinis kiemas ar žmogaus veidas.

Tikrasis šio filmo objektas – vaikai kine. Režisierius kartą nufilmavo pas jį viešėjusius dukterėčią ir sūnėną – matome vaikų žaidimą su nesu vaidintomis emocijomis. Ši vos dvylikos minučių trukmės dokumentinė medžiaga primena filmus, kur vaikai, pasak jo, nėra tik suaugusiųjų projekcijos, kur jau-

čiamas vaidybinės laisvės nulemtas nenuspėjamumas. Taip ši asmeninė dokumentika tapo kompasu, nukreipiančiu į filmus, kuriuos sieja nudelbti vaikų žvilgsniai, drovus elgesys, nuostaba, pyktis ir t. t. Režisierius sako, kad žiūrėdamas filmą jaučiasi kaip vaikas, ir tik seansui pasibaigus apmąsto jį kaip suaugęs. Cousinsas atskleidžia ir tyrinėja šį vaikišką kino patyrimo būdą. Iš įvairių pozicijų palygina 53 filmus iš 25 šalių, tarp jų gerai žinomus: „400 smūgių“ (François Truffaut, 1959) ar „Ateivis“ (Steven Spielberg, 1982). Ir ne mažiau meistriškus, tačiau mažai kam žinomus „Tomka ir jo draugai“ (Xhanfise Keko, 1977, Albanija), „Gluosnis ir vėjas“ (Mohammad-Ali Talebi, 1999, Iranas).

„Filmas pavadinimu meilė?“ pradėjo naują – asmeninio kino – etapą, susijusį su Cousinso vidinėmis permainomis ir stipria Irano minimalistinio kino įtaka. Pats autorius savo filmą vadina kino *ad-libitum* – tai niekam neįsipareigojęs, spontaniškas kūrybinis proveržis, leidžiantis minimaliomis sąnaudomis išreikšti asmeninį požiūrį. Tuo šis filmas primena kito garsaus kino eseisto, filmininku save vadinančio Jono Meko juostas, atsiradusias tiesiog filmuojant savo paties gyvenimą, be jokio plano, be scenarijaus, be išankstinės idėjos, kas bus toliau daroma su ta medžiaga (Cousinsas sako, kad Jonas Mekas – „nuostabus pionierius, puoselėjantis asmeninį kiną“).

„Filmas pavadinimu meilė?“ kaip ir jį sukurti įkvėpę dalykai yra daugiasluoksnis. Tai odė ilgiems pasi-

„Filmas pavadinimu meilė?“ Režisierius Markas Cousinsas

vaikščiojimams po miestą ir savo vidinį pasaulį, sekant Virginios Woolf esė *Street Haunting: A London Adventure* (1930). Tai ir atminties, ir praeinančio laiko apmąstymas, paveiktas Franko O’Haros, Normano MacCaigo¹ eilių, apskritai poezijos. Kartu tai kinematografinės patirties ir prigimties tyrinėjimas, „pokalbis“ su Sergejumi Eizenšteinu Meksikoje, perteiktas Chriso Markerio² eseistinių filmų stiliumi. Tai pasaulio atradimas, pasitelkus kino išugdytą vaizduotę. Remdamasis asmenine patirtimi, režisierius gvildena įvairias sudėtingas temas, tačiau vyrauja saulėta, svajinga nuotaika, kokią sukelia įdomi kelionė.

Šiam filmui-esė nebuvo rengtasi iš anksto, viską lėmė atsitiktinės aplinkybės: Cousinsas darbo reikalais nuvyko į Meksiką, kur turėjo tris laisvas, nesuplanuotas dienas. Kišenine videokamera fiksuodavo įsimintinas akimirkas, lyg dienoraštyje pasižymėdavo dėmesį patraukusius dalykus. Meksikoje 1930 m. lankėsi (statė filmą apie Meksiką, bet jo nebaigė) vienas įtakingiausių kino režisierių ir teoretikų – Eizenšteinas, tad Cousinsui, dideliame šio meistro gerbėjui, kilo mintis sukurti jo kino portretą. Pristatydamas filmą, Cousinsas juokavo, kad visi dailininkai, tapantys portretus, galiausiai būna priversti tapyti save, nes jie kaip modeliai yra visada prieinami ir nebrangūs. Tad ir šis filmas, turėjęs pasakoti apie Eizenšteiną, daugiau pasako apie jo autorių.

Cousinsas eina Meksiko gatvėmis ir užduoda Eizenšteinui įvairius klausimus. Kad pokalbis būtų

gyvesnis, nešasi jo nuotrauką. Klausia, kodėl savo įspūdžius Meksikoje kino klasikas apibūdino žodžiu *ekstazė*. Režisierius nagrinėja kino santykį su katalikybe, Meksikos revoliuciją apžvelgia šiuolaikinių globalių krizių fone, barokinės architektūros atspindžius – ankstyvajame Holivudo kine, neindiferentišką gamtą – Eizenšteino filmuose. Galiausiai nustato asmeninį santykį su savo kūnu, remdamasis Vsevolodo Mejerholdo teatro tradicija... Tačiau atrodo, kad atsakymai vis dar nesurasti. Matome ilgalaikių ieškojimų, dvejonų ir atradimų kupiną kūrybinį procesą.

Filme-esė daug veiksmo, pagrindinis veikėjas – Cousinsas – nuolatos juda. Eina pėsčiomis Meksikos miestų gatvėmis, keliauja automobiliu, traukiniu, skrenda lėktuvu. Mintimis ir vaizdais nusikelia į ankstesnes keliones. Kai sugrįžta į viešbutį miegoti, matome spalvotą jo sapnų kaleidoskopą.

Britų rašytojos, moderniosios literatūros pradininkės Woolf esė *Street Haunting* (pažodžiui būtų „Vaidinimasis gatvėse“) irgi prasideda nuo to, kad rašytoja, tiksliau, literatūrinė jos antrininkė, neturėdama aiškos dingsties išeina pasivaikščioti, kad nusipirktų pieštuką. Taip prasideda kelionė Londono gatvėmis, jos žvilgsnis lyg kino kamera įvairiais planais išskiria, stabteli ir priartina ar tiesiog „slysdamas paviršiumi“ fiksuoja spalvingas miesto detales su miestiečių mizanscenomis. Visa tai paverčiama refleksijomis apie žmogaus prigimtį: „Į kiekvieną iš tų gyvenimų gali šiek tiek įsigauti, pakankamai toli, kad susikurtum

iliuziją, jog nesi priištąs prie vienintelės sąmonės, o trumpam, kelioms minutėms gali pasimatuoti kitų kūnus ir protus.³ Per šį pasivaikščiojimą ji tampa „akimi, atsieta nuo kūno“. „Ištrūkti – tai didžiausias malonumas“,⁴ – priduria rašytoja.

Cousinsas tyrinėja ir stebi aplinką: pagyvenusią moteriškę, kaip ir jis žygiuojančią per miestą pėsčiomis su savo manta, situaciją, primenančią Jacques'o Tati⁵ filmus. Ant tilto siužetą koreguoja musė... Pasikutinę pasivaikščiojimų dieną Cousinsas netikėtai randa atsakymą į klausimą, ką Eizenšteinui reiškė žodis *ekstazė*. Tai išdavė pati žodžio kilmė: senovės graikų kalba *ekstasis* reiškė išeiti iš savęs, būti ne statiškam, judriam. Cousinsui „ištrūkti iš savęs“ leidžia šis pasivaikščiojimas, šio filmo kūrimas, apskritai kinas.

Asmeninę istoriją jis pateikia iš kelių perspektyvų: pasakotojas čia – anonimiškas, neišvardytas moters balsas. Tarsi stebėtojas jis pasitinka žiūrovus nuo pirmų kadrų ir pristato pagrindinį veikėją – Vaikiną (Cousinsą) trečiu asmeniu. Po trijų dienų pasivaikščiojimo daugiamilijoninio miesto gatvėmis, jau sėdėdamas lėktuve, tarsi pasibaigus jo istorijos daliai, filmo veikėjas netikėtai tampa moterimi – siužeto pasakotoja. Woolf biografinio romano „Orlandas“ pagrindinis veikėjas vieną dieną irgi atsibunda moters kūne ir tampa Orlanda, ta pačia, bet kitos lyties asmenybe. Cousinsas žengia dar toliau ir pabaigoje nukreipia savo „filmavimo – įsikūnijimo“ aparatą į zoologijos sodo elnią...

Cousinso kišeninė videokamera neturi fokusavimo ir priartinimo funkcijos. Šio įrenginio technologinis paprastumas ir mobilumas smarkiai paveikė tiek filmo formą, tiek jo turinį (panašiai 7-ajame dešimtmetyje JAV paplitus mėgėjiškoms kino kameroms, atsirado avangardinis kinas, kurio krikštąvėiu laikomas Jonas Mekas). Cousinso filmavimo stilius – tai statiška kadro kompozicija be didesnių kameros judesių, vyrauja miesto, gamtos peizažai, meditatyviai išskiriamos ypatingos detalės, kurios, susietos su autoriaus komentarais, įgauna poetinį skambesį. Esama ir labai intymių epizodų (pavyzdžiui, nuogas Cousinso

kūnas kalnų apsuptyje), tarsi primenančių, kad šis filmas apeliuoja ne vien į intelektą.

Muzika meistriškai siejama su vaizdais ir naratyvinėmis pauzėmis: prisiminimais, sapnais, poezija. Polly Jeanos Harvey dainos perteikia ilgesingą, kai kada emociškai šiurkščią, lyg Meksikos peizažai hipnotizuojančią nuotaiką. Sapnų epizoduose skamba kompozitoriaus Simono Fisherio Turnerio (kūrusio muziką Dereko Jarmano filmams) muzika, priverčianti juos pulsuoti. Autoriaus prisiminimai pereina į Franko O'Haros, Normano MacCaigo poeziją, lydimą greitkelio vingius atkartojančios ir paslaptinai augančios styginių muzikos (Bernardo Herrmano kompozicija „Meilės scenos“ iš Alfredo Hitchcocko filmo „Svaigulys“, 1958).

Savo esė Cousinsas, siedamas Eizenšteino ir Woolf mintis, apmąsto *ekstazišką* savęs praradimą, empatiją ir androginišką sąmonę (arba sielą). Kino teoretikas Michailas Jampolskis sinefilišką kino patirtį sieja su beveik religinės ekstazės potyriu, įžvelgdamas daug bendrumų tarp sinefilo patirties ir vaikiškos filmo suvokimo stadijos.⁶

Elegišką filmo nuotaiką Cousinsas vadina japonų kultūros terminu *mono no aware* – tai daiktų ir gyvenimo laikinumo stebėjimas su švelniu liūdesiu, tarsi atsisveikinant su jaunyste. Filmą pabaigoje Cousinsas dėkoja Eizenšteinui, išmokiusiam jį žiūrėti, nes buvimas kartu „praskaidrino akis“.

¹ Frankas O'Hara (1926–1966) – įtakingas amerikiečių rašytojas, poetas, meno kritikas; Normanas MacCaigas (1910–1996) – vienas iškiliausių XX a. Škotijos poetų.

² Chrisas Markeris (1921–2012) – prancūzų kino režisierius, kino eseistas.

³ Esė „Street Haunting: A London Adventure“, iš: *Selected Essays (Oxford World's Classics)*, by Virginia Woolf, 2008, New York: Oxford University Press, p. 185.

⁴ Ten pat.

⁵ Jaques Tati (1908–1982) – prancūzų kino režisierius ir aktorius, savo komiškuose filmuose atskleidęs žmogaus pasiklydimą moderniajame pasaulyje.

⁶ Michail Jampolski, *Kalba-kūnas-įvykis: kinas ir prasmės paieškos*, 2011, Vilnius: *Mintis*, p. 327.

BALETAS LIETUVOJE – TARP ŽEMĖS IR DANGAUS

Jau kelerius metus Lietuvos baletui vadovauja lenkų choreografas Krzysztof Pastoras ir Rūta Butvilienė. Per trumpą laiką įvykę pokyčiai baleto repertuare ir apskritai trupės gyvenime atvėrė estetines prieštarausias, susijusias su šio žanro ypatybėmis. Baletas, nepaisant specifinio sąlygiškumo, gali būti realistinis, „žemiškas“ arba – tas jam gerokai natūraliau, – pakylėtas į aukštumas, o romantiniai baletai (pavyzdžiui, „Žizel“, „Bajaderė“) suderina ir viena, ir kita. Vienur vyrauja abstraktus šokis, choreografiniai sprendimai, kitur – pantomima, režisūrinės mizanscenos. Visa tai remiasi ne vien klasikinėmis ar neoklasikinėmis šokio formomis, bet ir šiuolaikine plastika, šokio teatru.

Dažnai pažintį su baletu pradedame nuo libreto. Pastoro „Tristanas ir Izolda“ (vilniškė premjera – 2012 m. rugsėjo 19 d.) labiau įprasmina Tristano – liūdesio vaiko – įvaizdį. Pirmiausia į akis krito nepaprastas, baletui ne itin būdingas siužeto išplėtojimas, pralenkiantis net Richardo Wagnerio operos detalizuotą libretą. Kita vertus, Wagneris tobulai išreiškė kūniškos meilės geismą, o Pastoras tiek muziką, tiek mitą interpretuoja visiškai kitaip. Neatsitiktinai ankstesnės – švediškąją ir varšuvietiškąją – baleto versijas choreografas pavadino tiesiog „Tristanu“. Daugiausia dėmesio skiriama būtent jam – neįveikiamam kariūnui, tapusiam politinių intrigu auka, o ne meilės jausmui, kuris netikėtai jį užklupo.

Veiksmą, gana brandžiai įprasminamą Lietuvos baleto trupės, gaubia liūdesys, slogi atmosfera. Wagnerio muziką įtaigiai interpretavo teatre debiutuojantis dirigentas Modestas Barkauskas, siekdamas skambesio gelmės, pristabdydamas išorinį garsų srautą. Tačiau, skambant kompozitoriaus įvardytiems meilės motyvams, pagal libretą „jaunuoliai mokomi karo meno“. Prarandami esminiai muzikos niuansai. Naujų prieštaringų prasmų esama ir daugiau, bet nenorėčiau pernelg to akcentuoti. Kiekvienas choreografas, statydamas baletą, turi savus prioritetus, svarbu, kad kūrybinės intencijos rastų tinkamą išraišką. Šįkart pirmenybė atiduodama ne jausmams, ne veikėjų būsenoms, o pasakojimui. Jis nulėmė muzikos dramaturgiją, grindžiamą ne vien Wagnerio operos partitūros fragmentais, aranžuotais Henko de Vliegerio, bet ir penkių dainų ciklu pagal Mathildos Wesendonck (su kompozitoriumi ją siejo meilės ryšys) tekstus (orkestruotė Felixo Mottlio, dainavo Inesa Linaburgytė ir Sigutė Stonytė).

Įdomu atsekti prancūzų muzikinio teatro tradicijas. Pastoro ir Carelo Alphenaaro libretas sukurtas pagal Josepho Bédier „Romaną apie Tristaną ir Izoldą“ (1900), apimančią įvairias sakytines ir rašytines populiariosios sakinės detales nuo keltų legendos, poeto Thomaso iš Britanijos (1173) ir daugybės vėlesnių šios meilės istorijos interpretacijų. Būtent Thomaso versiją Bédier

bandė rekonstruoti ir adaptuoti prancūzų kalba. Nors Lietuvoje legenda apie Tristaną ir Izoldą labiausiai žinoma iš genialios Wagnerio to paties pavadinimo operos, detalus baleto siužetas, tarsi liudijantis muzikinio teatro (šiuo atveju baleto) priklausomybę nuo dramos teatro, asocijuojasi su prancūzų „didžiosios operos“ situacijų dramaturgija, kuriai būdingos puikiai suregztos intrigos, paradoksalūs veiksmo posūkiai, ryškūs kontrastai, lyrinės ir istorinės (socialinės) siužeto linijų pynės, riteriškos meilės romantika.

Pastoro choreografinis stilius, net kai interpretuojamos itin jausmingos („Karmen“), drastiškos („Acid city“) temos, yra estetizuotas, neoklasikinis, paisantis meninio saiko, kitaip tariant, santūrus, netgi paprastas. Tai atitinka Bédier teksto ypatybes, kurias, pasak vertimo įžangos autoriaus Tadeuszo Boy-Żeleńskiego, lėmė du veiksniai: „*vienas – pirmapradis paprastumas, su kuriuo senovės bardai, dar nepaveikti „literatūros“, naiviai ir dalykiškai dėstė įvykių seką; kitas – diametriškai priešingos prigimties – tobulus meninis išmanymas, kuriuo pasižymėjo atkurtosios poemos autorius*“ (Bravissimo, 2012, nr. 5–6, p. 9).

Atšiauroka, neegzaltuota, nepsichologizuota, sakytume, viduramžių dvasia dvelkia iš Vilniaus scenoje pastatyto spektaklio, visi jo sandai (ir Adomo Jacovskio scenografija, ir Aleksandros Jacovskytės kostiumai) vientisi, stilingi. Tai neabejotinas baleto privalumas, vis dėlto legenda čia netampa „*pačia nuostabiausia, didžiausia jaudinančia meilės poema, kokią žmonija kada nors yra sukūrusi*“ (Boy-Żeleński). Balete vyrauja liūdesys, meilės kančia, sielvartas. Ar baleto kūrėjai to ir siekė? Tada tai iš tikrųjų visai kita istorija. Šios legendos pagrindu pagal Wagnerio ir kitų kompozitorių muziką sukurta daugiau kaip dvidešimt baletų, to ėmėsi žymiausi pasaulio choreografai – Leonidas Miasinas, Frederickas Ashtonas, Maurice'as Bejart'as, Johnas Cranko, Johnas Neumeieris. Vis dėlto atsiplėšti nuo pirmapradžių amžinojo mito prasmių sunku. Pasak Wagnerio, „Tristanas ir Izolda“ atveria daugybę aistringos meilės atspalvių: ne tik laukimą, liūdesį, skausmą, mirties troškimą, bet ir džiūgavimą... Vilniaus scenoje džiaugsmo buvo mažiausiai, o be jo ir meilės pojūtis atrodo nevisavertis.

Baleto „Čiurlionis“ (premjera įvyko 2013 m. gegužės 24 d.) autorių rimtas, atsakingas kūrybinis požiūris nekelia abejonių. Čia tarsi atgimė jau beveik išnykusi bendradarbiavimo tarp kompozitoriaus (Giedrius Kuprevičius), baletmeisterio (Robertas Bondara) ir dirigento (Robertas Šervenikas) tradicija.

Bondaros nuomone, šokiui tinka visokia muzika, net ir tylą. Iki šiol jis kūrė autorinius baletus, t. y. muziką jiems rinkdavosi pats. Vilniuje choreografas susidūrė su kita situacija – Kuprevičiaus muziką sakė vertinęs techniniu požiūriu, pagal realizavimo galimybes, nes baleto idėja priklauso ne jam. Kitaip tariant, jis nesijautė visiškai laisvas ir ieškojo muziką atitinkančios dvasios. Vis dėlto kompozitoriaus sumanymą choreografas šiek tiek modifikavo, į libretą įtraukė naują personažą – Eugenijų Moravskį, kuris padėtų sujungti scenas. Kompozitorius savo libretą grindžia trim Čiurlionio gyvenimo aspektais, – tai nepasiekta šlovė, vientatvė, šeimos drama. Neturėdamas galimybės laisvai rinktis muzikos, choreografas buvo priverstas interpretuoti interpretaciją... Ar tai įmanoma? Sunku pasakyti, ar būtinybė prisitaikyti, ar biografinio žanro sudėtingumas, ar „tamsumos, susitelkusios Čiurlionio galvoje“, ar kitos priežastys sutrukdė ryškiau, nuosekliau atsiskleisti Bondaros vaizduotei, juk ankstesnius choreografo darbus kritikai vertino itin palankiai. Beje, libretas „baletiškas“, be komplikuočių išvedžiojimų, lengvai suprantamas, – atrodytų, tai suteikia erdvės abstraktesnei raiškai. Tačiau ją „įžemina“ draminiai sprendimai (programėlėje Bondara pristatytas ne tik kaip choreografas, bet ir kaip režisierius).

„Čiurlioni“, turėdami omenyje baleto žanro sąlygiškumą, turėtume vadinti draminiu baleto spektakliu, kuriame realistinis ir abstraktusis raiškos stiliai ne visada pakankamai įtaigiai sąveikauja. Balete ne vien šokama, šokio čia gal net per mažai. Režisūrinių Bondaros kūrybos aspektą, kuriam jis labai dėmesingas, sustiprina pasirinktų dailininkų komanda: Diana Marszałek ir Julia Skrzynecka (scenografija ir kostiumai), Maciejus Igielskis (šviesos), Ewa Krasucka (vaizdo projekcijos). Scenovaizdžio pagrindas – šviečiančios vertikalės, primenančios stygas, Čiurlionio mėgtus muzikos instrumentus. Jos tirštėja, kryžiuojasi, atspindin-

dėdamos psichologinės būklės kitimą, ligos progresavimą. Čiurlionio kūrybos temomis improvizuojama labai subtiliai. Kostiumų, scenos gilumoje liejamų paveikslų spalvos primena Čiurlionio kūrybos koloritą, jo epochą, o veidrodinės grindys tampa nuoroda į menininko tapyboje dažną atspindžio motyvą. Šias skoningas abstrakcijas sujaukia į sceną nuolatos „įvažiuojanti“ ligonio lova – nors tai vienintelis realus scenovaizdžio akcentas, bet įkyriai primena psichiatrijos ligoninės Pustelnike atmosferą, kuri ilgainiui darosi vis slogesnė. Antrame veiksme sceną užtvindo demonai, chimeros su tamsiais budelių apsiaustais. Čiurlionišku kontekstu scenovaizdį praturtino rodomi vaizdo įrašai iš Varšuvos, Sankt Peterburgo archyvų, tragizmą kaitino „liguisti“ paskutiniai dailininko piešiniai. Prieš akis ryškiau iškyla kenčiantis ligonis, o ne didis menininkas. Ar tokį Čiurlionį norime matyti?

Nepalyginamai žemiškesnis, į nūdienos realijas pretenduojantis baletas „Karmen“ (premjera – 2013 m. lapkričio 29 d.). Jį sukūrė olandų choreografė Didy Veldman, dirbanti su šiuolaikinio šokio trupėmis, Vilniuje pirmąkart stačiusi „Karmen“ su „akademiniu“ baleto kolektyvu (kitos versijos rodytos Lydse, Anglijoje, Kanadoje, Naujojoje Zelandijoje). „Neklasikinis“ basų kojų šokis atrodė neįprastas mūsų baleto artistams. Pasak Rūtos Butvilienės, tai visiškai nauja kūno kalba, kupina smulkmenų, niuansų. Choreografė pasidžiaugė, kad trupė atvira naujovėms, todėl malonu su ja dirbti. Baleto artistai, įveikdami treniruoto kūno pasipriešinimą, pasiekė gerų rezultatų. Pagrindinius vaidmenis atlikę Anastasija Čumakova, Andrius Žužžalkinas, Rūta Juodzevičiūtė ir Eligijus Butkus įrodė, kad yra universalūs šokėjai. Šiuolaikinio šokio naujoves menkliau perprato kordebaletas, jo scenos atrodė chaotiškos, nes vienodi judesiai buvo skirtingai įprasminami (pavyzdžiui, epizodo bare pradžia).

Baleto autoriai – ne tik choreografė, bet ir scenovaizdžio, kostiumų autorė Kimie Nakano (Didžioji Britanija), šviesų dailininkas Benas Ormerodas pabrėžė siekį naujoviškai traktuoti temą. Baletė skambėjo ne originali Georges'o Bizet partitūra, bet Johno Longstaffo aranžuotė be vokaliųjų partijų. Soliniai

orkestro instrumentai – saksofonas, trimitas, trombonas, violončelė – suteikė naujų spalvų personažams, kurių šiuolaikiškumo kulminacija laikytinas Eskamiljo tapsmas roko „žvaigždė“. Scenoje ir ekrane jis pasirodė su elektrine gitara rankose ir atlieka toreadorą charakterizuojančią Bizet muziką. Dirigentas Modestas Barkauskas su muzikantais gerai suvaldė tokias transformacijas.

Karmen istoriją (libreto autorius Christopheris Gable'as) į šių dienų miestą perkelia filmuoti vaizdai, šiuolaikinė baro aplinka. Televizijos ekrane matome futbolo rungtynes (gal ir banalus, bet lietuviškesnis akcentas būtų krepšinis), klausomės roko „žvaigždės“ koncerto. Eskamiljo pasirodymus scenoje lydi isteriški panelių klyksmai, o kadaise toreadoras sukeldavo ilgesingus atodūsius ir visuotinio susižavėjimo šurmulį. Gana efektingas Karmen pabėgimas iš kalėjimo siaurais koridoriais – suspaustas vaizdas, rodomas ekrane, pabrėžia laisvės troškimą, išsipildantį, kai šokėja išbėga į erdvią sceną.

Rūdžių, žemės atspalvių scenovaizdis primena gamtiškąją, kūniškąją Karmen prigimtį. Kalėjimo grotų, virbų motyvai pranašauja fatališką lemtį. Drauge sprendimas abstraktus, konstruktyvistinis, išlaisvinantis scenos erdvę šokiui. Klasikinių kanonų nevaržomas judesys piešė aistringos laisvamanės portretą. Spektaklyje gana nuosekliai plėtojamas modernizuotas šokis (ar jis originalus – kitas klausimas) lygia greta su realistinėmis, lengvai suvokiamomis pantomimos mizanscenomis, lyg su „kalbamaisiais dialogais“ iš Bizet operos pirminio varianto (viena iš tokių – scena bare, kai draugai įtikinėja Karmen rinktis ne šeimyninę laimę, o tapti roko „žvaigždės“ palydove). Šokiu įtaigiai atskleistas trapus Mikaelos (Rūta Juodzevičiūtė) paveikslas, gražus jos duetas su Chosė. Deja, jo aistros Karmen choreografinė plastinė melodija apsiribojo žaidybiniais judesiais aplink centre pastatytą lovą ir nutrūko vos užsimezgusi.

Spektaklio sandų dermė organiška, tačiau ar galima būtų sakyti, kad rezultatas tikrai naujoviškas, nepaisant deklaracijų ir didelių trupės atsinaujinimo pastangų? Bandymai chrestomatinius veikalus apvilkti dabarties drabužiais vis dažniau suvokiami kaip pabodę, trivii-

lūs. Tai, ką autoriai pateikia kaip naujovę, atsisuka prieš juos – atrodo senamadiška atgyvena. Neuždrausime be paliovos eksploatuoti Bizet „Karmen“, tačiau abejoju, ar verta tą daryti būtent tokiu būdu. Pasaulyje sukurta gausybė pastatymų šia tema, vien Lietuvoje – Juriiaus Smorigino, Anžėlikos Cholinės, Krzysztofo Pastoro, kurio interpretacija, beje, kardinaliai skiriasi nuo aptariamų „naujosios“. Jo „Karmen“ su neužmirštamąja Egle Špokaitė yra elegantiška, pakylėta.

Pasibaigus Veldman „Karmen“, inteligentiška garbaus amžiaus žiurovė pasakė: „Nežinau, kaip vertinate jūs, bet man patiko, nes maniau, kad bus blogiau.“ Jos žodžiai iš dalies atspindi mūsų publiką ir trupę, lyg atsidūrusias „pereinamajame“ etape, bandančias suvokti ir įprasminti neįprastą baleto leksiką. Turėti repertuare kelias skirtingas „Karmen“ gal ir gerai, bet labai svarbus tolesnis baleto trupės modernėjimo kelias kokybės link, jos prioritetai, pasirinkimai.

Modernesne stilistika padvelkė per Lenkijos nacionalinio baleto gastroles (2013 m. gruodžio 4 d.). Baleto vakaras „Laiko aidai“ – tai trys amžių sandūros kompozicijos, sukurtos Asclejū Page'o, Krzysztofo Pastoro ir Williama Forsythe'o. Savotiška preambule tapo jaunimo orkestro *I, Culture*, įkurto Lenkijoje 2011 m., kai šalis pirmininkavo Europos Sąjungos Tarybai, koncertas LNOBT 2013 m. lapkričio 28 d., dirigentas Łukaszas Borowiczus. Buvo atlikta M. K. Čiurlionio simfoninė poema „Miške“ ir avangardiškas aleatorinis Witoldo Lutosławskio koncertas violončelei su orkestru, dedikuotas Mstislavui Rostropovičiui ir atspindintis jo konfliktą su valdžia. Solo partiją meistriškai atliko Johannesas Moseris. Antroje dalyje skambėjo Bėlos Bartoko koncertas orkestrui. Lenkijos ir Rytų partnerystės šalių jauni muzikantai, pasirinkę solidžią programą, grojo talentingai, įkvėptai.

Grįžkime prie modernaus baleto. Lenkijos artistai Vilniuje parodė naujausią savo kūrinį, kurio premjera Varšuvoje įvyko 2012 m. lapkričio 17 d. Specialiai jai buvo sukurta pirmoji vakaro dalis – Page'o kompozicija, kitos dvi pastatytos anksčiau. Žymus amerikiečių choreografas Williamas Forsythe'as „Artefaktų siuitą“ (2004) sukūrė pagal to paties pavadinimo 1984 m. spektaklį, pa-

dariusį didžiulę įtaką amžių sandūros baletui. „Laiko aidai“ atspindi ir savaip apibendrina XX–XXI a. sandūros modernaus šokio tendencijas. Pastoro manymu, viena ryškiausių iš jų – tai šiuolaikinio šokio atlikėjų energija, gaivališkas fiziškumas, tiesiog neįtikėtinai tobuli judesiai (norintiems atlikti Forsythe'o choreografiją reikia gauti specialų leidimą). Tam būtinos didelės pajėgos, kurių profesinis meistriškumas nekeltų jokių abejonių. Lenkijos nacionalinio baleto trupė visa tai turi. Ypač išpūdingas, atletiškas vyrų šokis (gal ir todėl, kad jį apskritai rečiau matome). Visus tris vienaveiksmius baletus vienijo ryšys su gera „klasikine“, daugiausia šiuolaikine, muzika, vaizduojamaisiais menais. Verbaliniam naratyvui čia vietos nėra. Viskas perkeliama į abstrakčią plastinių, greitai judančių struktūrų seką, kartais sinchronišką, neretai polifonišką, visada daugiareikšmę. Tai iššūkis ir nepatyrusiems žiurovams, nes reikia remtis dvasine, emocine, intelektualine savo patirtimi, ją sužadinti, nes konkrečių nuorodų, kaip suvokti kūrinį, nepateikiama arba jos labai miglotos. Tokio stiliaus veikalų mūsų teatre pasitaiko labai retai, todėl šis vakaras ypač įsimintinas.

Anglų choreografo Page'o „Amžių virsmas“ (*Century Rolls*) pagal amerikiečių minimalisto Johno Adamso to paties pavadinimo koncertą fortepijonui (beje, prieš keletą metų jį atliko Petras Geniušas) – labai muzikalus spektaklis, veržliai žaismingas ir lyriškas, vizualizuojantis skambančią muziką. Čia svarbūs visi sinestetinės visumos sandai. Dailininkė Tatyana van Walsum scenografiją ir kostiumus sukūrė pagal italų dailininko futuristo Giacomo Ballo (beje, studijavusio ir kūręsio muziką) puantilistinės kūrybos motyvus. Tarp jų vyrauja aliuzijos į fortepijono klavišus ir kitos muzikinės notacijos (pavyzdžiui, diezų). Juodais klavišais „grojo“ besiplaikstantys margaspalviai trumpi balerinų sijonėliai su juodais lopiniais. Išėjusių klavišų, kitų muzikinių ženklų grafines linijas galima įžvelgti galinėje scenos uždangoje, kuri, skirtingai apšviesta (dailininkas Bertas Dalhuyse'as), bylodavo ypač išraiškingai (išskirčiau lyrinę koncerto dalį mėlynos ir juodos spalvų fone). Finale gyvas grupinio šokio asinchroniškumas savaip atkūrė minimalistinės muzikos fazių pasislinkimo techniką, buvo apibendrinamai „optimistiškas“, šventiškas. Choreografija

Barbora Radvilaitė – Olga KONOŠENKO

Žygimantas Augustas – Martynas RIMEIKIS

*„Barbora Radvilaitė“
Choregrafė ir libreto autorė
Anželika CHOLINA
Elžbieta Habsburgietė – Inga CIBULSKYTĖ*

Martyno Aleksos nuotraukos

Giedrius
KUPREVIČIUS
„Čiurlionis“
Choreografas
Robertas
BONDARA
M. K. Čiurlionis –
Marius
MILIAUSKAS

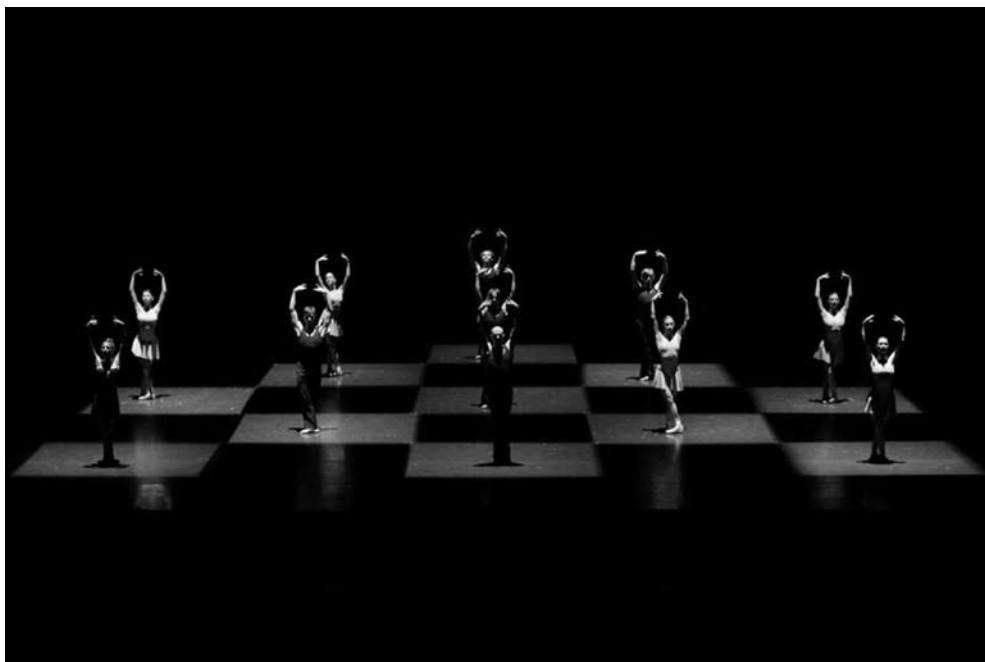
Martyno Aleksos
nuotraukos

pakerėjo elegantišku (ne-
oklasikiniu) nuosaikumu,
suponuojančiu harmo-
ningą visų spektaklio san-
dų sintezę.

Antroji vakaro dalis –
Pastoro prieš ketverius
metus Olandijoje pasta-
tytas vienaveiksmis bale-
tas „Judantys kambariai“,
savaip pratęsęs archa-
jines pirmosios „Laiko
aidų“ dalies užuominas.
Adamso koncertą įkvė-
pė pianolos (fonografo
pirmtakės) mechaniz-
mas, o dabar vyravo „me-
chaninė“ klavesino muzi-
ka – Alfredo Schnittke’s
„Concerto grosso I“ ir

Henryko Mikołajaus Góreckio koncertas klavesinui.
Tačiau „Judančių kambarių“ turinys kitoks – emociona-
lesnis, ekspresyvesnis, dramatiškesnis, keliantis konkre-
tesnes asociacijas, pavyzdžiui, su skulptūrinės „Pietos“
plastika ir net spalvomis. Kostiumų dailininkas Oliveris
Halleris pasirinko vos kelių – juodos ir kreminės – spal-
vų amplitudę, triko stiliaus kostiumus, pasitikėdamas
apšvietimu, kuris išryškina judesius, kūno formas, fak-
tūras, proporcijas (šviesų dailininkas čia irgi Dalhuyse-
nas). Choreografiniai vaizdiniai skulptūriškai išnirdavo
iš tamsos, kai įvairiomis formomis (trikampiais, kvadra-
tais) scena būdavo apšviečiama iš viršaus, grindis ir visą
erdvę suskaidant į „kambarius“. Pastoro teigimu, šviesų
ir judesių žaismas kintančioje erdvėje yra jo baleto esmė.
Kartais beveik agresyvią sinchronišką grupinį šokį kei-
tė intymūs duetai, solo numeriai. Skirtingų, bet stiprių
jausmų srautas liejosi nenutrūkstamai, nesuteikdamas
nė akimirkos abejingam atokvėpiui.

Anksčiau nei kiti du vienaveiksmiai baletai su-
kurta Forsythe’o „Artefaktų siuita“ (statytoja Katryn
Bennetts) LNOBT scenoje atrodė labiau avangardi-
nė, oponuojanti daugiausia klasikiniam baletui. Ap-

„Laiko aidai“. Pirmoji dalis. „Amžių virsmas“

Nuotrauka iš LNOBT archyvo

nuogintos scenos gilumoje gulintys artistai rankomis
sinchroniškai ir nesinchroniškai dēlioja „ornamen-
tus“, šokis čia be saugios pusiausvyros, rizikingas, aiš-
ku, energingas ir greitas, drąsus ir užtikrintas – visa
tai įtaigiai perteikė Lenkijos nacionalinio baleto šo-
kėjai, įrodę, kad ne veltui jiems duotas leidimas atlikti
šią kompoziciją. Šokio epizodus drastiškai atskirdavo
su trenksmu nusileidžianti ir vėl pakylanti „geležinė“
uždanga. Skambėjo Johanno Sebastiano Bacho Čako-
nos iš Partitos Nr. 2 d-moll smuikui solo ir pianistės,
kompozitorės Evos Crossman-Hecht muzika.

Per Lietuvos baleto gastroles Lenkijoje parodyta
„Barbora Radvilaitė“ ir „Čiurlionis“ buvo sutikti gana
santūriai, net kritiškai. Lenkų baleto gastrolės Vilniu-
je tarsi ragino lietuvių baletą, kad jis ir toliau žengtų
profesionalaus šiuolaikiško atsinaujinimo keliu. Ti-
kėkimės, kad viena pirmųjų naujojo LNOBT baleto
meno vadovo Krzysztofo Pastoro iniciatyvų – kasmet
žiūrovams pristatyti įsteigtų choreografinių dirbtuvių
eksperimentus, programą „Kūrybinis impulsas“, – irgi
duos apčiuopiamų rezultatų. Gal Lietuvos padangėje
net pasirodys jaunas talentingas choreografas?.. ■

NEBLĖSTANTYS KREMLIAUS KINO APŽAVAI, arba SENA PROPAGANDA SU NAUJU PADAŽU

Kaip sovietinis filmas „Niekas nenorėjo mirti“ iki šiol plauna visuomenės smegenis

Pastaruoju metu kiek drąsiau imama kalbėti apie neigiamą Kremliaus propagandos poveikį Lietuvos visuomenei. Dar visai neseniai, rizikuodami, kad bus apšaukti paranoikais, viešai tą aptardavo tik pavieniai žurnalistai, politologai, politikai, šiaip išvalgesni piliečiai. Tačiau dabar šią skaudžią problemą šiek tiek atviriau įvardijo net pats Valstybės saugumo departamentas, kurio veiklos ataskaitoje ne be pagrindo teigiama: „Prieš Lietuvą yra vykdoma aktyvi informacinė, ideologinė ir istorijos „perrašymo“ politika.“¹

Lietuvos istorijos perrašinėtojai, savaime suprantama, ypatingą dėmesį kreipia į sovietinę okupaciją ir antisovietinį pasipriešinimą. Ne veltui Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto narys istorikas Arvydas Anušauskas teigia: „Mums norima primesti kitokį praeities vertinimą... Rusija panaudoja ir minkštosios galios elementus, kai steigiamos įvairios organizacijos, padedama joms su logistika, rengiant įvairias konferencijas, leidžiant leidinius, kuriuose labai aki-vaizdžiai, o dažnai ir pakankamai grubiai, nesiskaitant su priemonėmis, iškraipoma Baltijos šalių istorija.“²

Vienas svarbiausių Kremliaus propagandos „minkštosios galios“ ginklų, be abejo, yra ir Lietuvos istoriją atitinkamai iškraipantys filmai. Drįsčiau tvirtinti, kad neigiamas jų poveikis visuomenės sąmonei yra netgi didesnis negu minėtų konferencijų arba dezinformacinių pseudoistorinių leidinių, dažniausiai skirtų palyginti nedideliame klausytojų ar skaitytojų sluoksniui.

Neatsitiktinai dar pats Leninas yra pabrėžęs, kad bolševikinei propagandai svarbiausias iš visų menų yra kinas.^{3*} Ir, aišku, ne tik bolševikinei. Nes kino meninės kalbos psichologinis poveikis puikiai pasinaudoja ir daugelio kitų meno rūšių galimybėmis – teatro, dailės, literatūros, muzikos, net architektūros (gali labai įtaigiai kurti estetiškai įprasmintos erdvės iliuziją). Ką jau kalbėti apie tai, kad jis apskritai daug geriau už kitus menus geba kurti iliuzinę tikrovę, galinčią ne tik užgožti realybę, bet ją net ir pakeisti. Ne veltui tai yra ir bene pats masiškiausias menas. Šiuo atžvilgiu varžytis su kinu galėtų nebent populiarioji muzika, tačiau ir ji šiais laikais neišsiverčia be vaizdo įrašų.

Reikšmingiausias visų laikų lietuviškas filmas?

Tokiame specifiniame kontekste be galo įdomu stebėti, kaip sumaniai ir atkakliai propaguojamas senas sovietinis filmas „Niekas nenorėjo mirti“, meniškai perteikiantis Kremliaus ideologų sukurptus ir vis dar

* Šią nuostatą šiemet su kaupu patvirtino Nacionalinių kultūros ir meno premijų komisija – iš 6 laureatų net 3 susiję su kinu, konkrečiai su filmu „Niekas nenorėjo mirti“. Žinoma, tai ne vieninteliai Donato Banionio, Juozo Budraičio ir Jono Gričiaus kūriniai, bet gruodžio 9 d., kai paskelbti premiantai, TV ekranus užplūdo būtent šio filmo kadrai. „Nesureikšminu šios premijos, – sakė Banionis, – per gyvenimą esu gavęs jų visokių, net valstybinių“ (SSRS valstybinė premija jam, kaip ir Jonui Gričiui, suteikta 1967 m.), – red.

eskaluojamus lietuvių rezistencijos vertinimus. Jis ne tik reklamuojamas, garbستomas labiau už bet kurį kitą lietuvišką filmą, bet tiesiog brukte brukamas visuomenėi, jau įtrauktas net į mokyklų programas.⁴ Negana to, kad filmo vaizdo įrašais užverstos jais prekiaujančios parduotuvės, jis nuolatos rodomas ir labai palankiai vertinamas kino festivaliuose, forumuose, konferencijose, apie jį leidžiamos knygos, žiniasklaidoje apstu filmą liaupsinančių recenzijų ir interviu, įvairiose televizijos laidose, viešose paskaitose jį giria kino kritikai, menininkai, istorikai, filosofai. Kaip vienas didžiausių Lietuvos kino pasiekimų jis, savaime aišku, pristatomas įvairių meno ir kultūros specialybių studentams.

Maža to, dar sovietmečiu buvęs, ko gero, labiausiai pasaulyje žinomas lietuviškas filmas, dabar jis tapo vienu svarbiausių Lietuvos ne tik kino, bet ir apskritai visos kultūros reprezentantų užsienyje, šiuo atžvilgiu pagal reikšmę neretai prilygsta net Čiurlionio kūrybai. Beje, ką ten Čiurlionis! Filmas „Niekas nenorėjo mirti“ kai kam yra daug svarbesnis. Ne veltui į svečias šalis jį, kaip vieną pačių reikšmingiausių Lietuvos kultūros vertybių, siunčia rodyti ir net asmeniškai pristato ne tik mūsų ambasadoriai, kultūros, užsienio reikalų ministrai, bet kartais, kaip jau yra buvę, net patys prezidentai.

Tai atrodytų komiška, jei nebūtų gaudu. Aukščiausia šalies valdžia išdidžiai ir įkyriai bruka pasauliui kino juostą, palaikančią, net heroizuojančią Lietuvos okupantus ir kolaborantus, su žemėmis maišančią tuos, kurie priešinosi pavergėjams.

Sunku pasakyti, kur čia baigiasi, jau cituoto Lenino žodžiais tariant, Kremliui naudingas idiotizmas, o kur prasideda sąmoningai piktavališkas aukščiausių valstybės pareigūnų elgesys, šokiruojamai paminantis elementariausią valstybinę ir pilietinę savigarbą. Kai Rolandas Paksas, būdamas Lietuvos prezidentas, minėtą filmą nuvežė į Gruziją, Laisvosios Europos radijo žurnalistas Virgis Valentinavičius tokį valstybės vadovui nederamą akibrokštą įvertino aštriai, bet pelnytai: „Niekas nenorėjo mirti“ yra spjūvis į veidą rezistentams. Jei kam rūpi Vytauto Žalakevičiaus filmo meniškumas, tą gali daryti privačiai ar per kino kritikų konferencijas, tačiau dėti valstybės vadovo antspau-

dą ant šlykštaus melo istorine prasme yra iškaltas programinis pareiškimas, jog Paksas laiko Lietuvos SSR istoriją niekuo neišsiskiriančiu tarpsniu.“⁵

Tačiau tragikomiškiausia, kad mūsų valdžios viršūnėse į Lietuvos istoriją (o kartu ir į valstybingumą), atrodo, daug kas žiūri panašiai kaip Paksas. Valdžios keičiasi viena po kitos, bet filmas „Niekas nenorėjo mirti“ kaip buvo, taip ir yra iškilingai vežiojamas po pasaulį.⁶ Žinoma, su atitinkamu valdžios pareigūnų, kitų iškilių valstybės asmenų protegavimu ir palyda. Lubiankos džiaugsmui, patys tyčiojamės iš savo valstybės nepriklausomybės ir už ją kritusiųjų? Juo labiau kad pas mus tokia žeminanti savinieka mažai ką jaudina, daug kas laiko ją priimtinu, normaliu, net pagirtinu dalyku. Tai akivaizdžiai rodo, kaip netoli nuo *homo sovieticus* mentaliteto per nepriklausomybės dešimtmečius pasistūmėjo didžioji tiek visuomenės, tiek vadinamojo jos elito dalis.⁷

Taip ir norisi prisiminti vieną gerai žinomą kultūros ministrą, savo apartamentuose pasikabinusį enkavėdisto Aleksandro Gudaičio-Guzevičiaus portretą.⁸ Labai simboliškas gestas. Gaila, kad „Kalvio Ignoto teisybės“ ekranizacija, palyginti su filmu „Niekas nenorėjo mirti“, meniškai ne tokia vykusi. O juk būtų galima kultūros propagavimo labui pavežioti po pasaulį ir raudonąją kalvį.

Kurioziška LRT tradicija

Pastaruoju metu, kai tik įsijungiu LRT, lyg tyčia užtinuku įkyrią filmo „Niekas nenorėjo mirti“ reklamą – vis kviečiama žiūrėti jį nacionalinio transliuotojo mediatekoje. Apie propagandinį filmo pobūdį, aišku, nė neužsimenama, užtat pateikiamas filmą liaupsinančių televizijos laidų rinkinys.

LRT susiklostė itin savotiškas paprotys šį sovietinės propagandos perlą įtraukti į programą per valstybines Lietuvos šventes, svarbias istorines datas. Antai šiemet jis parodytas būtent Laisvės gynėjų dienos išvakarėse.⁹ Kitaip, kaip cinišku žuvusiųjų už Lietuvos laisvę paniekinimu, tokio kuriozo nepavadinai. Juk tame filme partizanai vaizduojami kaip amoralūs niekšai, banditai, o

sovietiniai okupantai ir jų talkininkai pristatomi kaip šaunūs vyrai, didvyriški „liaudies gynėjai“ (taip lakiai išverstas į lietuvių kalbą rusiškas žodis *истребителю*, tiesa, žmonės vis tiek juos vadina sribais, – red.).

Toks LRT vadovų elgesys labai primena liūdnei pagarsėjusią „Tarybinių“ dešrelių atpiginimo akciją, kurią *Maximos* gudručiai šiemet irgi sugalvojo surengti būtent per Laisvės gynėjų dieną – Sausio 13-ąją.¹⁰ Tiesa, privatūs dešrų pardavėjai cinišką savo poelgį gali bent jau formaliai motyvuoti komerciniais tikslais. Juk tokiomis rinkodaros akcijomis tikriausiai privileijuojama daugiau pirkėjų, ypač tų, kuriuos tebekamuoja komunistinė nostalgija. Tačiau LRT, regis, vis dar yra nacionalinis visuomeninis transliuotojas, kuris, kaip deklaruojama jo paties įstatyme, be kita ko, privalo „stiprinti Lietuvos Respublikos nepriklausomybę“, ugdyti „visuomenės moralę ir pilietiškumą“.¹¹ Ar minėto filmo demonstravimas Laisvės gynėjų dienos išvakarėse atitiko šiuos tikslus?

Laisvoje šalyje žmonės, žinoma, turi teisę žiūrėti pačią įvairiausią kino produkciją. Tačiau viskam yra tinkamos arba netinkamos aplinkybės, laikas ir vieta. Juk nacionaliniam transliuotojui nešauna į galvą mintis Holokausto aukų atminimo dieną rodyti (ir dar be jokio pristatymo ar komentarų) propagandinius, pavyzdžiui, nacių filmus, o Motinos dienos proga – pornografinius, apsimitančius erotiniais, kad ir kokie meniškai tobuli jie būtų. Tačiau sovietiniams propagandiniais filmams tokie elementariausi etikos reikalavimai kažkodėl netaikomi.

Filmą „Niekas nenorėjo mirti“ LRT rodė ne tik šiemet Laisvės gynėjų dienos proga, bet ir pernai per Valstybės dieną bei jos išvakarėse,¹² o ankstesnę vasarą – iškart po Gedulo ir Vilties dienos.¹³ Savaime suprantama, tai įskaudino buvusius politinius kalinius ir tremtinius, atviru laišku jie kreipėsi į Radijo ir televizijos tarybą, kad bent jau atmintinomis laisvės kovų ir tremčių dienomis nebūtų transliuojami partizanų, tremtinių žeminantys filmai ir laidos.¹⁴ Juolab kad tąkart buvo minimos sovietų ir nacių okupacijų metinės, didžiosios 1941-ųjų birželio tremties 70-metis. Dar anksčiau „Niekas nenorėjo mirti“ rodytas per

Vėlines,¹⁵ dėl to tremtiniai, politkaliniai irgi protestavo,¹⁶ bet nei tada, nei vėliau nebuvo į tai atsižvelgta. LRT televizijai rodyti šį filmą pačiu netinkamiausiu metu, ignoruojant Lietuvos laisvės kovotojų, bolševizmo aukų prašymus to nedaryti, jau tapo tradicija.

Kodėl gi LRT, pavyzdžiui, per Laisvės gynėjų dieną neparodžius ir Aleksandro Nevzorovo pseudodokumentinio filmo apie mistinius Landsbergio snaiperius? Kodėl nesuteikus pusantros valandos eterio Algirdui Paleckiiui, kad plačiau paskleistų paistalus, esą savi šaudė į savus? Būtų galima parodyti ir meninį nevzoroviškos dvasios filmą, juk jau pastatyta net keletas tokių, pasakojančių apie „baltąsias pėdkelnes“ – snaiperes, kurios taikius rusų karius medžiojo Kaukaze. Pavyzdžiui, populiariame Nevzorovo filme „Skaistykla“ dvi žiaurios snaiperės lietuvės Grozne sprogstamosiomis kulkomis siunčia į aną pasaulį „taikdarius“ rusus, o čečėnų sukilėliai su savo rėmėjais dosniai joms atsilygina.¹⁷ Belieka mistines lietuvių snaiperes ir smogikus iš meninių filmų permesti į Vilniaus gatves 1991-ųjų sausį. Ir tai ne šiaip ironiškas retorinis pasiūlymas – rusų žiniasklaida ir interneto socialiniai tinklai tokia idėją jau ne kartą svarstė. Nenustebčiau, sužinojęs, kad ir mūsų paleckininkai retsykliais apie tai pamąsto. Aktorių ir finansuotojų tokiam agitpropui tikrai netrūktų. Gal tik talentingų režisierių, prilygtančių Vytautui Žalakevičiui, rasti būtų sunkoka...

Vienas didžiausių sovietinės propagandos laimėjimų

Nors „Niekas nenorėjo mirti“ yra tikrų tikriausias sovietinės propagandos pavyzdys, jo propaguotojai ir gerbėjai iš kailio neriasi, stengdamiesi tai paneigti. Nusišnekama iki to, esą šis filmas – vos ne antisovietinis arba, blogiausiu atveju, „nei „raudonas“, nei „baltas“.¹⁸ Nešališkas, ideologiškai neutralus. Ar bent jau sąlygiškai neutralus. Kino kritikas Gediminas Jankauskas piktinasi visais, kurie pagrįstai mano, kad šiame filme „tiesos [...] mažoka arba kad ji pakeista ideologiniu melu“.¹⁹ „Ko verti ginčai apie ideologinį šio filmo pamatą ir priekaištai, kad ši juosta juodina Lietuvos istoriją?“ – retoriškai gražo rankas Rasa Paukštytė, kal-

bėdamasi su jai pritariančiu žurnalistu, kino kritiku Laimonu Tapinu.²⁰

Sekantys tokias pasakėles pamiršta, kad sovietmečiu KGB ir kitos ideologinės institucijos kontroliavo net ir tų kino juostų, kurių turinys neturėjo nieko bendra su istorija ar politika, kūrimą. Tad ką jau kalbėti apie filmus, paremtus vis dar kraujuojančia (1965 m., kai pradėta statyti „Niekas nenorėjo mirti“, žuvo vienas paskutinių Lietuvos partizanų Antanas Kraujelis) istorija? Tuo metu buvo visiškai neįmanoma, kad į ekranus patektų bent kiek istoriškai objektyvesnis ar ideologiškai neutralus tokios tematikos filmas. Daugių daugiausia, ko galėjo tikėtis tokių filmų kūrėjai, tai šiek tiek pažaisti ties leistino ir neleistino riba, bet ir už tai grėsdavo rimti nemalonumai. Už tokius žaidimus, pavyzdžiui, kiek mažiau šališko filmo „Jausmai“ (1968) rodymas sovietmečiu buvo smarkiai suvaržytas, nors režisierius ir neperžengė leistinos ribos. O „Niekas nenorėjo mirti“ tais laikais demonstruotas ne tik visoje SSRS nuo Kaliningrado iki Vladivostoko, bet ir užsienyje, jis susižėrė krūvą prestižinių sovietinių apdovanojimų, gavo net valstybinę premiją, buvo išgirtas kino kritikų, žurnalistų, neužkliuvo net budriausiems Kremliaus ideologinės kontrolės rykliams.²¹

Ir štai kodėl: Žalakevičius sukūrė įvairiausiems sovietinės visuomenės sluoksniams įtinkantį, todėl nepaprastai populiarią filmą, gana išpūdingoje ir daugumai patrauklioje meninėje pakuotėje centruotai ir įtaigiai pateikęs esmines bolševikinės propagandos klišes: pilietinis karas, klasių kova, narsūs liaudies gynėjai, amoralūs miškiniai, šių banditų terorizuojama neryžtinga, svyruojanti liaudis, kuri lemiamu momentu vis dėlto stoja į ideologiškai teisingą pusę su ginklu rankose, ir t. t.

Bet svarbiausia, kad šį sovietinės propagandos durnaropių kokteilį kiekvienas žiūrovas galėdavo siurbti per labiausiai jam patinkantį meninės raiškos šiaudelį. Daug kam patiko nuotykiniai, vesterniškieji filmo fabulos ir siužeto vingiai, šiek tiek primenantys

„Niekas nenorėjo mirti“. Filmo kadras

pasaulyje, net ir SSRS, didžiulio populiarumo sulaukusią Johno Sturgeso „Šauniąją septyniukę“, dar garsesnio Akiros Kurosavos šedevro „Septyni samurajai“ (1954) atkartojimą. Priminsiu – ten drąsuolių saugelė gelbsti banditų gaujos terorizuojamą kaimą. Intelektualesni kinomanai filme „Niekas nenorėjo mirti“ sugebėdavo išvelgti kažką panašaus į savotišką egzistencinę dramą, rasdavo sąlyčio taškų net su Ingmaro Bergmano, Andrzejiaus Wajdos kūriniais. Estetiškai rafinuotesnė auditorija gėrėjosi puikiu operatoriaus Jono Griciaus darbu. Na ir, be abejo, imponavo gerai parinkti žavūs ir gabūs kino aktoriai. Šis sovietinis agitpropas dėl įvairialypės daugiasluoksnės formos buvo kone universalus ir tiko beveik visiems.²² Išskyrus nebent kovotojus už Lietuvos laisvę, jų rėmėjus, artimuosius ir kitus, kaip tada sakydavo, „nepribaigtus antitarybinius elementus“. Vis dėlto net ir jie dažnai sutikdavo, kad filmas išpūdingas.

Žodžiu, Krekliui tai buvo tikra ideologinė dovana. Reikia pripažinti: didžiuliame sovietinių filmų, skirtų bolševikų kovoms su politiniais ir ideologiniais jų priešais, sraute jis tikrai yra vienas įtaigiausių ar bent jau įtaigesnių. Nuoširdžiai rekomenduočiau, kad į meninės ideologinio poveikio priemones, taikytas filme „Niekas nenorėjo mirti“, atidžiau pasigilintų kai kurių specialybių studentai – būsimiesiems meno kritikams, viešųjų ryšių specialistams, istorikams, politologams, sociologams tai padėtų geriau suvokti, kaip

buvo vykdoma sovietinė indoktrinacija, masinis smegenų plovimas, kas per daiktas komunistinė propaganda ir kaip apskritai pasireiškia propaganda mene, ypač kino industrijoje. Žalakevičiaus filmas nusipelnė kur kas rimtesnio įvertinimo negu nesibaigiantys propagandinės jo esmės neįžvelgiančiųjų tauškalai.

Prievartautojai ir vaikų smaugikai

Kaip ir dera sovietiniam agitpropui, filme „Niekas nenorėjo mirti“ sovietų valdžios gynėjai, visų pirma, aišku, broliai Lokiai, vaizduojami kaip daugiau ar mažiau šaunūs herojai, o jų priešams nešykštima juodžiausių spalvų. Apie tai atvirai kalba net nuoširdus Žalakevičiaus gerbėjas ir bičiulis, žinomas lenkų kino kritikas Janusz Gasda: „Vieni iš jų [filmo veikėjų – A. V.] siekia darnos ir ramybės, kiti griauina, sėja chaosą ir mirtį. Vieni reprezentuoja gerąsias jėgas, kiti – blogąsias. [...] Vis dėlto paradoksalu, kad darnos sukūrimo aktą šiame filme atlieka tie, kurie politiškai susiję su sovietų valdžia ir padeda ją įtvirtinti Lietuvoje (žiūrovai juos gali traktuoti ir kaip išdavikus). Tuo tarpu tie, kurie išsaugojo ištikimybę nepriklausomos Lietuvos idealams, čia yra tik destruktivi jėga.“²³ Beveik viskas teisingai pasakyta. Tik nelabai suprantu, kur čia paradoksas? Būtų paradoksaliau, jei propagandinis sovietų filmas nediegtų tokios gėrio ir blogio sampratos.

Retorinis kritiko nusistebėjimas tariamu paradoksalumu ne visai logiškas dar ir todėl, kad šią Žalakevičiaus juostą jis iš esmės teisingai, nors kiek utrinuotai,²⁴ sugretino su kitais panašios rūšies sovietiniais filmais, kuriuose „sovietų valdžios šalininkai buvo visais atžvilgiais teigiami personažai, o jos priešininkai ne tik kad laikėsi „klaidingų“ pažiūrų, bet iš jų buvo atimtos net pozityvios žmogiškos charakterio savybės. Panašiai yra ir filme, apie kurį kalbame.“²⁵ Gasda smulkiai išvardija teigiamas, humaniškas okupacinės valdžios šalininkų Lokių (iš kurių tik vienas Donatas yra karštakošis, todėl broliai jį smerkia) savybes, priešpriešindamas joms neigiamas, bjaurias, nežmoniškas antisovietinio pasipriešinimo dalyvių būdo bruožus.

Šiuo atžvilgiu Žalakevičius kai kur pralenkė net labiausiai prosovietinius savo kolegas. Kad išgautų maksimalų propagandinį efektą, vietomis taikė tokius drastiškus, pigius, bet emociškai itin paveikius kino kalbos triukus, iki kokių, ko gero, nėra nusirites joks sovietinis jo kartos režisierius. Lietuvos partizanai filme vaizduojami ne tik kaip morališkai žlugę niekšai, banditai, klastingi liaudies priešai, šlykštūs moterų prievartautojai, jie, pasirodo, dar ir smaugia mažus vaikus su baltais triušeliais! Epizodas, kai banditas Apuokas pasmaugia berniuką, sumanytas tikrai vykusiai, nes kas galėtų sukelti didesnę pasibaisėjimą negu tokie šokiruojantys kadrai? O kur dar tas visą siaubą kontrastiškai pabrėžiantis mažas, baltas, švelnus triušiuukas... Vytautas Tomkus, reikia pripažinti, šią sceną suvaidino talentingai – su kraują stingdančiu šaltakraujiškumu. Čia net suaugę žiūrovai pasijunta sukrėsti. O juk filmą, kuris tuo metu buvo dažnai rodomas ne tik kino teatruose, bet ir per televiziją, masiškai žiūrėdavo tiek suaugusieji, tiek propagandinei indoktrinacijai pats imliausias sociumo sluoksnis – vaikai, kuriems aiškiai parodoma, kas čia yra absoliutaus Blogio įsikūnijimas.

Neatsitiktinai tais laikais, pats pamenu, į filmo seansus specialiai vesdavo moksleivius ištisomis klasėmis. Nesunku suprasti, kodėl – tokie filmai nuo pat mažens ugdė savo šalies tikrosios istorijos nežinančius, kovotojų už jos laisvę nekenčiančius, okupantams simpatizuojančius *homo sovieticus*. Ką pavyks indoktrinuoti vaikystėje ar paauglystėje, tą vėliau ištaisyti bus be galo sunku, nes imliuoju amžiaus tarpsniu įkalti stereotipai būna patys gajausi ir tvirčiausi. O juk meninės indoktrinacijos galia Žalakevičiaus filmas toli pralenkė daugelį tokios tematikos juostų.

Beje, turiu surinkęs nemažai žiūrovų įspūdžių ir atsiliepimų tiek iš Lietuvos, tiek iš kitų SSRS respublikų, kur filmas sovietmečiu demonstruotas ne tik labai plačiai, bet dažnai net ir privalomai. Štai tik keletas iš jų apie minėtą kraupų vaiko pasmaugimą: „Vienas iš vaikystės prisiminimų apie šį filmą: kai TV ekrane prasidėdavo scena, kurioje pabėgęs nuo Donato miške banditas Apuokas smaugia atsitiktinai pakliuvusį jam

į rankas berniuką liudytoją, mano tėtis visada išeidavo iš kambario, kad nematytų šios košmariškos scenos.“ „Aš irgi puikiai prisimenu šį dūšių draskantį epizodą... Donatui, kai tas [vėliau] atsidūrė prieš Apuoką su šautuvu [derėjo] įsikibti iš visų jėgų pastarajam į gerklę už tą vaikinuką.“ „Aš visada užsimerkiu, kai eina šis epizodas.“ „Žiūrėjau vaikystėje, Apuokas iš tikrųjų išgąsdino – be jokių siaubiakų.“²⁶

Žiaurių, net siaubingų scenų filme esama ir daugiau. Suprantama, sribų kovos su Lietuvos partizanais tikrai buvo labai žiaurios. Nors niekuo dėtų vaikų su baltais triušiuokais partizanai miškuose nesmaugė, deja, ir nuo jų rankos įvairiomis aplinkybėmis yra žuvę vaikų. Tačiau stingdantį siaubą, kaip teisingai pabrėžė Gazda, filme sėja tik kraugeriai miškiniai, nuo kurių kaimą pasiaukojamai gina narsieji kolaborantai, padedami sovietų kareivių. Tad daugiau negu keista, net šiurpoka girdėti kai kurių fanų, kaip antai poeto Vytauto Bložės, svaičiojimus, esą Lietuvos partizanai filme parodyti „su didžiausia simpatija“ (!)²⁷ arba, pavyzdžiui, skaityti oficialų filmo pristatymą Kauno tarptautiniam kino festivaliui, neva šios kino juostos autorius sugebėjo „įžvelgti humanizmą abiejose [*sic!*] kovojančiose pusėse“.²⁸ Atleiskite, bet tai jau kažkoks pernelyg juodas humoras.

Juo labiau kad filme partizanai ne tik skerdžia nelaimingus valstiečius, užsimančius stoti į kolchozą, ne tik smaugia vaikus, bet ir prievartauja kaimo moteriškes. Nors, kita vertus, nepavykusio žaginimo scena bent šiek tiek prislopina filme vykstančių nuolatinių žudynių įtampą, nes miškinį, bandantį išprievartauti drovią kaimietę, negyvai užplumpina iš palovės staiga išlindęs pats komiškiausias ir bailiausias filmo personažas. Žiūrovai čia akimirką galėdavo atsipūsti ir net nusijuokti, kad tokį smagų atkirtį „miško nelabiešiams“ davė paprastos liaudies atstovas, kuriam pats gyvenimas pakišo politiškai teisingą pasirinkimą.

Tarp kitko, įdomu, kad iš miško išlindęs banditas, lyg koks keistas sdomazochistinis iškrypėlis, prievartauti nelaimingąją puola per žūtbutinį mūšį, ignoruodamas vado įsakymą. Akivaizdu, kad šiems kadrams trūksta elementariausios loginės, psichologinės, net

fiziologinės motyvacijos. Tačiau tai nesvarbu, nes bendrame propagandinių filmo priemonių arsenale šis vaizdelis ir buvo skirtas anaip tol ne rafinuočiausiai publikai. Čia svarbiausia – kuo išpūdingiau pažeminti sribų priešus. O siekdamas to tikslo propagandinis sovietų kinas pačių drastiškiausių metodų nevengė nuo pat Eizenšteino laikų.

Aitvaras, kraunantis turtus į Kremliaus propagandos aruodą

Tiesa, ne visi Lietuvos partizanai filme pavaizduoti kaip degradavę pašlemėkai. Prievartautojams ir vaikų smaugikams vadovauja sąlygiškai kiek šviesesnis, intelektualesnis, anot daugelio filmo garbintojų, net savaip romantiškas, buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas, o nacių okupacijos laikais – policininkas Aitvaras. Mažų vaikų jis nesmaugia, moterų nežagina, su jomis (pavyzdžiui, su savo paties žmona) net nesimyli. Tačiau ir jis piktdžiugiškai stebi priešmirtines naujojo apylinkės pirmininko Vaitkaus, kurį pats nušovė per langą, konvulsijas. Įsako pakarti vargšą nebylį jo tėvą, be to, kaip ir dera tikram romantikui, liepia savo sėbrui, kad muštų ūkininko Marcinkaus, pasislėpusio po lova, žmoną, prieš tai su neslepiaimu pasimėgavimu dar patraiškęs jos nagus aulinių batų padu. Beje, filmo scenarijuje inteligentiškasis personažas spiria parkritusiai Marcinkuvienei į šoną ir išvadina ją „sterva“.²⁹ Visa tai, aišku, rodo didelę Žalakevičiaus simpatiją Lietuvos laisvės kovotojams.

Na, bet neerzinkime filmo gerbėjų, kibdami prie tokių nereikšmingų smulkmenų. Aitvaras, palyginti su dauguma jo gaujos narių, iš tikrųjų yra imponantiškesnis, o ir miršta jis gana vaizdingai, melodramatiškai. Ne veltui pats Žalakevičius, retrospektyviai įsijautęs į partizanų simpatiko vaidmenį, išdidžiai pareiškė: „Kas norėjo, tas pamatė filmo finale šviesią Noreikos [vaidinusio Aitvarą – A. V.] mirtį...“³⁰ O kino kritikas Saulius Macaitis mįslingai pridūrė: „Tie keli kadrai – tarsi sovietų laikais kontrabanda pastatytas paminklas. Žinoma, ne bronzinis – įslaptintas.“³¹

„Niekas nenorėjo mirti“. Filmo kadras

Visas tuntas autorių paisto apie kažkokią paslaptingą Ezopo kalbą, kurią pasitelkęs Žalakevičius, tarsi koks lietuviškasis Volfas Mesingas, atseit apgavo budrią ideologinę sovietų kontrolę. Vis dėlto neaišku, kur glūdi tas gudrusis įslaptinimas, jei, kaip rašo Tapinas, po filmo peržiūros net pats Lietuvos komunistų partijos „Centro komitetas tuomet taškėsi seilėmis“, kad „tiems banditams vadovauja toks simpatiškas herojus, kurį vaidina Laimonas Noreika“?³² Pernelyg jau nelogiški slaptosios ezopinės kalbos aiškintojų argumentai, juolab kad kitame tekste Tapinas cituoja dar konkretesnius Donato Banionio žodžius, esą minėtą triukšmą pakėlęs pats Genrikas Zimanas, vadintas pilkuoju kardinolu, kandidatas į CK biuro narius: „Kas čia rodoma? [...] Noreikos Aitvaras – banditų vadas – tiesiog simpatiščiausias herojus. Uždaryti!“³³ Didesnį Aitvaro paveikslo įslaptinimą (!) sunku ir sugalvoti.

Savo ruožtu čia kyla naujas klausimas: kaip atsitiko, kad tokią „kontrabandą“, savo slaptumu akį režiančią, net seiles išskiriančią pačiam LKP CK, kiti ideologinės kontrolės muitininkai leido rodyti? O paskui dar išliaupsino ir premijomis apipylė? Nejaugi jie buvo ne tokie akylūs kaip Zimanas? Kas

gi jiems trukdė filmą jei ne ant lentynos padėti, tai bent iškirpti priešmirtinę neva ezopinę, todėl visų cituojamą Aitvaro frazę apie skausmą?

Dėl to pateikiama daug skirtingų versijų. Pasak Tapino, juostą palaiminęs jos sužavėtas SSRS kinematografijos komiteto pirmininkas Aleksejus Romanovas,³⁴ pagal Banionį, ją apgynęs pats Antanas Sniečkus,³⁵ o kino režisieriaus Gyčio Lukšo manymu, užstojęs kažkoks neįvardytas „svarbus viršininkas“.³⁶ Nežinau, kuri iš versijų tikroji, tačiau esmės tai nekeičia. Jeigu filmas įtiko kažkokioms aukštesnėms, svarbesnėms ar įtakingesnėms sovietų instancijoms, prieš kurias turėjo nutilti net seilėmis taškėsis LKP CK, tai jam tiktai minusas. Jeigu jį užtarė Maskvos valdininkai, kokie nors

aukšti komunistų nomenklatūros šulai ar pats Lietuvos kompartijos vadas, vadinasi, filmas atitiko tai, ko Krekliui labiausiai reikėjo ir ko galbūt nesuprato kai kurie vietiniai, ne tokie įtakingi ar bukesni valdžiamogiai. Juk sovietinė ideologija buvo nuleidžiama iš viršaus, o ne atvirkščiai. Taigi Aitvaro paveikslas niekuo neužkliuvo nei Sniečkui, nei įtakingiesiems Maskvos valdininkams (jiems netgi patiko), nes kuo puikiau tarnavo jų ideologijai.

Beje, tą įžvelgė ir istorikas Arūnas Streikus, tyrinėjęs, kaip sovietinė ideologija ir propaganda smelkėsi į to meto Lietuvos kultūrą. Paklaustas, kodėl cenzūra visa tai leido ir kas trukdė kino prievaizdams iškirpti bent jau kai kuriuos Aitvaro žodžius, jis atsakė: „Nemanau, jog jiems kas nors trukdė ar kad jie ko nors nesuprato. Jie šiek tiek rizikavo, bet tuo metu jau tiesiog negalėjo pateikti visiško melo apie partizaninį karą. O kontroversiškai vertinamame filme „Niekas nenorėjo mirti“ buvo suformuota partizaninio karo koncepcija, atitinkanti naują, r a f i n u o t e s n į [išskirta mano, – A. V.] sovietų valdžios požiūrį į partizaninį karą Lietuvoje.“³⁷

Papildydamas Streikų, pridursiu, kad po Stalino mirties, Chruščiovo laikais, o ir kiek vėliau, paskelbta daug ideologinės kontrolės direktyvų, rekomendaci-

jų, kaip diegti naujus sovietinės propagandos metodus. Vyresnės kartos menininkai, meno kritikai, kitų kultūros sričių specialistai dar turėtų jas prisiminti iš sovietinio meno ar marksistinės-leninistinės estetikos paskaitų, per kurias aiškinta, kad propaganda neturi būti tokia tiesmuka kaip Stalino laikais. Net Sovietijos priešus imta vaizduoti ne taip vienareikšmiškai, gerokai subtiliau, nes tai didino propagandos įtaigą ir iliuziją, esą pateikiama tikroviška istorinių ir politinių įvykių interpretacija.

Ne veltui kino kritikai Aitvaro paveikslą gyrė kaip tikrą sovietinio kinematografo sėkmę. Tačiau bene įžvalgiausiai ir taikliausiai jo reikšmę sovietinei propagandai apibūdino kirgizų rašytojas Čingizas Aitmatovas straipsnyje, parengtame pagal pranešimą, skaitytą SSRS kinematografininkų suvažiavime: „Žalakevičiaus sėkmė slypi dar tame, kad jo stiprūs charakteriai atsiskleidžia giluminiame plane, sudėtingame psichologiniame pjūvyje. [...] Rūstusis Aitvaras, nacionalistinio pagrindžio vadeiva iš filmo „Niekas nenorėjo mirti“, – toli gražu ne eilinis „priešas“ ir „piktadarys“, o įsitikinęs ir ypač pavojingas priešininkas [...] Kad nugalėtų Aitvarą, narsiesiems broliams Lokiams teko sutelkti visą valią, visas dvasines ir fizines jėgas.“³⁸ Pasak Aitmatovo, „jeigu priešas iš anksto pateiktas kaip elementarus blogio vienetas, mes kažkodėl suvokiame tai kaip normą. Tačiau ir priešo paveikslas juk tarnauja giliam gyvenimo, žmonių charakterio, prigimties pažinimui. Primityvus priešų vaizdavimas [...] nejučia žemina ir teigiamus herojus“, todėl jo įvaizdis taip pat reikalauja „meninio dėmesio, vaizdavimo įtikinamumo“.³⁹

Kad pernelyg primitivus ideologinių, klasinių priešų vaizdavimas ir sudėtingesnės kinematografinės kalbos stygius kartais „gali turėti atvirkštinį poveikį“, Žalakevičius puikiai suprato, net yra apie tai kalbėjęs dar gerokai prieš statydamas filmą „Niekas nenorėjo mirti“.⁴⁰

Taigi, priešingai ezopinės kontrabandos specų prasimanymams, Žalakevičius čia padarė būtent tai, ko norėjo Kremlius. Sovietinei propagandai, be kita

ko, reikėjo solidesnio ir sudėtingesnio priešų įvaizdžio, ne tik eilinių standartinių kenkėjų ir piktadarių. Šie, be abejo, irgi buvo reikalingi (Žalakevičius tokius įvaizdžius sumaniai panaudojo), tačiau naujesnių laikų sovietiniam kinui vien jų nebepakako. Reikėjo daryti platesnį ideologinį ir įvairesnį psichologinį poveikį. Filmą „Niekas nenorėjo mirti“ tą sėkmingai daro iki šiol. ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Lietuvos Respublikos valstybės saugumo departamento 2012 m. veiklos ataskaita visuomenei, p. 14, http://www.vsd.lt/vsd_ataskaita_20130607.pdf.
- ² Rimantas Varnauskas, Rusijos informacinis karas prieš Lietuvą: pabaigos nesimato, <http://www.alfa.lt>, 2013-05-07.
- ³ Владимир Ленин, Полное собрание сочинений, изд. 5-е, Москва, 1970, т. 44, p. 579; Григорий Болтянский, Ленин и кино, Москва, 1925, p. 19.
- ⁴ Lietuvos moksleiviai mokysis žiūrėdami kino filmus, <http://www.7md.lt>, 2006-11-10; Andrius Sytas, Politiniai tremtiniai reikalauja mokiniams nerodyti filmo „Niekas nenorėjo mirti“, <http://www.alfa.lt>, 2006-11-16.
- ⁵ Virgis Valentinavičius, Paksas ir menas nieko nepasakyti, <http://www.xxiamzius.lt>, 2003-09-26.
- ⁶ Tatarstano sostinėje bus pristatyti Lietuvos meno, kultūros ir mokslo pasiekimai, <http://pramogos.delfi.lt>, 2005-09-05; Vilma Okunevičiūtė, Britanijos sostinėje sukosi lietuviški filmai, <http://www.delfi.lt>, 2007-11-14; Urugvajuje – lietuviško kino savaitė, <http://www.urm.lt>, 2009-05-22; Japonijai ir Kinijai atsiveria UAB „Lietuvos kinas“ archyvai, <http://www.lietuvoskinas.lt>, 2010-06-27.
- ⁷ Apie filmą „Niekas nenorėjo mirti“ propagandinį pobūdį ir netinkamą demonstravimą bei reklamavimą kritiškai pasisakė tik du aukštesnieji valstybės pareigūnai – konservatoriai Edmundas Simanaitis ir Rasa Juknevičienė. Apie galimas filmo sąsajas su Kremliaus užsakovais yra užsiminęs Vytautas Landsbergis. Žr.: Edmundas Simanaitis, Okupacijos nostalgijos recidyvas, <http://www.xxiamzius.lt>, 2003-09-24; To paties, Tikrojo humanizmo ir teisingumo ilgesys, Ten pat, 2007-12-05; Rasa Juknevičienė, Keistas nepriklausomybės supratimas, <http://www.balsas.lt>, 2006-02-15; Vytautas Landsbergis, Kas tai daro?, Ten pat, 2008-01-25; To paties, Lietuva nėra atsakinga už okupantų valdžios veiksmus, <http://www.delfi.lt>, 2008-04-07.
- ⁸ Petras Katinas, Kelias atgal, <http://www.xxiamzius.lt>, 2005-09-30.

- ⁹ LRT Kultūra kanalo programa, 2013-01-12; Rimantas Gučas, Kvailumas ar išdavystė?, <http://www.lzinios.lt>, 2013-01-14.
- ¹⁰ Sausio 13-osios proga – virta „Tarybinė“ kumpinė dešra pigiau, <http://www.alfa.lt>, 2013-01-11; Šarūnas Černiauskas, „Maxima“ Sausio 13-ąją siūlo pigiau apsirūpinti „Tarybinėmis“ dešromis, <http://www.delfi.lt>, 2013-01-11; „Maxima“ sausio 13-tą „tarybinių“ akcijų neatsisakė, Ten pat, 2013-01-13; Rimantas Varnauskas, „Tarybines sosiskas“ „Čeriomuchos“ alumi užgeriant, <http://www.alfa.lt>, 2013-01-21.
- ¹¹ Lietuvos Respublikos Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos įstatymas, I skyrius, 3 straipsnis, 1 punktas, <http://www.lrt.lt/apie-lrt/lrt/istatymas>.
- ¹² LRT Televizija (LTV) kanalo programa, 2012-07-05; LRT Lituanica (LTV World) kanalo programa, 2012-07-05.
- ¹³ LRT Televizija (LTV) kanalo programa, 2011-06-18; LRT Lituanica (LTV World) kanalo programa, 2011-06-18; LRT Kultūra (LTV2) kanalo programa, 2011-06-19; Algimantas Bučys, Post scriptum, <http://www.alkas.lt>, 2011-06-20.
- ¹⁴ Dėl Laisvės gynimo ir didžiųjų netekčių atminimo metų programos darbų, <http://www.lietsajudis.lt/index.php/component/content/article/37-naujienuos/1362-dl-laisvs-gynimo-ir-didij-neteki-atminimo-met-programos-darb>. Kreipimesi netiksliai nurodyta filmo rodymo diena.
- ¹⁵ LRT Televizija (LTV) kanalo programa, 2006-11-01; Niekas nenorėjo mirti, LTV, <http://www.anonsas.lt/portal/categories/143/1/0/1/article/1413/niekas-nenorejo-mirti-ltv>; Baisioje aplinkoje išgyventi padeda ironija, <http://www.lrytas.lt>, 2006-11-01.
- ¹⁶ Andrius Sytas, Politiniai tremtiniai reikalauja...
- ¹⁷ Aleksandras Nevzorovas, Skaistykla, 1997, <http://www.youtube.com/watch?v=ha9nJubRIrE>.
- ¹⁸ Snieguolė Dovidavičienė, Donatas Banionis: labiausiai gąsdino meilės scena su Artmane, <http://www.alfa.lt>, 2011-07-16.
- ¹⁹ Gediminas Jankauskas, Niekas nenorėjo mirti, <http://www.gramofonas.lt>, 2006-08-28.
- ²⁰ Rasa Paukštytė, L. Tapinas. „Laiškanešys, pasiklydęs dykumoje“, <http://www.lrytas.lt>, 2009-01-20.
- ²¹ Filmo „Niekas nenorėjo mirti“ apdovanojimai sovietmečiu: pagrindinis prizas „Didysis gintaras“ ir SSRS kinematografininkų sąjungos diplomai V. Žalakevičiui už geriausią scenarijų VI Pabaltijo, Baltarusijos ir Moldavijos kino festivalyje Kišiniove (1966); pirmoji premija ir apdovanojimas Žalakevičiui už geriausią scenarijų, o D. Banioniui už geriausią vyro vaidmenį sąjunginiame kino festivalyje Kijeve (1966); prizas D. Banioniui už geriausią vyro vaidmenį XV tarptautiniame Karlovy Varų festivalyje (1966); SSRS kinematografininkų sąjungos garbės diplomai V. Žalakevičiui už geriausią scenarijų (1966); Lenino komjaunimo premija V. Žalakevičiui už geriausią scenarijų ir režisūrą (1966); SSRS valstybinė premija scenarijaus autoriui ir režisieriui V. Žalakevičiui, operatoriui J. Gričiui, aktoriams D. Banioniui ir B. Ojai (1967). Gausybę recenzijų ir atsiliepimų apie šį filmą galima rasti čia: Советские художественные фильмы: аннотированный каталог, том. V (1964–1965), Москва, 1979, p. 253–257.
- ²² 1967 m., pagal žurnalo *Sovietskij ekran* skaitytojų apklausą „Niekas nenorėjo mirti“ pripažintas geriausiu sovietų 1966 m. filmu. Žr.: Лучший фильм года (Советский экран), [http://ru.wikipedia.org/wiki/Лучший_фильм_года_\(Советский_экран\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Лучший_фильм_года_(Советский_экран)).
- ²³ Janusz Gazda, Už kryžių lango – Lietuva, in: Aš nežinau..., Vilnius, 1997, p. 104.
- ²⁴ Nors Gazdos pastaba iš esmės teisinga, vis dėlto jis kiek supaprastina situaciją to meto sovietų kine – tokio primityvaus propagandinio schematiškumo jau buvo gerokai mažiau, jis tapo subtilesnis ir labiau niuansuotas.
- ²⁵ Janusz Gazda, Min. veik., p. 104–105.
- ²⁶ Citatos iš filmo aptarimo internetiniame forume, <http://www.kino-teatr.net/kino/movie/sov/4477/forum>.
- ²⁷ Laimonas Tapinas, Laiškanešys, pasiklydęs dykumoje. Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais, Vilnius, 2008, p. 139.
- ²⁸ Niekas nenorėjo mirti, <http://www.kinofestivalis.lt/lt/filmai/Niekas-nenorejo-mirti>.
- ²⁹ Vytautas Žalakevičius, Niekas nenorėjo mirti. Kino apysaka. 1963, in: Aš nežinau..., p. 70–71.
- ³⁰ Vytauto Žalakevičiaus tylėjimas. Arvydo Juozaičio interviu su Vytautu Žalakevičiumi, Ten pat, p. 255; Gediminas Jankauskas, Min. veik.
- ³¹ Saulius Macaitis, Šviesos sukurti. Profesija: kino aktorius, Vilnius, 2002, p. 185; Laimonas Tapinas, Min. veik., p. 136.
- ³² Rasa Paukštytė, Min. veik.
- ³³ Laimonas Tapinas, Min. veik., p. 128.
- ³⁴ Ten pat, p. 130–131.
- ³⁵ Snieguolė Dovidavičienė, Donatas Banionis: labiausiai gąsdino meilės scena...
- ³⁶ Snieguolė Dovidavičienė, Lietuvių žvaigždės Adomaitis ir Budraitis rusams – jau per brangios, <http://www.alfa.lt>, 2012-09-19.
- ³⁷ Laisvės kryžkelės (XXXVII). Istorinės atminties sovietizavimas. Žurnalisto Ričardo Čekučio ir istoriko Arūno Streikaus pokalbis, <http://www.bernardinai.lt>, 2006-12-04.
- ³⁸ Чингиз Айтматов, Национальное и интернациональное, in: Вопросы киноискусства, вып. 11, Москва, 1968, p. 42.
- ³⁹ Ten pat, p. 42–43.
- ⁴⁰ Sovietų Sąjungos Lietuvos, Latvijos, Estijos respublikų vaidybinių filmų svarstymo protokolas, 1959, in: LMA, f. 29, ap. 1, b. 145, l. 7.

Edita DEGUTIENĖ

IDEALISTŲ SAMBŪRIO *SPIRITUS MOVENS*

Leon Brodowski

Dar 1986 m., kai Michailo Gorbačiovo *perestroika* tik skynėsi kelią, teisės mokslų daktaras Leonas Brodowski nusprendė, Varšuvoje sukvietęs keliolikos asmenų iniciatyvinę grupę, suburti draugėn lenkus, prijauniančius lietuviams, kad paremtų bundantį kaimyninės tautos atgimimą ir – tas jam atrodė ne mažiau svarbu, – kad padėtų įveikti neigiamus lietuvių ir lenko įvaizdžius, įsigalėjusius abiejose tautose. 1987 m. rudenį, dar prieš įsikuriant Sąjūdžiui, su žmona Danuta atvyko į Vilnių – norėjo su lietuviais aptarti klubo idėją. Pirmiausia susitiko su profesorium Česlovu Kudaba. „*Jis iškart pritarė mūsų minčiai, kad Lietuva ir Lenkija eitų išvien prieš sovietų imperiją, bet ragino būti atsargiems, kad neužuostų Maskva. 1988 m. vasarą savo sumanymą išdėstėme pas mus apsilankiusiam Vytautui Landsbergiui, o gruodžio 10 d. jo vadovaujama Lietuvos Sąjūdžio delegacija atvyko į steigiamąjį susirinkimą. Taigi, Lietuvos mylėtojų (bičiulių) klubas atsirado mano ir žmonos iniciatyva, aktyviai remiant lietuvių ir lenkų inteligentijai. Pavadinimui pasirinkome žodį miłośniki, kad pagerbtume prieš šimtmetį ėjusio lai-*

kraščio Aušra leidėjus, kurie buvo taip tituluojami“, – yra pasakojęs Brodowski. Tad šiemet Visos Lenkijos Lietuvos bičiulių klubui sukako 25-eri.

Jei ne įkūrėjų drąsa, ryžtas, vargu ar ši draugija būtų taip greit atsistojusi ant kojų. Net ir anuomet, komunistinės santvarkos smukimo laikais, vien pavadinimas – ne *Lietuvos SSR*, bet *Lietuvos* bičiulių klubas šokiravo, erzino abiejų šalių valdžią, ketinta sukliudyti klubui steigtis. Tačiau Brodowski ryžosi veikti, nelaukdamas oficialių leidimų, ir į steigiamąjį susirinkimą sukvietė daugybę žmonių iš visos Lenkijos. Man, kaip žurnalistei, teko garbė dalyvauti tame renginyje: didžiulėje salėje vos tilpo iškilūs Lenkijos visuomenės veikėjai, mokslininkai, dvasininkai, kultūros atstovai. Klubas steigėjai entuziastingai kalbėjo, karštai ginčijosi – požiūrių skirtumai pasireiškė jau tada. Atvyko ir Lietuvos Sąjūdžio delegacija, vadovaujama Vytauto Landsbergio.

Klubas nuo pat pradžių buvo naujo tipo organizacija, visiškai nepanaši į iki tol buvusias, kurioms nurodinėdavo partijos komitetas ir kurių veikla būdavo fasadinė, apologetinė, apkašyta veidmainiškais

šūkais. „Mes buvome avangardinis sambūris, todėl patyrėme didelį pasipriešinimą tiek iš postkomunistų, tiek iš neonacionalistų. Atlaikėme atakas iš abiejų pusių, nes rėmėmės krikščioniškojo universalizmo filosofija, grindžiama principu „vienybė įvairovėje“, o mūsų šūkis buvo „Tėvynių Europa!“ Klubo nariai – ne nacionalistai, bet tikri patriotai, atviri pasauliui ir pirmiausia žmogui.“ Šiuos žodžius Lietuvos bičiulių klubo pirmininkas su jam būdingu užsidegimu kartodavo itin dažnai.

Klubas, įregistruotas kaip draugija, iš pradžių turėjo net 500 narių. Paskui įvairiais laikotarpiais jam priklausė nuo 100 iki 300 lenkų, buvo nemažai prijauniančiųjų, vadinamų Klubo simpatikais. Vienas iš pagrindinių jo statuto punktų buvo toks: „Skleisti lenkų visuomenėje mintį, kuri labai svarbi lietuviams, kad Vilnius – Lietuvos sostinė nuo amžių.“ Ši visuomeninė organizacija aktyviausiai veikė tuo metu, kai Lenkijoje net menkiausia simpatija, parodyta lietuviams, sukeldavo pasipiktinimo audrą. Tai ypač būdinga vadinamosioms kresiečių organizacijoms, kurios į Lietuvą žiūri su istorine nostalgija. Brodowskis griežtai atsiribojo nuo tokių veikėjų, todėl tiek jis pats, tiek jo vadovaujamas sambūris tapo kresiečių federacijos nuolatinės kritikos objektu. Matyt, todėl Vilniaus, Vilnijos, Lvovo, Gardino bičiulių draugijos, kurios iš pradžių šliejosi prie naujojo klubo, netrukus nuo jo nusisuko. O kad anuometiniuose ginčuose, šalių derybose *miłośniki* daug kartų palaikė lietuvių pusę, nepatiko ir Lietuvos lenkų veikėjams.

1989 m. Brodowskis aptarė tris pagrindinius požiūrius į Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykius. Žinomas istorikas Piotras Łosowskis siūlė palaikyti ryšius ne su Sąjūdžiu, o tik su Lietuvos lenkais; Grzegorz Kostrzewa, vadovavęs *Solidarność* mažumų komisijai, ragino bendradarbiauti būtent su Sąjūdžiu, laikėsi nuomonės, kad konfrontuodami su juo Lietuvos lenkai daro didelę klaidą. Klubas nusprendė bendradarbiauti ir su Sąjūdžiu, ir su vietiniais lenkais. Klubo atstovai tų metų pavasarį nuvyko pasveikinti ką tik susikūrusios Lietuvos lenkų

sąjungos, bet jau po mėnesio joje paėmė viršų komunistiniai nacionalistai, siekę bet kokia kaina įkurti prosovietinę lenkų autonomiją Lietuvos valstybėje. Todėl Klubas ir Lenkų sąjungos keliai išsiskyrė, nuo jo atsilo ir tie Lenkijos piliečiai, kurie pritarė tokios autonomijos kūrimui.

Begalinė Brodowskio energija lėmė, kad beveik du dešimtmečius Klubas veikė nepaprastai aktyviai ir plačiai: organizuota daugybė konferencijų, paskaitų, susitikimų, seminarų, juose dalyvaudavo ne tik lietuvių ir lenkų kultūros plačiąja prasme atstovai, bet ir kitų Vidurio Rytų Europos šalių aukštųjų mokyklų absolventai, studentai.

Vienas reikšmingiausių Klubo renginių – pirmasis lietuvių ir lenkų pokalbis prie Apskritojų stalo Varšuvoje 1989 m. Tardamas įžanginį žodį, Brodowskis pabrėžė siekiantis suteikti impulsą tikrajam Apskritajam stalui, kuris turėtų vykti ne Varšuvoje ar Maskvoje, bet Vilniuje: „Mūsų tikslas – suartinti lietuvių ir lenkų tautas, išsiaiškinti nesutarimų priežastis ir užmegzti dialogą, nes iki šiol girdime tik monologus. Dėl to kaltas ligšiolinis vienos partijos monopolis Lenkijoje. Iki *Solidarność* atėjimo šiemet į valdžią mūsų šalyje vyravo įsitikinimas, kad Lenkijoje nėra jokių tautinių mažumų. Tik naujoji demokratinė valdžia akcentavo būtinybę spręsti mažumų problemas, tad turime išsiaiškinti, kaip gyvena vietiniai lietuviai, aišku, neužmiršdami ir lenkų Lietuvoje. Lenkijos diskusijos su Lietuva turi būti garbingos, grindžiamos švaria sąžine, aukšta morale, vengiant bet kokių užkulisinųjų žaidimų!“

Apskritasis stalas patraukė ir žiniasklaidos dėmesį. „Pakvietėme jūsų tiek daug, nes mūsų spaudoje gausu straipsnių apie Lietuvą, deja, dauguma jų tendencingi, šališki, dvelkiantys net nacionalistine ar šovininine dvasia. Dedame viltį, kad čia susirinkę žurnalistai pradės kitaip žvelgti į lietuvius“, – pabrėžė toliaregiškai mąstantis Klubas pirmininkas.

Solidarność atstovas, parlamentaras Ryszardas Reiffas atvirai pareiškė: „Kai kam labai patinka nesutarimai tarp lenkų ir lietuvių, bet *Solidarność* tvirtai pasiryžęs neleisti, kad būtų sukiršintos mūsų tautos

arba lietuviai su lenkais Lietuvoje. Vilnius ir Vilnija priklauso Lietuvai, tai nuo amžių lietuvių žemės, nevalia tuo net abejoti. Mūsų santykiai turi remtis atvirumu ir geranoriškumu.“

Kauno Vytauto Didžiojo bažnyčios klebonas Ričardas Mikutavičius kalbėjo: „Lenkijoje jau įvyko pirmieji demokratiniai rinkimai, turite naują demokratinę vyriausybę ir kur kas daugiau nepriklausomybės negu Lietuva, tad galite ir turite rodyti pavyzdį, stengdamiesi užkirsti kelią nesantaikai tarp mūsų tautų. Šia linkme daug gali lemti didžio jūsų tautiečio popiežiaus Jono Pauliaus II balsas.“ Kunigas taktiškai paaiškino, kodėl lietuviai priešinas lenkiškoms pamaldoms Vilniaus Arkikatedroje ir kaip lietuvių dvasininkai specialiai mokėsi lenkų kalbos, kad galėtų dirbti lenkiškose parapijose.

Nemaloniu disonansu tada nuskambėjo antilietuviškumu pagarsėjęsio Lietuvos lenkų atstovo Aniceto Brodavskio pasisakymas. Anot jo, Lenkijos lietuviai gyvena kur kas geriau negu Lietuvos lenkai, kuriuos lietuviai esą diskriminuoja, be to, lenkų ir lietuvių mažumų apskritai negalima net lyginti, juo labiau reikalauti teisių pariteto. Istorikas Łosowskis piktinosi, kodėl Lietuvos spauda dažnai rašo, esą lietuviai yra nukentėję nuo lenkų, atseit tai visiška netiesa, o Józefas Piłsudskis, pasak istoriko, norėjęs Lietuvai tik gero. Lenkijos lietuvių draugijos pirmininkas Sigitas Paransevičius, remdamasis faktais, išdėstė savo bendruomenės bėdas, pasakojo, kad Lenkijoje neišleista nė viena lietuviška knyga, joks vadovėlis, priekaištavo žiniasklaidai, kuri nušviečia tik Lietuvos lenkų gyvenimą, ir daro tai tendencingai, o į Lenkijos lietuvių problemas nekreipia jokio dėmesio. Kostrzewa sakė suprantantis pagrįstą lietuvių pyktį dėl to, kad lenkai ketina skelbti autonomiją: „Kaip mes šauktume, piktintumėmės, jei Varšuva būtų apsupta vokiečių gyvenamaisiais rajonais ir jų mažuma pareikalautų autonomijos! Lenkija niekada to neleistų nei baltarusiams, nei ukrainiečiams, nei kitoms mažumoms.“ Nemažai Apskritojos stalo dalyvių tvirtino, kad reikia daugiau dėmesio kreipti į lenkų klaidas, padarytas ar tebedaromas skriaudas lietuviams. Medardas Čo-

botas pabrėžė: Sąjūdis nuo pirmųjų dienų siekė santarvės su Lietuvos lenkais, tačiau šie nuėjo su pro-maskvietiška *Jedinstvo* grupuote. Parodęs straipsnį iš Varšuvos spaudos, kur teigiama, esą lietuviai degina lenkų namus, jis prašė žurnalistų nerašyti nebūtų dalykų: „*Liaukitės pylę alyvą į ugnį, juk svarbu ieškoti, kas mus sieja, o ne kas skiria. To turėtų siekti ir Lenkija.*“

Lietuvos bičiulių klubas, bendradarbiaudamas su *Kultūros barų* redakcija ir žurnalo vyriausiuoju redaktoriumi Broniu Savukynu, keletą metų rengė abiejų valstybių intelektualų susitikimus Vygriuose ir Druskininkuose. „*Mūsų tikslas – plėtoti intelektualų ryšius, kad jie peraugtų į politikų dialogą*“, – sakydavo Brodowskis. Pirmoji tokia konferencija įvyko 1990 m., jos tema – „Lietuvybė, lenkybė ir universalizmas“.

Brodowskis ragino Lietuvos ir Lenkijos parlamentus kartu minėti seniausią Europoje 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstituciją, jo siūlymu 1991 m. Vilniuje įvyko tam skirta istorikų konferencija. Dėjo pastangas, kad Vilniuje būtų įkurtas Vidurio Rytų Europos institutas, kuris „*suburtų šio regiono šalių bendriją, tai leistų dalytis patirtimi, pasiskirstyti užduotis*“.

Klubas 1994 m. Varšuvoje surengė tarpvalstybinę konferenciją, į kurią pakvietė beveik visų Lietuvos partijų atstovus, o iš Lenkijos pusės – legendinius *Solidarność* aktyvistus, garsius politikus Bronisławą Geremeką, Jaceką Kuronį, jaunimo veikėją, vėliau išrinktą Lenkijos prezidentu Aleksandrą Kwasniewskį, kitas iškilias asmenybes. Svečią Vytautą Landsbergį konferencijos dalyviams Brodowskis pristatė tokiais žodžiais: „*Šis žmogus daugiausia nusipelnė Lietuvos nepriklausomybei, laikome Landsbergį pirmuoju atgimusios Lietuvos prezidentu. Tai tikras Lietuvos didvyris, sugebėjęs priimti be galo drąsius sprendimus pačiu lemtingiausiu metu.*“

Lietuvos bičiulių klubas sutarė su Varšuvos universitetu, kad šioje aukštojoje mokykloje kas savaitę vyks žinomų mokslininkų, politikų paskaitos lietuviška tematika. Jos buvo labai populiarios, *Auditorium Maximum* vos tilpdavo gausūs klausytojai, tarp

kurių būdavo ir vyresnės kartos žmonių, ir akademinio jaunimo, nemažai lietuvių atvykdavo net iš kitų kraštų. Po pranešimų vykdavo diskusijos apie istorinius įvykius, lietuvių kalbą, ekologines ir ekonomines šalies problemas, tautines mažumas ir t. t. Beje, pirmąją paskaitą „Lietuvos žemės grožis“ skaitė Aukščiausiosios Tarybos deputatas Česlovas Kuda-ba. Vėliau imta nagrinėti ir su Ukraina, Baltarusija susijusius klausimus, vis dėlto Lietuvos reikalai visiems rūpėjo labiausiai.

Lietuvos bičiulių klubas stengėsi, kad Lenkijoje kuo plačiau būtų propaguojama Mikalojaus Konstantino Čiurlionio kūryba, leido knygas apie Lietuvos istoriją, rūpinosi, kad Vilniuje būtų išleisti Mykolo Rōmerio „Dienoraščiai“, rengė ekskursijas į kaimyninę šalį.

Brodowskis ypač džiaugėsi Klubo leidžiamu ke-tvirtiniu žurnalu *Lithuania* (vienas specialus dvigubas numeris, diplomatinį santykių tarp mūsų valstybių atkūrimo 10-ųjų metinių proga išleistas ir lietuvių kalba, bendradarbiaujant su *Kultūros barais*). Tuo metu, kai užsidarė nemažai leidinių, turinčių senas tradicijas, sumanymas leisti naują, be to, daugiausia lietuviškai tematikai skirtą žurnalą atro-dė visiškai beprotybė, bet ir ši Brodowskio svajonė įsikūnijo. Nutarta, kad *Lithuania* viršelių visada puoš tvirtas lietuviškas ažuolas. Pirmasis numeris išleistas 1990 m., jo įžangoje Brodowskis rašė: „Žodį *Lithuania* aptinkame seniausiuose dokumentuose, knygos, žemėlapiuose, jis siekia kultūrinius, idėjinius Europos pamatus, krikščioniškas jos šaknis. Lenkai ir lietuviai nuo tų laikų, kai maždaug prieš tūkstantį metų pirmąkart pasirodė istorijoje, gyvena šalia. Būta laikotarpių, kai vienu durys kitiems bū-davo plačiai atvertos, bet būta ir tokių, kai aklina-i užsidarydavo net menkiausias langelis. Ši tendencija, deja, vyravo XX a. Dabar, kai kuriasi nauja Europa, yra galimybė pakeisti kryptį. Lenkų ir lietuvių patir-tis per pastaruosius 50 metų įrodė, kiek daug bendrų interesų turime. Būtų didžiulis mūsų visų pralaimėjimas, jei visuomenės sąmonę ir šiandien valdytų praei-ties sentimentai, stereotipai, tarpusavio ginčai. Todėl

reikia tęsti dialogą, pradėtą dviejų poetų – Czesławo Miłoszo ir Tomo Venclovos, jame turi dalyvauti kuo platesni lenkų ir lietuvių sluoksniai. Šis įsitikinimas ir lėmė, kad atsirado Lietuvos mylėtojų klubas, užsimo-jęs leisti Lithuania.“

Per 17 metų (dėl lėšų stokos 2007 m. išėjo paskuti-nis numeris) žurnale atsispindėjo kone visi svarbiau-si to laikotarpio įvykiai. *Lithuania* skelbė Lietuvos gyvenimo kroniką, pokalbius su Czesławu Miłoszu, Justinu Marcinkevičiumi, Tomu Venclova, Grigoriju-mi Kanovičiumi, kardinolo Vincento Sladkevičiaus, kunigų Jono Borutos, Vaclovo Aliulio, profesorių Vytauto Landsbergio, Stanislawo Stommos, Hen-ryko Wisnerio, Reginos Žepkaitės, Paribio kultūros centro Seinuose įkūrėjo, tolerancijos propaguotojo Krzysztofo Czyżewskio ir kitų mintis. *Lithuania* pa-teikdavo įvairiausių, dažnai kontroversiškų požiū-rius, niekada neprimedama savo nuomonės.

Brodowskis apgailestavo, kad ne visus planus pa-vyko įgyvendinti: „Po 1991 m. sausio įvykių Vilniu-je kreipėmės į Lenkijos vyriausybę, kad mūsų šalis pirmoji pripažintų Lietuvos nepriklausomybę, atsi-žvelgdama į istorines sąsajas, bet kreipimasis liko be atgarsio. Nepajėgėm įtikinti Wspólnota Polska [vi-suomeninė organizacija, kuri rūpinasi lenkų diaspo-ros reikalais, – red.], kad geriausias būdas padėti tau-tiečiams Rytuose – skatinti juos palaikyti draugiškus santykius su tautomis ir valdžia tų šalių, kuriose jie gyvena. Neįstengėme paveikti Lenkijos žiniasklaidos, ypač televizijos, kad didėjant antagonizmui tarp len-kų ir lietuvių, ji pateiktų ne vienpusišką vaizdą, bet ir lietuvių nuomonę. Nesėkme laikau ir tai, kad Lenkijos spauda itin menkai domėjosi Klubo veikla, tik Gaze-ta Wyborcza, kurios redaktorius Adamas Michnikas yra didelis Lietuvos draugas, parašydavo apie Klubo darbus. Daug padėjo Tomas Venclova – jį laikau kos-mopolitu, bet ir Lietuvos patriotu, o kartu Lenkijos bičiuliu.“

Pirmuosius keletą metų Klubas finansinę paramą konkrečioms projektams gaudavo iš Lenkijos senato, Kultūros ir meno ministerijos, Stepono Batoro fon-do, įmonės Budimex, Lenkijos mokslų akademijos.

Varšuvos universiteto rektorius prof. Andrzejus Kajetonas Wróblewski nemokamai suteikdavo paskaitoms didžiausią turimą auditoriją.

Lietuvos bičiulių klubas neturėjo savo patalpų, jo būstinė buvo Danutos ir Leono Brodowskių butas, čia ir vykdavo valdybos posėdžiai. Tiesa, didesniems susitikimams, konferencijoms salę užleisdavo Varšuvos senamiesčio centre esantis miesto Istorijos muziejus, kuriame dirbo Klubo aktyvistai Januszapas Plapis su žmona Danuta.

Brodowskis kėlė svarbią užduotį – atskleisti, ką Lietuva ir Lenkija gali duoti Europai, kokia yra viso mūsų regiono reikšmė kultūrinei kontinento tapatybei. Propaguodamas universalizmą, integralų humanizmą, ragino vadovautis meile žmogui ir Dievui, nes tik gėris įstengs nugalėti blogį.

Lietuvos bičiulių klubui priklausė garsi publicistė, parlamentarė Józefa Hennelowa, kilusi iš Vilniaus, drąsiai gynusi Lietuvos požiūrį į pavardžių sulenkiniimą ir kitus opius dalykus, žinomas žurnalistas, politologas Andrzejus Romanowskis, tvirtinęs, kad „*lietuviai kur kas mažiau antilenkiški negu lenkai antilietuviški, o mūsų santykių ateitis kur kas labiau priklauso nuo Lenkijos, jos takto, draugiškumo, kuriuos būtina ne žodžiais, bet darbais rodyti Lietuvai*“, istorikas Henrykas Wisneris, parašęs keletą objektyvių veikalų apie Lietuvos praeitį, garsius didikus ir, beje, išmokęs lietuvių kalbą, kad galėtų susipažinti su lietuvių istorikų tyrinėjimais. Aktyviai Klube dirbo, materialiai jį rėmė Adamas Bajcaras, Czesławas Seniuchas, Elżbieta Iwanska, Jerzy's Litwiniukas, Jarosławas Kaminskis ir kiti. Ypač daug nuveikė Klubos sekretorė Jadwyga Siedlecka-Siwuda. Lietuviškų šaknų neturinti germanistė taip susidomėjo M. K. Čiurlioniu, kad įkūrė Lenkijoje jo vardu pavadintą visuomeninę ir kultūrinę draugiją, rengė jo muzikos koncertus, parašė net knygą apie dailininką ir kompozitorių „Varšuvos preliudas“. Ji išleido ir kelis turistinius vadovus po Lietuvos miestus.

Klubos susirinkime 2007 m. rudenį buvo išrinkta nauja valdyba, pirmininku tapo geologijos mokslų daktaras Tomaszas Krzywickis, vicepirminin-

ke – Jadwyga Siedlecka-Siwuda. Danutai ir Leonui Brodowskiams suteikti garbės pirmininkų titulai. Perimdamas pareigas, Krzywickis pabrėžė: „*Šis klubas visada buvo idealistų sambūris, kovojantis už aukščiausias moralines, politines vertybes, jis vieno žmonės, svajojusius sukurti kūrybingą, kilnią visuomenę, kurioje nebūtų vietos prisitaikėliams, savanaudžiams, kuri ekonomikos augimą derintų su gyvenimo kokybe, socialiniu teisingumu. Stengsimės tokie išlikti ir toliau.*“

Deja, šiandien Klubas vos kvėpuoja, finansinė jo padėtis labai sunki, bet svarbiausia, pasak naujojo vadovo, kad senieji nariai dėl amžiaus pasitraukė, o jaunimas menkai pasirengęs aktyviai veikti ES Rytų politikos, kultūros ar kitose srityse.

Ne visiems Lietuvos bičiulių klubo sumanymams lietuviai pritarė, kai kurios Brodowskio idėjos atrodė utopinės, net sunkiai suvokiamos, tačiau vargu ar yra Lenkijoje kas nors daugiau už jį nuveikęs, kad santykiai tarp dviejų tautų darytųsi geresni. Sunku net patikėti, kad būtent šioje šalyje atsirado turbūt vienintelis pasaulyje Lietuvos bičiulių klubas, taip atvirai rodantis palankumą lietuviams.

...Šiomet liepos 21 d., sulaukęs 94 metų, Leonas Brodowskis mirė.

Gimęs, kaip pats pabrėždavo, Lietuvos Minske (dabar Baltarusijos sostinė), mokėsi Vilniuje: čia 1937 m. baigė gimnaziją, iki 1939 m. studijavo teisę ir visuomeninius mokslus S. Batoro universitete. Vilniuje susipažino su būsimąja žmona, Krokuvoje gimusia Danuta Grygiel, Vilniaus gimnazijos absolvente.

Savo jaunystės mieste jie ir susituokė 1944 m., o 1945-aisiais abiem teko repatrijuoti į Lenkiją, nes vyrui už pažiūras grėsė tremtis į Sibirą. Mat Leonas, giliai tikintis katalikas, bendravo su dvasininkais, vadovavo pagrindinio Katalikų instituto, veikusio prie Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios, jaunimo skyriui. Lenkijoje baigė teisės studijas Poznanės A. Mickievičiaus universitete, doktoratą apgynė Torunės M. Koperniko universitete. O gyvenimą paskyrė tam, kad sugriautų ledinę uždagą, skiriančią dvi artimas tautas...

NEPRIKLAUSOMYBĖS BLOKADA*

Solidarumo statistika

Gegužės 31-ąją Lietuvą pripažino Moldavijos SSR. Kai 1989-ųjų pavasarį pradėjome galvoti apie Baltijos kelią, jis turėjo driektis ir per šią respubliką. Rumunų tauta nuo SSRS ir Vokietijos slaptojo sandėrio nukentėjo gal net skaudžiau už tris Baltijos šalis. Stalinas tiesiog atplėšė Rumunijos dalį, esančią už Pruto upės, pavadino Moldavijos SSR ir prijungė prie Sovietų Sąjungos. 1990-ųjų pavasarį rinkimus į AT laimėjo Moldavijos Liaudies frontas, iškėlęs tautos suvienijimo šūkį. Žinoma, pareikštas Lietuvos pripažinimas buvo greičiau simbolinis. Pati Moldavija dar nebuvo paskelbusi net suvereniteto deklaracijos.

Lietuvos įmonių nuostoliai dėl blokados birželio antroje pusėje viršijo šimtą milijonų rublių. Sustojo dešimt gamyklų, keturi šimtai jų dirbo su prastovomis. Nuo blokados pradžios pramonė nepagamino produkcijos už šimtus milijonų rublių.

Vis dėlto Sovietijos visuomenė jau buvo pasikeitusi – neprotingus centrinės valdžios potvarkius gudriai apeidavo, nes nesibaimino represijų, kaip būta Stalino laikais. Komunistai pralaimėjo rinkimus į

daugelio imperijos miestų savivaldybes, demokratų kontroliuojama Maskvos, Leningrado, Lvovo valdžia jau gegužės pradžioje nutarė tiekti benzina ir dujas mainais į lietuviškus maisto produktus. Susirinkę į pirmąją sesiją, Leningrado tarybos deputatai priėmė nutarimą, ragindami Gorbačiovą nutraukti Lietuvos blokadą, nes tai daro žalą miesto ekonomikai.

Parama Lietuvai stiprėjo visoje Sovietų Sąjungoje, ypač didelį solidarumą rodė gruzinai, nuo seno kovojantys už savo nepriklausomybę. Jau gegužės viduryje Tbilisio komerciniame banke buvo atidaryta Lietuvos blokadinė sąskaita, Gruzijos Raudonasis Kryžius lėktuvais atskraidino 14 tonų vaistų ir tvarsliaivos. Tiesa, daug prekių į Lietuvą paprasčiausiai nepatekdavo, nes galiojo pervežimų geležinkeliais blokada. Ypač skrupulingai tikrino degalus. Benzovežiai iš Ukrainos buvo stabdomi Baltarusijoje, ten susikaupė dešimtys tonų benzino, skirto Lietuvai. Drastiškai apribojimai vertė Vyriausybę ieškoti išeities. Privačios užsienio firmos buvo pasiryžusios parduoti mums naftą, tačiau tų šalių valdžia nenorėjo pyktis su Maskva. Ilgai lauktas tanklaivis iki pat blokados pabaigos taip ir neatplaukė į Klaipėdą.

Lietuvos gelmėse geologai jau senokai aptiko naftos, tačiau telkiniai nebuvo eksploatuojami. Prasidėjus blokadai, mažiau negu per mėnesį parengtas vienas iš

* Ištrauka iš spaudai rengiamos knygos „Nepriklausomybės blokada“.

Tęsinys iš nr. 11. Pabaiga.

gręžinių Kretingos rajone, birželio pradžioje – Šilutės rajone netoli Veiviržėnų ir pradėta siurbti naftą, nors jos kiekis galėjo patenkinti labai nedidelę šalies poreikių dalį. Gana daug degalų buvo perkama iš karinių bazių, išsibarsčiusių po visą Lietuvą. Visuomeninis transportas veikė, paštas laiku pristatydavo siuntas, greitosios pagalbos automobiliams netrūko benzino. Šalies infrastruktūra nesugriuvo. Įvedus talonus, buvo panaikintas ir būtiniausių prekių deficitas. Svarbiausia, kad pakako maisto. Lietuvoje jo buvo netgi daugiau negu Rusijoje, apimtoje permanentinės „blokados“, kuri prasidėjo iškart po 1917-ųjų perversmo.

Birželio pabaigoje apskaičiuota, kad Lietuvos pramonės įmonės, plėsdamos barterinius mainus, žaliavų ir detalių gavo už 327,5 milijono rublių, o plataus vartojimo prekių įsigijo už 238, 2 milijono rublių. Taigi, kad susidorotų su blokada, Lietuvai pakako dviejų mėnesių.

Nepriklausomybės partijos užuomazgos

Per Sąjūdžio II suvažiavimą raginau įkurti partiją, kuri padėtų deputatams, išrinktiems į Aukščiausiąją Tarybą, vykdyti Sąjūdžio programą. Ši idėja nesulaukė didelio pritarimo. Dar prieš suvažiavimą tapo aišku, kad sąjūdininkams kur kas patrauklesnė Vytauto Radžvilo ir jo šalininkų diegiama nuostata, esą Sąjūdis turi likti *savotiška opozicija valdžiai*, net jei ši jo paties išrinkta, nes pagrindinis tikslas – būti *asmens laisvėjimo vieta*. Iškart po Kovo 11-osios *Atgimimas* rašė: „*Ar Sąjūdžio aureole besidabinanti Lietuvos Aukščiausioji Taryba nuo šiol bus absoliučios tiesos instancija, kuria praėjusius dvejus metus buvo Sąjūdis? [...] Ar kiekvienas mūsų jau esame baigę savęs laisvinimo darbą, tapdami savo Respublikos piliečiais? Gal tikrai valstybės gimdymo kančiose Sąjūdis jau mirė?*“

Vis labiau aiškėjo, kad AT daugumai nėra ko tikėtis Sąjūdžio paramos, užtat AT mažuma turėjo galingą palaikymą, nes LKP čiuptuvai buvo apėmę visą Lietuvą. Sukurti struktūrą, kuri padėtų vesti šalį realios nepriklausomybės link, – nelengvas uždavinys, nes ži-

niasklaida nė neslėpė, kad yra nusistačiusi prieš organizuotos sąjūdinės jėgos susikūrimą. Net *Atgimimas*, nors skelbėsi esąs *Sąjūdžio savaitraštis*, sarkastiškai rašė: „*Sąjūdis turi, pasak V. Čepaičio, tarsi kaulą užsiauginti naują superpartiją – švento Sąjūdžio (arba Atgimimo) vardo paveldėtoją, turinčią teisę į amžiną neklystančiųjų viešpatavimą [...]. Ir tada jai beliks persikelti į ištuštėjusius suskilusios kompartijos rūmus...*“

Gegužės 26-ąją Respublikinės profsąjungų tarybos salėje (dabar – Tretieji Seimo rūmai) susirinko naujosios partijos steigimo iniciatyvinė grupė. Įdomu, kad į ją užsirašė trisdešimt penki žmonės, visai kaip kuriantis Sąjūdžiui. Bet, vos spėjau pagalvoti, kad tai – daug žadantis sutapimas, vienas iš iniciatorių kažkur dingo, nespėjęs net užsiregistruoti. Taigi liko trisdešimt keturi steigėjai, daugiausia iš Vilniaus ir Kauno, tarp jų – šių miestų tarybų deputatai, keturi ką tik išrinkto Sąjūdžio Seimo nariai, kartu su naujuoju Sąjūdžio pirmininku Juozu Tumeliu. Keletas atvyko iš Šiaulių, Druskininkų, Vilkijos, Ignalinos.

Susirinkime kalbėta apie opoziciją Vyriausybei, darančiai kompromisus. Dešiniosios partijos ypač reikia dabar, nes kairieji veikia labai organizuotai. Sąjūdžio Seimo narė, gydytoja Marija Kalvaitienė iš Ignalinos perspėjo: provincijoje jau purenama dirva kontrrevoliucijai. Sąjūdžio pirmininkas Tumelis pabrėžė: šiuo metu nėra nė vienos partijos, kuri stengtųsi padėti Lietuvai sunkiame kelyje į nepriklausomybę.

Aš maždaug taip įsivaizdavau aktualiausius uždavinius: *Svarbiausia, kad žmonės taptų nepriklausomi. Bandysime neatitrūkti nuo dabartinių Sąjūdžio struktūrų, jas panaudoti ir išgelbėti. Reikia įkyriai aiškinti žmonėms, kas nuolatos daroma prieš laisvę ir nepriklausomybę. Mums gali padėti sociologiniai tyrimai. Būtina pateikti savus vertinimus to, kas vyksta. [...] Vienas iš partijos uždavinių – atskleisti Lietuvai žalingą veiklą, neutralizuoti jos padarinius. [...] Partija turi būti reali ir gyva. Neįgyvendinsim nieko, atitrūkę nuo žmonių. Reikia padėti jiems žiaurios blokados sąlygomis. Daugelis sako: „Sąjūdis valdžioj, o nieko neturim.“ [...] Troškom nepriklausomybės, bet bijom, kad nebeturėsime kombikormo. Koks galėtų būti mūsų*

veikimas tarp inteligentijos, tarp žurnalistų? Nieko nesužavėsim lozungais. Partija turi būti pragmatiška. Reikia atramos taškų rajonuose. [...]

Nutarėme, kad įkursime koordinacinius centrus Vilniuje ir Kaune, o susitikinėjime kiekvieną šeštadienį.

Arbatos klubas ir Centro frakcija

Deputatė iš Kauno Birutė Nedzinskienė kartą paslaptinai paklausė, ar nenorėčiau išgerti arbatos. Nesu-pratau. Užkalbintas trečią sykį, pagalvojau, kad kalba-ma turbūt visai ne apie arbatą. Birutė paaiškino, kad esu kviečiamas į Arbatos klubą – taip buvo vadina-mi radikalesnių Sąjūdžio deputatų pasitarimai. Kaip atsirado šis pavadinimas? Deputatai iš kitų miestų apsigyvendavo „Draugystės“ viešbutyje, kuris tada priklausė Vyriausybei. Posėdžių išvakarėse rinkdavo-si pas kurį nors išgerti arbatos ir suderinti veiksmų. Iš pradžių tardavosi tik kauniečiai, bet greitai prie jų prisijungė radikalesnieji deputatai iš Klaipėdos, iš Pa-nevėžio. Tuo metu, kai pradėjau dalyvauti aš, pasita-rimai dažniausiai vykdavo AT rūmuose, kurioje nors tuo metu laisvoje salikėje. Užsukdavo ir vienas kitas deputatas vilnietis.

Sąjūdžio deputatų klubui priklausė labai įvairių pažiūrų žmonės, dažnai lankydavosi ir LKP atstovai. Iš SDK reglamento net buvo išbraukta nuostata dėl privalomojo balsavimo. Arbatos klubas buvo radi-kalesnis.

Dažnai pagalvoju: kas yra tas „radikalumas“, bent jau ką jis reiškė po Kovo 11-osios? Man (ir ne tik man) atrodė, kad išeidami iš SSRS atsisakome ir dvi-veidiškumo – juk negalima garsiai kalbėti apie nepri-klausomybę, tačiau siekti viso labo tik dalinio suvere-numo. Bet, kai susidūrėme su realybe, paaiškėjo, kad toks požiūris yra iš stebuklų srities.

Arbatos klubas pasisakė už valstybės atkūrimą be kompromisų, smerkė susitaikėlišką, kaip tada atrodė, Vyriausybės politiką, kaltino keliaklupsčiavimu prieš Maskvą. Tai buvo tarsi klubas klube. Jis taip ir netapo formalia AT struktūra, be to, gyvavo neilgai – rude-

nį „arbatininkai“ išsiskirstė po frakcijas, kurios ėmė steigti Aukščiausiojoje Taryboje.

Tiesa, pirmoji frakcija atsirado jau birželį, kai įsi-plieskė ginčai, ar skelbti Kovo 11-osios Akto *mora-toriumą*. Deputatų nuomonės šiuo klausimu griež-tai išsiskyrė. Radžvilas Atgimime paskelbė straipsnį „Skausmingas sustingimas“:

„Dabartinę Lietuvos politinę padėtį apibūdinčiau kaip savotišką sustingimą, sąlygojamą to, kad poli-tiškai nediferencijuotoje AT tiesiog nėra jėgos arba frakcijos, kuri išdrįstų priimti atsakomybę spręsti Lietuvos nepriklausomybės įtvirtinimo problemas. [...] Tuo tarpu šiandien reikalinga pakankamai stipri po-litinė jėga, kuri, nebijodama galimo pasmerkimo už tariamą tautos interesų išdavystę, ryžtųsi dalykiškai ir konstruktyviai spręsti santykių su Maskva problemą. Ir labai svarbu, kad šitoji jėga, kuri potencialiai atsi-ras Aukščiausiojoje Taryboje ir kurios užuomazgas jau matome, susilauktų supratimo ir paramos Sąjūdyje. Priešingu atveju jos balsas kažkelintą kartą liks neuž-girstas, o Lietuvos gyventojai taps pasyvios vos vos at-sikūrusios valstybės irimo liudininkais ir stebėtojais.“

Tokia jėga, nebijanti „galimo pasmerkimo už ta-riamą išdavystę“, atsirado – birželio 21-ąją deputa-tas Audrius Rudys paskelbė pirmosios AT frakcijos deklaraciją:

„Mes, grupė Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos depu-tatų, neabejodami tuo, kad kovo 11-osios dienos aktas yra neatšaukiamas, manome, kad būtina stabilizuoti Lietuvos politinę padėtį, efektyviau įtvirtinti konstruk-tyvių diskusijų tradiciją parlamente, pagreitinti įsta-tymų priėmimą ir reformų eigą. Visų demokratiškų pasaulio parlamentų tradicija rodo, kad tai įmanoma tik tada, kai susiformuoja parlamentinės frakcijos, tiesiogiai atspindinčios savo atstovaujamų visuome-nės sluoksnių socialines ir politines pozicijas. Šiandien daug Lietuvos žmonių negali identifikuoti savęs nė su viena iš kraštinių parlamentarų pozicijų. Aukščiau-sioji Taryba susidurs su dilema – arba ji atsiliks nuo tų procesų, kurie vyksta visuomenėje, ir jos veikla bus paralyžiuota, arba ji atsižvelgs į tuos pokyčius ir dife-rencijuosis savo viduje. Tokiu būdu mūsų grupė, įver-

tindama parlamentinių jėgų išsidėstymą, laiko savo tikslu įkurti Centro frakciją. Ši frakcijos kūrimo procesą suvokiame kaip būtinybę identifikuoti save, savo pažiūras, jų skirtumą tiek nuo formaliosios Lietuvos komunistų partijos, tiek nuo radikaliosios Sąjūdžio parlamentarų dalies pažiūrų. Nors Lietuvos komunistų partija savo socialine sudėtimi yra nevienalytė, tačiau ji tebėra suaugusi su monopoline pramone ir stambiu žemės ūkiu, o taip pat moraliniu ir istorinės atsakomybės požiūriu nėra atsipalaidavusi nuo negatyvaus visuomenės socialinio-psichologinio nusistatymo jos atžvilgiu, todėl mūsų – centro deputatų – grupėje yra tik Sąjūdžio platformoje išrinkti deputatai. Mūsų nuomone, akivaizdu ir tai, kad Sąjūdžio deputatai, kaip ir įprasta visuomeniniam judėjimui, yra įvairių įsitikinimų ir politinių siekių žmonės. Yra radikalių politinių ir socialinių priemonių šalininkai, nors yra ir nuoseklių, diplomatinų, ilgalaikių strateginių metodų puoselėtojai. Trijų mėnesių parlamento darbas išryškino nuosaikiąją ir radikaliąją Sąjūdžio deputatų dalis ir tai yra prielaida toms grupėms ruošti savo projektus ir pateikti juos svarstymui. Mūsų grupė prioritetą teikia nuosaikiems parlamentiniams metodams.“

Birželio pabaigoje artėjant lemiamam balsavimui dėl nuolaidų Maskvai, buvo neaišku, kuo jis baigsis. Beje, dar prieš Kovo 11-ąją svarstant Sąjūdžio deputatų klubo reglamentą, dauguma tų, kurie dabar susibūrė į Centro frakciją, prieštaravo, kad SDK nariams būtų privaloma balsuoti taip, kaip nutars klubas. Tačiau savo frakcijoje jie tokį balsavimą įvedė. Įdomu, kodėl?

Vyriausybė siūlo moratoriumą

Birželio 12-ąją Landsbergis dalyvavo Federacijos tarybos posėdyje Maskvoje, po to jis ir Estijos bei Latvijos parlamentų vadovai susitiko su Michailu Gorbačiovu.

1990-06-13, trečiadienis. AT prezidiumo posėdis

Landsbergis pasakoja apie tą susitikimą, apie oficialų perėjimą prie derybų stadijos. [...] Įšaldymas yra geriau nei sustabdymas. Milžiniška nuolaida, kad nebereika-

laujama Akto panaikinti, užteks įšaldyti. Gorbačiovas sakė: reikia baigt spyriotis, jūs paskui gailėsitės, kad spyriojotės, bet reikia baigt ir su blokada (pats vartoja tą žodį, kiti Federacijos tarybos nariai irgi sakė, kad reikia baigt). Kai Landsbergis pasakęs, kad Lietuva atsilauks, nes lietuviai – užsispyrusi tauta, Gorbis atšovė žinantis ir kitokių nuomonių. [...] Sulygta (iki to jie gali nusileisti): tam tikram terminui įšaldomas Konstitucijos 1 straipsnis ir deklaracija. Gorbis aiškino, kad viskas vyks vienu metu: mūsų AT padaro sprendimą, o Maskva atšaukia blokadą. Jei eisim į laikiną įšaldymą – neatitrūkstam nuo latvių ir estų. [...] Gorbačiovo žodžiais, ateityje bus suverenių respublikų sąjunga (o paskui visi urmu į Europą).

Klausydamasis Landsbergio užsirašiau:

Aktas – nepriklausomybė de jure. Todėl jie reikalauja, kad patys panaikintume, patys sustabdytume. Tada nebelineka subjekto. Deramės ne kaip nepriklausoma valstybė, o kaip Maskvos provincija. Vyksta tik privatūs pokalbiai. Iki šiol oficialiai mes tebesam Litovskaja SSR.

Po trijų Baltijos valstybių vadovų susitikimo su Gorbačiovu, birželio 14 d. Kazimiera Prunskienė Maskvoje susitiko su SSRS MT pirmininku Nikolajum Ryžkovu. Parlamento posėdyje buvo pristatyti abu pokalbiai, vykę Maskvoje. Cituoju savo užrašus:

1990-06-15, penktadienis. AT posėdis

Landsbergis gana įdomiai gretina 1940-ųjų situaciją su dabartimi, kai vyksta arši kampanija spaudoje ir t. t. Graži, gana aštri kalba baigėsi praeities primimu – Suomija taip pat galėjo tapti viena iš SSRS respublikų, bet netapo. Prunskienė pasakė, kad kalbės ne taip jausmingai, daugiau kaip praktiškai. [...] Derybos prasidės, jei AT padarys atitinkamą nuolaidą. Du Maskvos pasiūlymai, kuriuos pateikė Ryžkovas: 1) dalyvauti sąjunginėje sutartyje (ją tobulinant, rengiant, net jei ir neprisijungsim); 2) tapti nepriklausoma valstybe (kaip Suomija, Švedija). Tokiu atveju grasinama apkardyti teritoriją (Klaipėda, Vilniaus kraštas), be to, neteksime rinkos lengvatų. [...] Gajauskas pareiškia, kad negali būti jokio atsitraukimo nuo Kovo 11-osios. Salė ploja.

Šeštadienį susirinkusi LR Ministrų Taryba pavar-
tojo sąvoką *moratoriumas*. Pirmąkart tokią išeitį dar
gegužės pradžioje pasiūlė LKP CK Politinės analizės
ir partijos strategijos prognozavimo komisija, tačiau
SDK tada nekreipė į tai dėmesio. Vyriausybė tarsi pa-
kartojo tos komisijos išvadas. Šis pareiškimas iš pra-
džių buvo perskaitytas per pagrindinę SSRS naujienų
programą *Vremia*, o *Tiesoje* išspausdintas tik po pen-
kių dienų. Cituoju:

„3. [...] Vyriausybė siūlo Lietuvos Aukščiausiąjai
Tarybai apsvarstyti galimybę paskelbti minėtajam
aktui laikiną moratoriumą derybų su Tarybų Sąjun-
ga laikotarpiui. 4. Tokio nutarimo tekstas galėtų būti:
„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba derybų
su Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga laiko-
tarpiui skelbia laikiną moratoriumą 1990 m. kovo
11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos
aktui „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atsta-
tymo“. Moratoriumo sąvoka, vyriausybės nuomone,
šioje situacijoje yra prioritetingė, lyginant su tokiais
terminais, kaip „sustabdymas“, „pristabdymas“, „sus-
pendavimas“, „iššaldymas“. [...] Derybų nutrūkimas
reiškia automatišką moratoriumo pabaigą. Vyriausy-
bė mano, kad moratoriumą reikia skelbti dabar, ta-
čiau jis įsigaliojti turi tik po to, kai bus atšaukta TSRS
ekonominė blokada Lietuvai ir bus susitarta dėl dery-
bų. 5. Toks Lietuvos žingsnis bus aktyvus ir pozityvus
veiksmas, įvertinantis Rytų ir Vakarų politinių jėgų
konkrečiai išreikštą poziciją išspręsti Lietuvos proble-
mą visiems priimtiniu būdu.“

Vyriausybė savo pareiškimą įteikė Aukščiausiąjai
Tarybai sekmadienį, tad skubiai susirinko jos prezi-
diumas. Juk nutarimą, ar skelbti Nepriklausomybės
Akto moratoriumą, turėjo priimti parlamentas.

1990-06-17, sekmadienis, 19.00. AT prezidiumo
posėdis

Landsbergis. Reikia dar sužinoti, ar Gorbačiovą ten-
kina toks formulavimas, nes visas šurmulys bus veltui,
visos Lietuvos suskilimas, ir parlamento, ir Vyriausy-
bės. Negerai, jei Ministrų Taryba pristato, o Aukščiau-
sioji Taryba atmeta. [...]. Stankevičius. Ar jau reikia
pasiduoti? Kokios to moratoriumo teisinės pasekmės?

Bičkauskas. Moratoriumas gali išprovokuoti derybų
pradžią. Landsbergis. Galima iškelti sąlygą, kad dery-
bos prasidės tik po to, kai SSRS AT panaikins mūsų
priėmimą į Sovietų Sąjungą. Kuzmickas. Sakėm, kad
Aktas neliečiamas, o dabar patyliukais kažką darom.
[...] Bičkauskas. Tos derybos tęstųsi du tris mėnesius,
aptariant galutinio atsiribojimo teisinį statusą. Aš.
Akto sustabdymas reiškia, kad mes jau nebe valstybė.
[...] Motieka. Ką jie pasakė konkrečiai? Landsbergis.
Reikia stabdyti Aktą ir pirmą Konstitucijos straipsnį.
[...] Gorbunovas nori, kad sovietai pripažintų Latvijos
AT suverenitetą pereinamajam periodui į nepriklau-
somybę, ir pasiryžęs Aktą užšaldyti. [...] Jūrmaloje
kalbėjom, kad reikia laikytis ne Akto, bet jo pasekmių
užšaldymo. Savisaaras sakęs, kad čia Gorbačiovo ulti-
matumas, o jam nusileisti nereikia, nes nėra skirtumo
tarp Akto naikinimo ir moratoriumo. [...] Kuzmickas.
Ministrų Tarybos pareiškimas reiškia skilimo Lietuvo-
je pradžią, nes LKP jį palaiko ir destabilizuos padėtį.
Kažkas prisiminė, kad visus kitus įstatymus jau esa-
me sustabdę, taigi išaldę Aktą, nebeturėsime nieko. [...] Landsbergis. 1) Ar reikia žengti tokio pobūdžio žingsnį?
Ar reikia iš esmės, ar tiesiog negalima nieko nedaryti?
Tuo labiau kad Ministrų Taryba šitaip pasiūlė. (De-
rybos dėl derybų: nuvežti tą mūsų tekstą ir išsiaiškinti,
ar tenkina Maskvą. Mums reikia ruoštis, reikia kon-
sultantų, įleiskit Billą Haugh (šį garsų JAV teisininką
nusamdė Amerikos lietuviai, bet jam atvykti SSRS
nedavė vizos). 2) jei reikia žingsnio, tai kokio? Galimi
žingsniai: I. Moratoriumas. II. Mitterand'o-Kohl'io li-
nija (Gorbačiovas sako, kad to neužtenka jo konserva-
toriams). III. Moratoriumas, apkrautas sąlygomis. [...] Stankevičius. Čia kompartijos politika – spausti AT,
padarius neatšaukiamą veiksmą.

Iš Maskvos atėjo laiškas – kviečiama birželio 20 d.
atvykti į sąjunginės sutarties svarstymą.

Moratoriumo klausimą aptarė Sąjūdžio deputatų
klubas. Tąkart užsirašiau:

1990-06-18, pirmadienis. SDK pasitarimas

Saudargas aiškinasi, kodėl tvirtinama, esą mora-
toriumui pritarta vieningai – juk niekur nebuvo bal-
suota. Landsbergis. Savisaaras pavadino tai nuolaida

ultimatumui. Prunskienė sako moratoriumo galimybę paskelbusi tam, kad Lietuvos klausimas būtų gvilde-namas pasaulyje. Esą tarptautiniai teisininkai čia ne-mato nieko blogo, nes suverenas pats sustabdo savo ak-tus. Beveik ir nereikia Kovo 11-osios Akto, nes ir be jo viskas yra kituose aktuose... Visuomenę reikia pratinti prie svarstymo...

Apsaugos skyrius

Gali susidaryti įspūdis, kad Aukščiausioji Taryba tais mėnesiais rūpinosi tik svarbiausiais valstybės li-kimo klausimais – Kremliaus ultimatumais, Lietuvos blokada, *moratoriumu*... Tačiau per tuos pirmuosius mėnesius buvo priimta daug svarbių nutarimų ir įstatymų, kuriančių nepriklausomos valstybės teisi-nę aplinką.

Po truputį steigėsi ir nauja Lietuvos jėgos struktū-ra. Kadangi nutarta neerzinti Maskvos, todėl krašto apsaugos ministras nepaskirtas, bet įsteigtas Krašto apsaugos departamentas, atsirado valstybės saugumo užuomazga. Čia daug ką skatino iniciatyva „iš apa-čios“. Po pirmojo Kremliaus ultimatumo kovo 16 d. Sąjūdis paskelbė savanorių mobilizaciją. Per pirmas dvi savaites užsiregistravo beveik keturi tūkstančiai žmonių, daugiausia žaliaraiščiai, palaikydavę tvarką nuo pat pirmųjų Sąjūdžio mitingų. Dabar jie rengėsi plikomis rankomis, nes neturėjo ginklų, ginti pasta-tus, kuriuos užiminėjo SSRS desantininkai.

Kremlius tuo metu vis dar vaizdavo, kad Kovo 11-ąją nieko ypatinga neįvyko. Lietuvos parlamen-tarai, kaip *vienos iš sąjunginių respublikų deputatai*, net gavo diplomatinis SSRS pasus. Prie AT įėjimų kaip ir anksčiau budėjo milicininkai su SSRS herbais ant kepurų. Tiesa, herbai gana greitai buvo pakeisti, bet Lietuvos VRM toliau vadovavo KGB pulkininkas Marijonas Misiukonis. Iš Kremliaus sklindant gra-sinimams, siautėjant sovietų desantininkams, gro-biantiems pastatus, nebuvo aišku, ar tie milicininkai priešintųsi, jei kariškai gautų įsakymą šturmuoti AT rūmus. Saugoti parlamentą ir AT pirmininką, kuris at-sisakė OMON'o apsaugos, nutarė beginkliai Sąjūdžio

žaliaraiščiai. Tik Artūras Skučas, tapęs AT pirminin-ko padėjėju, kaip oficialus asmens sargybinis gavo iš VRM pistoletą, nes pagal SSRS įstatymus sąjunginės respublikos AT pirmininkui priklausė apsauga.

Nuo pat Sąjūdžio pradžios labai daug kas atsi-rasdavo žmonių iniciatyva. Pavyzdžiui, per pirmąjį mitingą Katedros aikštėje sumirgėjo trispalvių jūra, nors daugelis Iniciatyvinės grupės narių nuogaštavo, kad tam dar ne laikas. Garsiosios barikados aplink Aukščiausiąją Tarybą taip pat iškilo ne deputatų ini-ciatyva. Tiesiog ankstų Sausio 13-osios rytą pamatė-me, kad žmonės velka armatūros tinklus. Paskui AT rūmus apjuosė betoniniais blokais (išardyti laisvės barikadas nurodė LDDP, atėjusi į valdžią). Apsaugos skyrių irgi suorganizavo ne AT vadovybė, bet sąjūdi-ninkai, paskutinėmis kovo dienomis pradėję saugoti ir parlamento rūmus.

Apsaugos skyrius – vienintelė Lietuvos Respublikos struktūra, atsiradusi tuščioje vietoje. Tai buvo visiškai naujas darinys. O VRM liko tokia kaip LSSR laikais, Užsienio reikalų ministerijoje knibždėte knibždėjo senosios nominalios *LSSR užsienio reikalų ministe-rijos* pareigūnų, net steigiant Valstybės saugumo de-partamentą buvo įdarbinti *patyrę KGB darbuotojai, Lietuvos patriotai*.

Kovo pabaigoje tapo aišku, kuo turėtų užsiimti AT Apsaugos skyrius – ne tik saugoti svarbius pastatus, bet ir sukurti visiškai naują, KGB nekontroliuojamą ryšių sistemą, informacijos tarnybą, net greitojo reagavimo būrį. AT prezidiumas nutarė įsteigti Apsaugos skyrių, o jam reikalingą techninę bazę perimti iš VRM. Bir-želio pradžioje šį nutarimą patvirtino AT, nors Juršė-nas siūlė „*atidėti, aptarti komisijose, kad būtų galima spręsti klausimą, kuris tolygus konstituciniam ginčui*“. Susidarė įspūdis, kad kairieji prisibijo besisteigiančio AT Apsaugos skyriaus – juk Lietuvoje tai buvo vienin-telė jų nekontroliuojama jėgos struktūra.

Dvi diskusijų savaitės

Vyriausybės pasiūlymą dėl *moratoriumo* ėmė svars-tyti komisijos. AT rūmuose virė ginčai. Atsirado dau-

giau kaip dešimt AT nutarimo variantų. Visuomenė irgi kunkuliavo. Vilniaus miesto taryba prie parlamento surengė mitingą prieš *moratoriumo* taikymą Kovo 11-osios Aktui. Per diskusiją Sąjūdžio būstinėje *moratoriumas* griežtai atmestas. Prie AT rūmų vos ne kasdien piketavo Lietuvos laisvės lyga. Bet spauda, tarsi būtų gavusi nurodymą iš vieno centro, choru ragino deputatus nusileisti Maskvai. Visi ieškojome argumentų, kaip derėtų pasielgti.

Landsbergis su Stankevičiumi nuvyko į Maskvą išsiaiškinti, ar nutarimas dėl *moratoriumo*, kurį rengėmės priimti, patenkins Gorbačiovą. Pasibaigus tam pokalbiui, SSRS prezidentas netrukus paskambino į Vilnių Prunskienei, pritardamas jos pasiūlytai formulotei. Rytojaus dieną Landsbergis ir Prunskienė aiškino AT deputatams, kokios pozicijos laikysis Maskva.

1990-06-26, antradienis. *AT posėdis*

Landsbergis. Sovietų Sąjungos vadovybei nepakako Kohlio-Mitterand'o pasiūlymo, dabar keliamas klausimas dėl Kovo 11-osios Akto. [...] Mūsų oponentai reikalauja Kovo 11-osios Akto sustabdymo, bet gal būtų galima svarstyti atskirus Akto punktus. [...] Perskaitęs visus 8 variantus, Gorbačiovas išdėstė savo ir Sovietų Sąjungos vadovybės poziciją: jūs einate savo keliu, per mažai dėmesio kreipdami į naują situaciją Sovietų Sąjungoje (kitokios SSRS projektas). Respublikos svarsto sutarties atnaujinimą. Toje naujojoje Sąjungoje bus užtikrinta galimybė respublikoms įgyvendinti savo savarankiškumą ir išlaikyti bendradarbiavimą. Jūs turite padaryti tą politinį sprendimą (paskelbti Kovo 11-osios Akto moratoriumą, pristabdymą). [...] Jei padarysit tą žingsnį, tai grįžtume į kovo 10-ąją, būtų panaikintos visos negerovės, susikaupusios per tą laiką. Mes jums siūlome asocijuotos valstybės statusą. Jei išeisite iš SSRS, tada susiklostys visai kitokie ryšiai, be lengvatų, kaip su kita valstybe. Kalbos su Lietuva pradžia – jūsų pristabdomasis veiksmas. Landsbergis paaiškino SSRS prezidentui, kad toks reikalavimas*

vargu ar bus priimtinas parlamentui, reikia galvoti, ar abiem pusėms yra gerai tokia padėtis. [...] Lukjanovas pabrėžė: „priostanovitj sam akt i vsio, čto iz nevo vytekajet“ (sustabdyti patį aktą ir viską, kas iš jo seka). [...] Kokį nors dokumentą mums vis dėlto reikės priimti... Prunskienė. Tai, ką mes darome, reiškia nepriklausomos valstybės įtvirtinimą. Reikia susitarti su Sovietų Sąjunga. Ar yra kitas būdas be susitarimo išspręsti visus klausimus? Kaip politinis dokumentas Kovo 11-osios Aktas padarė didžiulį darbą. Kame rizika? Neaišku, kada bus derybos, ar jos bus, bet viskas mūsų rankose. Iš kur ta baimė? Gorbačiovas man paskambino pusę pirmos Lietuvos laiku, lygiai po dviejų valandų, kai Landsbergis išėjo iš jo kabineto. Pokalbis buvo betarpiškas. Štai pagrindiniai teiginiai, kuriuos jis prašė perduoti parlamentui: mes pritariame moratoriumui pagal tą interpretaciją, kurią išdėstė Landsbergiui Gorbačiovas. Moratoriumo priėmimas nereikia grįžimo į kovo 10-ąją. Nuimsim blokadą. Reikia eiti pirmyn. Jis davė suprasti, kad laukia iš mūsų veiksmo. Kažin, ar bus palankesnės sąlygos vėliau.“

Tą dieną net nebandyta balsuoti dėl *moratoriumo*. Trečią dieną Maskvoje vėl vyko pokalbiai su SSRS valdžia. Juose, be Gorbačiovo, dar dalyvavo SSRS AT pirmininkas Anatolijus Lukjanovas, SSRS MT pirmininkas Nikolajus Ryžkovas, SSKP CK sekretorius Anatolijus Jakovlevas. O iš Lietuvos pusės – ne tik Landsbergis su Prunskiene, bet ir AT deputatai Saulius Šaltenis, Vladimiras Jarmolenka, Česlovas Okinčicas. Liepos pradžioje turėjo prasidėti eilinis SSKP suvažiavimas, tad Kremlius norėjo įtikinti LR Aukščiausiąją Tarybą, kad priimti nutarimą būtinai reikia.

Ketvirtą dieną AT diskusijos dėl *moratoriumo* tęsėsi. Kai varčiau savo užrašus, tiesą sakant, nepatikėjau, kad galėjo būti griebiamasi tokios, Broniaus Genzelio žodžiais tariant, kraupios demagogijos. Teko pasiskaityti oficialią stenogramą. Pagal ją pateikiu ir kalbą ištraukas:

„B. Genzelis. Parlamento deputatai kviečia vardan nepriklausomybės tautą kentėti. Argi mūsų pasirinktas kelias – nepriklausomybė – vienintelis teisingas?

* Labai jau įtartina visa tai primena dabartinis ciniškas Maskvos „žaidimas“ su Kijevu, – red.

Politikas privalo surasti optimalų kelią. Tikiu tautos ištverme. Bet ar mes, grįžę į arklių, dalgių ir balanų gadynę, kada nors galėsime būti lygūs partneriai Vakarų Europai, pagaliau, Rusijai? [...] Man šiurpu, kai tauta kviečiama ilgalaikiai blokada. Siūloma vykti į kaimą, dalgiais šienauti, arkliukais vežti. Ypač kraupi demagogija, kai klausiama: ar galima iškeisti nepriklausomybę į benzimą? Argi kas tai daro? Mano jau tokia prigimtis, visada domėjausi kitų šalių likimais. Iš atminties neišblėso, kai kaimynai blokavo Kampučiją, o Polpotas pakvietė miestiečius persikelti į kaimą ir patiems viskuo apsirūpinti. Palyginę Polpoto ir kai kurių mūsų dabartinių lyderių kalbas, nesunkiai išvelgsime jų identišumą. (Plojimai) Prisiminkime, kas buvo toliau. Kai vieni piliečiai nepanoro apleisti gimtų vietų, o kiti nenorėjo dirbti su kauptukais, buvo apšaukti sabotuotojais, o vėliau išdavikais, kuriuos reikia bausti mirtimi.“

„**K. Antanavičius.** Noriu išreikšti džiaugsmą, kad pagaliau pradėjome iš esmės svarstyti valstybės, nepriklausomos Lietuvos kūrimo galimybes ir problemas. Žinoma, tas svarstymas smarkiai pavėlavo, bet nieko neveiksi: geriau vėliau negu visai pavėluoti. Na, svarstome šiandien, ir tai džiaukimės. [...] Mūsų pareiga – ne pataikauti aistringosios, jausmingosios Lietuvos dalies nuotaikoms, o spręsti klausimus taip, kad būtų geriau Lietuvai, Lietuvos žmonėms. [...] Gal gi galima suprasti, kad ne parduoti, o išvaduoti Lietuvą mes ščia susirinkome, ir esame vieningi. Tačiau štai noriu pacituoti vieną iš laiškų. Na, ne patį bjauriausią, žinoma. Aš noriu pasakyti, kad ir labai remiančių, ir tremtinių laiškų gavau, kuriuose mus supranta ir remia. Bet štai šitas: „ar ne gėda – prieš rinkimusėjai su Sąjūdžio vėliava, o dabar ir nagus, ir dantis atsuki prieš nepriklausomą Lietuvą, prieš Sąjūdį, prieš tautą. Mums atrodo, kad, atsiradus blokados sunkumams, kas naudojasi proga valdžią paimiti, tas yra niekšas“. Tikrai pritariu. Tik kas agituoja už Vyriausybės atsistatydinimą, kas rėkia, kur ji mus veda, kur ji mus nuves? Ar ne ultrapatriotai?“

„**V. Jasukaitytė.** Mes nenorime padėti Vyriausybei. Ką reiškia tie plakatai: „Vyriausybė = LKP = KGB“? Deputato B. Genzelio tekstas, pasakytas vakar iš šios

tribūnos, aš girdėjau, pasibaigus posėdžiui, susilaukė nedelsiamo įvertinimo. O šie plakatai, klaidinantys ne-susigaudančius gatvės politikus, neįvertinti iki šiol. O plakatai, reikalaujantys Vyriausybės atsistatydinimo?“

Landsbergis pasiūlė savo variantą: moratoriumas turėtų įsigalioji ne jo priėmimo akimirka, kaip rekomendavo Vyriausybė, o tik prasidėjus deryboms. Kai kurie deputatai siūlė nedelsiant balsuoti už šį „AT pareiškimą“, tačiau nuspręsta išklausti dar kelis užsirašiusius kalbėtojus. Suteiktas žodis ir Lietuvos laisvės lygos, organizavusios piketus prieš moratoriumą, lyderiui Antanui Terleckui.

„**A. Terleckas.** Mano manymu, pagrindinis moratoriumo, kiekvieno moratoriumo trūkumas yra tas, kad, paskelbus jį, derybose nebus pačio svarbiausio – vieno derybų subjekto. Juk Lietuvą tai jau „sulaikėm“, suspendavom. Kaip jau bereikšim šią sąvoką, vadinasi, Kovo 11-osios Aktas neveikia, Lietuva jau nori nenori yra LSSR, Lietuvos SSR. [...] Aš asmeniškai neagituoju, neraginu jūsų nebalsuoti prieš Pirmininko projektą, nes esu giliai įsitikinęs, kad jūs nebalsuosite.“

Kas žino, kaip viskas būtų susiklostę, jei tą dieną nebūtume pritarę moratoriumui.

Lietuvos „užsispyrimas“ saugoti Kovo 11-osios Aktą daug kam ne tik Rytuose, bet ir Vakaruose, buvo nesuprantamas. Vienas britų žurnalistas rašė: „Nepaisant painios ir net miglotos savo genezės, Lietuvos nepriklausomybės deklaracija tapo tautos talismanu. [...] Net nuosaikieji Sąjūdžio deputatai pareiškė: „Vasario mėnesį mus išrinko ne tam, kad suspenduotume nepriklausomybę [...] Žmonės nesupras, jei tą padarysim.“

To penktadienio vakarą Aukščiausioji Taryba priėmė tokį pareiškimą:

„Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, būdama ir likdama Tautos ir Valstybės suverenų galių reiškėja, atkurdama nepriklausomą Lietuvos valstybę ir visų tų galių vykdymo tikslu siekdama tarpvalstybinių Lietuvos Respublikos derybų su TSR Sąjunga, skelbia nuo tokių derybų pradžios 100 dienų moratoriumą 1990 m. kovo 11 d. Aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo, tai yra sustabdo iš jo kylančius teisinius veiksmus. Lietuvos Respublikos – TSR Sąjun-

gos derybų pradžia, jų tikslai ir sąlygos fiksuojami šalių įgaliotųjų delegacijų specialiu protokolu. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba gali moratoriumą pratęsti arba atšaukti. Moratoriumas savaime netenka galios, nutrūkus deryboms. Jeigu dėl kurių nors įvykių arba aplinkybių Lietuvos Respublikos šio šaukimo Aukščiausioji Taryba negali normaliai vykdyti valstybinės valdžios funkcijų, moratoriumas tuo pačiu momentu netenka galios.“

Gaila, kad dėl moratoriumo nebalsuota vardiniu būdu. Iš AT stenogramos aišku tik tiek, kad už jį balsavo 69 parlamentarai, 35 buvo prieš, 2 susilaikė. Sąjūdžio remti deputatai suskilo. Vieniškai už moratoriumą balsavo tik LKP bei LKP (TSKP) deputatai ir Centro frakcija, kuriai daugiausia priklausė Sąjūdžio remti LKP nariai. Tai buvo Sąjūdžio daugumos Aukščiausiojoje Taryboje trupėjimo pradžia.

Kam reikėjo moratoriumo?

Pirmąjį nutarimą sustabdyti veiksmus, kylančius iš Kovo 11-osios Akto, Aukščiausioji Taryba po ilgų diskusijų priėmė gegužės pabaigoje. Tada Gorbačiovas pareiškė, esą to vis tiek nepakanka, reikalaujamas atšaukti patį Aktą. Dabar, praslinkus vos mėnesiui ir šešioms dienoms, SSRS vadovybė nutarė pasitenkinti tokiu pareiškimu, kokį priėmė AT. Užteko pažadėti, kad veiksmai, kylantys iš Nepriklausomybės Akto, bus sustabdyti šimtui dienų nuo derybų su SSRS pradžios. Jeigu jos, žinoma, prasidės. Kas gi per tą mėnesį pasikeitė? Visų pirma, paaiškėjo, kad ekonominiai suvaržymai nepaklupdė Lietuvos, o blokada pradėjo kenkti visos Sovietų Sąjungos ekonomikai. Jau gegužės mėnesį, kai nutraukė darbą Telšių mašinų gamykla, negaudami jos gaminamų detalių sustojo keli fabrikai Frunzėje (Kirgizijos SSR sostinė, dabar – Biškekas) ir Leningrade. Kremliai teko atnaujinti žaliavų tiekimą Klaipėdos celiuliozės ir kartono kombinatui, nes degtukų, medicinos ir maisto produktų fabrikai nebeturėjo į ką fasuoti savo produkcijos. Savo ruožtu Lietuva sumažino mėsos ir pieno produktų tiekimą Maskvai ir Leningradui. Kremlius skubėjo atšaukti blokadą, nes

ėmė stigti produkcijos, kurią SSRS realizuodavo užsienio rinkose laisvai konvertuojama valiuta. Be to, pasaulis ėmė vis labiau abejoti Gorbačiovo išreklamuota „perestroikos“ politika, pakibo ore JAV žadėti kreditai, gyvybiškai būtini merdinčiai SSRS ekonomikai. Lietuvos problemą išspręsti karine jėga SSRS kol kas nedrįso. Todėl Gorbačiovas ir apsimetė nematantis, kad AT pareiškimo tekstas beveik nepasikeitė. Tiesa, jame atsirado magiškas žodis *moratoriumas*.

Birželio 30 d., penktadienį, AT priėmė garsųjį nutarimą dėl moratoriumo, o liepos 1 d., šeštadienį, Kremlius atšaukė blokadą. *De jure* atkurtos Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, priėmusi visiškai formalų pareiškimą, pasiekė pergalę *de facto* SSRS sukeltame, beveik tris mėnesius trukusiame ekonominiame kare. Maskva nusileido Vilniui. Kovo 11-osios Aktas buvo išsaugotas.

Taip mums atrodė tada. Tačiau dabar vis dažniau pagalvoju, kad bet kokios manipuliacijos paneigia dokumentą, kuriuo yra manipuluojama. *Moratoriumas* iš tikrųjų buvo atsitraukimas nuo Kovo 11-osios, tiesa, tik moralinis, nes taktikos požiūriu atsitraukti galbūt reikėjo. Tačiau šis atsitraukimas, nors prikašiotas „saugiklių“, nors niekada neįgyvendintas, žmonių atmintyje vis tiek išliks kaip *nepriklausomybės moratoriumas*. Tai buvo pirmasis Sąjūdžio kompromisas. O juk žmonės balsavo už tai, kad kompromisų, kuriuos buvome priversti daryti okupacijos metais, daugiau nebūtų. Gal tai viena iš priežasčių, paskatinusių Aukščiausiosios Tarybos daugumos eroziją ir lėmusių Sąjūdžio pralaimėjimą per 1992-ųjų rinkimus?

Kai prisimenu, kiek dienų ir naktų užėmė moratoriumo formuluočių paieškos, kaip dėl jų susipriešino tiek Aukščiausioji Taryba, tiek visuomenė, apima graudus juokas. Šimtmečius egzistuoja žaidimas šachmatais – jais žaisdami vieni išradinėja gambitus ir endšpilius, o kiti priešininko figūras tiesiog nušluoja nuo lentos. Lietuva stengėsi laikytis tarptautinės teisės, tačiau derybos, kurioms ji taip kruopščiai rengėsi, pasibaigė neprasidėjusios. Iš tolesnių įvykių matyti, kad SSRS vadovybė derėtis su Lietuva visai neketino, jos laisvę planavo numalšinti karine jėga. Tik laukė progos. ■

VALSTYBĖ BE LAUŽŲ

Reformacija Lietuvoje ar Lietuvos reformacija?

Reformacijos istorijos ir kultūros draugija (RIKD) kasmet spalio 31-ąją, minėdama reformacijos dieną, kviečia visuomenę į renginį. Iki šiol įvairūs prelegentai nušviesdavo kurį nors protestantizmo aspektą. Šiemet pirmą kartą surengtas (kartu su Mokslininkų rūmais) disputas „Reformacija Lietuvoje: asmenybės, procesai, idėjos“. Vakara MA Mažajoje salėje sveikinimo žodžiu pradėjęs RIKD pirmininkas Donatas Balčiauskas pristatė prelegentes – habil. dr. Ingę Lukšaitę, habil. dr. Dainorą Pociūtę ir moderatorių dr. Deimantą Karvelį. Gana gausiai susirinkę dalyviai kartu su Vilniaus Evangelikų reformatų bažnyčios choru „Giesmė“ sugiedojo reformacijos himnų laikomą Martino Lutherio giesmę „Tvirčiausia apsaugos piliis“, išklusė dar keletą – Mažvydo, Vydūno – giesmių, o tada prasidėjo diskusija.

Deimantas Karvelis. Šiandien galima minėti ne tik Reformacijos dieną, bet ir Brastos Biblijos 450 metų sukaktį ar 460 metų nuo pirmojo evangelikų susirinkimo Lukiškių dvare... Atsinešiau dvi knygas, „plytas“ po 600 puslapių – Ingės Lukšaitės „Reformaciją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažajoje Lietuvoje“, Dainoros Pociūtės „Maištininkų katedras“. Šiek tiek susipažinęs su reformacijos istoriografija, drįsčiau pareikšti: kadaise Saksonijoje, Kvedlinburgo vienuolyne, Lietuvos vardą užrašė moters ranka, o dabar geriausia, kas lietuviškai parašyta apie reformaciją, priklauso moterims.

Reformacija – vis dar iššūkis Lietuvai, pasukusiai kitu raidos keliu. Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius XVI a. viduryje protestantizmą pavadino „velniava“, tarpukario vadovėliai, skirti kunigų semi-

narijoms, laikė ją „Lietuvos nelaime“, sociokultūrinių temų užribyje jis yra iki šiol. Tai labai primena dviejų dominikonų, Lutherio amžininkų, pašnekesį. Vienas sako: „Lutheris – nepaprastai aštraus proto ir šviesios širdies žmogus.“ Kitas atsako: „Taip, bet aš mielai perkąsčiau jam gerklę ir kruvina burna iškart priimčiau Šventą komuniją.“ Šie priešingi požiūriai buvo gajūs ir to meto poleminėje literatūroje, ir vėlesniame istorijos moksle, publicistikoje, bažnytiniuose raštuose.

Kultūrologas Vytautas Kavolis rašė: „Nuo tada, kai mirė Mikalojus Radvila Juodasis [o jis – vienas ryškiausių XVI a. Reformacijos vėliavnešių, – D. K.] 1565 m., tai buvo paskutinis kartas, kai Lietuva dar galėjo tapti svarbi pasauliui.“ Gal čia kalbama apie vidinę reformacijos jėgą, ne vien apie paties Radvilos Juodojo intencijas?

Juozo Tumelio teigimu, reformacija – mažiausiai vėlavęs į Lietuvą europinis sąjūdis. Taigi klausčiau: reformacija Lietuvoje ar Lietuvos reformacija?

Ingė Lukšaitė. Atsakyčiau taip: ir viena, ir kita. Jos idėjas, puoselėtas Vitenberge (Vokietija), Ženevoje ir Bazelyje (Šveicarija), pasigavo visa Europa. Ką reiškia *perimti idėjas*? Nors Brukneris yra sakęs, kad reformacija – tai šiaudų ugnis, plykstelėjo ir dingo be pėdsakų, bet šios idėjos keliavo po visą Europą. Kodėl jos plito? Manau, visuomenė jau buvo joms pribrendusi. Visą katalikiškojo tikėjimo zoną – Vidurio Europą, rytinę jos dalį, gal kiek mažiau Vakarų valstybes (bet Angliją tikrai) nuo XVI a. pirmojo dešimtmečio apėmė permainų nuojauta, visuomenė jautė poreikį keistis. Pokyčius paskatino tikėjimas. Atrodytų, koks gi skirtumas, ar komunija priimama su vynu ar be vyno? Bet žmonės, įsitikinę, kad teisinga elgtis tik vienaip, atsisakydavo karjeros, įprastos gyvensenos, nepaisė net mirties. Reformacija iš esmės aprėpė visus procesus – politinius, socialinius, kultūrinius, o svarbiausia – religinius. Visi pirmieji maištautojai – liuteronai, reformatai (kalvinistai), kiek vėliau anabaptistai ir antitrinitoriai – kėlė sau uždavinį pertvarkyti visuomenę.

Lietuva ne pasyviai perėmė reformacijos idėjas, ji taikė jas tose srityse, kur pokyčiai buvo būtinausi. Nuo reformacijos pradžios iki XVII a. vidurio Lietuva smarkiai pasikeitė.

D. Karvelis. *Ar to tikėjimo, koks iki tol buvo Lietuvoje, pokyčiams neužteko?*

Dainora Pociūtė. Tradiciškai manoma, kad yra kultūros centrai, iš kurių sklinda idėjos, ir periferija, kuri jas adaptuoja. Tačiau šis atgimimas tuo pat metu prasidėjo daugelyje Europos vietų, net neturėjusių ryšio su centrais. Nėra įrodyta, kad, pavyzdžiui, Italijoje evangeliškoji mintis būtų kilusi dėl Lutherio įtakos, – italai apie jį mažai ką žinojo. Nepaisant to, Italijos evangeliškasis arba filoprotestantiškasis sąjūdis – visuotinai pripažintas reiškinys, nulėmęs kultūros pokyčius. Tai fenomenas, būdingas visai vakarietiškejai Bažnyčios formai, kuriai priklausė ir LDK katalikai.

XVI a. 3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais visa Vakarų Bažnyčia nuo pietinių šalių iki rytinio krašto (LDK) susidūrė su evangelizmo ir reformacijos iššūkiais. Tai rodo, kad buvo ne vienas ar du centrai, o daugybė židinių, ilgainiui užmezgusių tarpusavio ryšius. Vienas iš jų, nors šiek tiek vėliau, atsirado ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Susiformavo unikalūs reformacinės minties židiniai, nulėmę net kai kuriuos visuotinius protestantizmo procesus. Ypač derėtų išskirti antitrinitorių (populiariai dar vadinamų arijonais, nors šiuolaikinė istoriografija tokį įvardijimą atmeta kaip neadekvatų) intelektualinę reikšmę, jų jau nekeikiant ir nedemonizuojant. Ši visomis išgalėmis tramdyta kryptis, ištrūkusi iš nusi-stovėjusių reformacijos doktrinų, davė daug impulsų vėlesniems minties procesams XVII ir XVIII a. Europoje. Nuostabu, kad LDK, krikščionybės atžvilgiu tokios jaunos šalies, įnašas į šį Europos sąjūdį buvo toks didelis.

Apibendrindama sakyčiau: Vitenbergas ir Ženeva ilgainiui tapo protestantiškosios dogmatikos kontrolės centrais. Iš Vokietijos bandyta diegti ir koordinuoti liuteroniškąją, o iš Šveicarijos – helvetiškąją (reformatų) pakraipą. Manychiau, šių centrų kontrolė Lietuvoje nebuvo tokia efektyvi, kaip tikėtasi. Reformacijos procesai čia, lyderiaujant Radvilai Juodajam, įgavo labai savitų, žinoma, ir eklektiškų bruožų.

D. Karvelis. *Man labai patiko originali Dainoros mintis, kad reformatų Betliejaus nereikėtų ieškoti kažkur Vitenberge... Matyt, kiekviena valstybė ir tauta turėjo savą reformacijos židinį. Vienas vokiečių tyrinėtojas yra pasakęs: Renesansas siekė išlaisvinti žmogaus protą ir intelektą, o reformacija – sąžinę arba tikėjimą. Ar tai tinka ir Lietuvai, o gal ji sprendė visai kitokias problemas?*

I. Lukšaitė. Nelabai norėčiau sutikti su teiginiu, kad Vitenbergas ir Bazelis buvo kontrolės centrai – jie neturėjo nei valios, nei galios ką nors čia pakeisti. LDK reformacijos veikėjų neprakeikė. O juk galėjo – buvo tokia praktika. Servetas atsidūrė ant laužo Calvinio nurodymu. Štai toks įdomus niuansas: Radvilai Juodajam, matyt, labai imponavo italas Giorgio

Blandrata, dviejų mokslo sričių daktaras, eruditas, puikus oratorius, formuluočių pynėse paklaidindavęs net patyrusius teologus. Radvila, atrodo, norėjo paskirti Blandratą universiteto, kurį planavo įkurti, rektoriumi ir ėmėsi ginti italą nuo paties Calvino. Bet šis atsakė labai griežtai: Blandrata esąs Judas, o jei Radvila ketina su juo bičiuliauti, tai Calvinas nesibičiuliaus su Radvila (bent potekstėje tokia mintis ryškėja). Tačiau tik tiek – apie kokį nors oficialų verdiktą nekalbėta.

Visur kiekviena grupė ieškojo *tikrojo* tikėjimo, remdamasi Šventuoju Raštu, kurio vertimų XVI a. ypač gausu. Įdomu, kad vertimas buvo traktuojamas labai moderniai – kaip interpretacija. Atsirado proreformatiškų (prokalvinistiškų) vertimų. Lutherio išverstą Bibliją jo bendražygiai laikė liuteroniško tikėjimo etalonu ir pan. Reformacija išlaisvino tuo atžvilgiu, kad paskatino žmones ieškoti argumentų savo tikėjimui pagrįsti. Pavyzdžiui, LDK antitrinitoriai svarstė, ar įmanoma argumentuoti Trejybės dogmą. Tačiau nevaržomas argumentų ieškojimas pradėjo skaldyti protestantų sąjungą. Štai vos susikūrusi Evangelikų reformatų bažnyčia 1559 m. paskelbė pirmąjį Tikėjimo išpažinimą ir beveik iškart imta abejoti kone visomis, ypač Trejybės ir vaikų krikšto, dogmomis. Pavyzdžiui, Ona Radvilaitė-Kiškienė parašė laišką Sinodui, klausdama, ar galima tikėti vaikų krikštu... Riba tarp laisvės ir savivalės labai trapi, bet ji vis dėlto yra. Visuomenė visada apriboja laisvę. Daugelio istorikų manymu, minties skaidymasis ir lėmė reformacijos nesėkmę Lietuvoje. Bet man atrodo priešingai – tai sėkmės priežastis. Žinoma, reformatai nepaėmė valdžios ir LDK netapo protestantiška valstybe, tačiau reformacija, išlaisvinusi mąstymą, paveikė visuomenę taip smarkiai, kaip joks kitas reiškinys.

D. Karvelis. *Atrodo, ji išlaisvino ir sąžinę? Tai klausimas Dainorai, kuri pristatė Abraomą Kulvietį kaip asmenį, įtvirtinusį sąžinės kategoriją.*

D. Pociūtė. Iš tikrųjų bandžiau įrodyti, kad „sąžinė atrado“ Lietuvos reformacija. Žinoma, sulaukiau kritikos, nes kai kas mano žodžius suprato parai-

džiui, nesiedami su religinio sąmoningumo raida ir struktūra, todėl teigė, esą žmonės visą laiką „turėjo“ sąžinę, tad ji negalėjo būti „atrasta“. (Į tokią kritiką galima atsakyti paprastai – hebrajų kalboje, o ir Senajame Testamente, žodžio *sąžinė* nebuvo, bet argi tai reiškia, kad senovės žydai neturėjo sąžinės?) Lietuvoje šią sisteminę kategoriją atrado ir pagrindė protestantai, evangeliškosios minties pradininkai. Aišku, tai buvo ne moralinė, kaip šiandien, bet religinė kategorija, tapusi esmine protestantizmo doktrina.

Neteigiu, kad protestantai šį žodį pavartojo pirmieji, galbūt LDK rašytinėje tradicijoje aptiksime jį ir anksčiau, juk tai nėra naujas žodis, jis buvo graikų, lotynų kalbose, religijos sampratą juo grindžia Naujasis Testamentas, ypač apaštalas Paulius. Tačiau protestantai, suaktualinę biblinę žodyną, pirmieji ėmė šia kategorija grįsti savo religinį mokymą, pirmieji įvedė į vartoseną lietuvišką žodį „sąžinė“ pagal lotyniškąją *conscientia* ir vokiečių *Gewissen*. Tai reiškė „žinojimą“, visiems bendrą tiesos supratimą: *sąžinė* darybiškai turi žinojimo šaknį ir priešdėlį są (san), kuris nurodo jungtį, bendrumą. Krikščionybė tiesą, be abejo, sieja su religiniu pažinimu, žmonės siekia pažinti būtent religinę, o ne ateistinę ar kokią nors kitokią tiesą. Kadangi pasaulis buvo suvokiamas metafiziškai, tai tiesa neatsiejama nuo Anapusbės, nuo dieviškumo, nuo religinės minties. Kulvietis savo tekste 1543 m. iškėlė *conscientia* kategoriją, teigdamas, kad tiesa ir religinis pažinimas visų pirma turi remtis sąžine, o ne dogmomis ar susitarimais, ne jėga ar autoritetu, kaip iki reformacijos. Bažnyčios sprendimus turi diktuoti sąžinė, t. y. bendras religinės tiesos žinojimas. Kulviečio pastangomis šis žodis tapo pagrindiniu Lietuvos protestantams. Mažvydas pirmosiose lietuviškose knygose žodį *sąžinė* irgi vartojo sykiu su polonizmu *sumnienė*. Neabejotina, kad būtent reformacija iškėlė šios kategorijos reikšmę Lietuvoje. Pagal katalikų tradiciją ji įgavo kitokią, ne religinę (pažinimo), bet moralinę („vidinio pojūčio“) prasmę.

Reformacija padarė didžiulę įtaką tiek kultūrai, tiek mentalitetui – ji yra filosofinės ir religinės min-

ties Lietuvoje pradininkė. Daugiausia čia nusipelnė pavienės asmenybės. Juk didelių mokslo židinių, universitetų, kur būtų galėjusi bręsti intelektualinė mintis, neturėjome, iki Kulviečio (o ir porą dešimtmečių po jo mirties) nebūta nė vienos vidurinės mokyklos, nepuoselėta ir gilesnė stiprių vienuolynų minties tradicija.

D. Karvelis. *Įdomus istorinis paradoksas: Lietuvoje, kuri neturėjo intelektualinių židinių, atsirado nemažai – drįsčiau taip sakyti – reformacijos žvaigždžių, ryškių asmenybių. Lutheris kadaise sakė: „Mane nori prikalti prie dangaus kaip nejudančią žvaigždę, bet aš esu planeta, skriejanti netaisyklinga orbita.“ Lietuvos reformacijos istorijoje irgi rastume „planetų“, skriejusių netaisyklinga orbita... Man smalsu: jei reikėtų rinktis vieną asmenybę, kurią išskirtumėte? Ar pirmąjį eretiką Abraomą Kulvietį, ar Mikalojų Radvilą Juodąjį, kuris priešmirtiniame laiške sūnui Radvilai Našlaitėliui šalia svarbiausių savo gyvenimo vertybių paminėjo evangelinį tikėjimą, ar Simoną Budną, bibliinio kriticizmo pradininką, o gal Andrių Volaną, patekusį į Index librorum prohibitorum, arba Stanislovą Rapolionį (sakoma, šis kuprotas bajoras nuo Eišiškių padarė įspūdį pačiam Lutheriui)?..*

I. Lukšaitė. Kiekvienas iš jų atliko savo vaidmenį. Kulvietis sukėlė maištą, kad varžomi švietėjiški jo planai. Rapolionis stulbino savo erudicija – kažin kiek dabar rastume tokio lygio eruditų? Per jo doktorato gynimą už stalo sėdėjo ir Lutheris, ir Melanchthonas, pagrindinis protestantizmo teologas, reformavęs Vokietijos universitetus. Rapolionio doktoratas įvertintas *cum laude*, jo tezės laikytos klasikiniu atgailos aiškinimu liuteronybėje. Teologijos daktaro laipsnį gavęs Vitenberge, Rapolionis nuvažiavo į Karaliaučių ir iki gyvenimo pabaigos dirbo universitete. Be Radvilos Juodojo reformacija Lietuvoje kažin ar apskritai būtų prasidėjusi. Juk jis, valdovo paskirtas pareigūnas, kurio rankose buvo Vilniaus vaivadija, Lietuvos Brastoje, seniūnijos centre, pakabino Lutherio portretą – tai buvo akivaizdus akibrokštas. Be to, ten pat, Brastoje, įsteigė spaustuve, kuri atspausdino protestantišką Bibliją.

Būdamas tokio rango, jis tapo vėliavnešiu. Nereikėtų pamiršti ir kitų Radvilų. Savo knygoje Raimonda Ragauskienė sumenkino Radvilos Rudojo įnašą į reformaciją, bet juk jo lėšomis 1581 m. Vilniuje buvo išleistas Katekizmas. O be Volano nebūtų įvykęs toks aiškus dogmatinis evangelikų reformatų atsiribojimas nuo arijonų. Kartu su Pacu jis parašė pirmąjį savarankišką autorinį interpretacinį teologinį tekstą. Prisiminkime, Volanas – pasaulietis, o juk neregėtas dalykas, kad teologinės dogmatikos tekstus rašytų pasauliečiai!

Taigi kurio nors vieno iš jų nepasirinksiu.

D. Karvelis. *O Dainora, manau, pasirinks, net mėginsiu spėti, kad tai bus žmogus, norėjęs protestantų tikėjimo pagrindu reformuoti ne tik Bažnyčią, bet ir visą valstybę.*

D. Pociūtė. Labai gaila, neturime nei Mažvydo, nei Kulviečio, nei Rapolionio, nei daugelio kitų asmenų portretų, – juk jie palengvintų pasirinkimą, aišku, juokauju... Kad ir kaip mylėčiau savo herojų Kulvietį, reformacinės minties Lietuvoje pradininką, kuris buvo išskirtinė, deja, tragiška asmenybė, neturime kokių nors įrodymų, kad po jo mirties tas idėjas kas nors būtų perėmęs ir puoselėjęs. Jis nespėjo įgyvendinti to, kam buvo pasirengęs, anksti (33 m.) mirė, tad suspėjo tapti tik būrelio disidentų, nukentėjusių dėl reformatoriškos savo veiklos, lyderiu. Lietuvos reformacijos istorija turtinga iškilių asmenybių. Štai Mikalojus Pacas, tuoj po Radvilos Juodojo mirties išspausdinęs *Ortodoxa fidei confessio*, ginantį Trejybę, pasisakantį prieš Lietuvos antitrinitorius, – įdomi, bet mums vis dar paslaptinga asmenybė. Būdamas katalikas, Kijevo vyskupas, parašė protestantišką veikalą, bet vyskupo pareigas vis tiek ėjo dar ilgus metus, nors popiežius ir įvairūs nuncijai labai stengėsi jo atsikratyti. Tai rodo, kad protestantų pozicija buvo stipri ir po Radvilos Juodojo mirties, bent jau pirmaisiais metais. Žygimantas Augustas nemanė, esą reikėtų atšaukti Pacą dėl to, kad šis paskelbė melanchtonišką – ženevišką išpažinimą.

Tačiau lemtinga Lietuvos reformacijai asmenybė, be jokios abejonės, buvo Radvila Juodasis. Jis sukūrė

Bažnyčią, nuosekliai plėtojo leidybą, ėmėsi socialinės veiklos. Radvila Juodasis – pirmasis ir pagrindinis Europoje žinomas Lietuvos reformacijos lyderis. Tai žmogus, su kuriuo palaikė ryšius visi reformacijos centrai, labai akivaizdžiai nors ir mandagiai, stengdamiesi viską kontroliuoti. Calvinas tiek Radvilą, tiek Vilniaus Bažnyčią pasmerkė už tai, kad globoja antitrinitorius, iš esmės antitrinitoriumi laikydamas ir patį Radvilą. Prakeikimo nė nereikėjo, nes viešas Calvino nepritarimas reiškė kaltinimą erezija. Nežinia, kuo ši istorija būtų pasibaigusi, bet susiklostė taip, kad abu netrukus mirė – Calvinas 1564, Radvila Juodasis 1565 m. Iš Ženevos bandė kontroliuoti Radvilą ne tik Calvinas, bet ir Bullingeris, iš Vokietijos aktyviai veikė (tiesa, labiau pretenduodamas į draugus) Vergerijus, liuteronizmo ir Vokietijos kunigaikščių agentas, įsikūręs Tiubingene. Radvila Juodasis buvo asmenybė, kurią patraukti savo pusėn norėjo visos trys jėgos – tiek reformatai, tiek liuteronai, tiek antitrinitoriai. Pastarųjų dar gerai nepažįstame ir nesugebame įvertinti, laikydamiesi populiaraus požiūrio, įdiegto jų priešininkų, kurie, siekdami demonizuoti, ir pavadino juos arijonimis, nes Arijus buvo seniai pasmerktas Bažnyčios. Petras Gonezijus, pirmasis apmąstęs, kas yra Trejybė, nebūtų vadinęsis arijonu. Daugelis kitų šios grupės mąstytojų nelaikė savęs ir antitrinitoriais, kaip sakome šiandien, įrodinėdami, esą jie „neigė“ Trejybę. Tai ne primityvus dogmos neigimas, o pastangos apmąstyti Trejybę, suvokti proto ir tikėjimo santykį. Lietuvoje ir Lenkijoje subrendę antitrinitoriai ir jų lyderis italas Faustas Sozzinis šiandien Europoje vadinami liberalizmo, Apšvietos pranašais, svarbių filosofinių, net gamtos mokslo srovių pradininkais. Lietuvoje dar nėra deramai įvertinta nei antitrinitorių mintis, nei jų įnašas į religijos antropologiją, t. y. žmogaus suvokimą religijos kontekste. Antitrinitoriai – jau kitas reformacijos lygmuo, juos aršiai smerkė visos protestantizmo ortodoksijos. Istorikai žvelgiant, matyt, teisingai darė, nes antraip jos pačios nebūtų išlikusios. 1553 m. Calvinas pasmerkė sudeginti Miguelį Servetą, ir tai buvo pagrindinis jo kontrolės pasireiškimas.

Grįžtant prie Radvilos Juodojo, dar nesame išsiaiškinę, kokia buvo jo pasaulėžiūra gyvenimo pabaigoje. Mirties metais, 1565-aisiais, jis parašė paskutinį savo laišką Calvinui (tada jau mirusiam). Istoriografijoje apstu paviršutiniškų teiginių, o keletas Radvilos kūrinių dar net neperskaityti. Šiuos teologinius traktatus, ypač laiškus Calvinui, jis rašė, be abejo, ne pats vienas. Didelę įtaką jam darė Giorgio Blandrata, dėl kurio, išmesto iš Ženevos, visas konfliktas ir įvyko, – Calvinas negalėjo leisti, kad žmogų, jo apkaltintą erezija, kažkokia Lietuvoje vos susikūrusi Bažnyčia laikytų religiniu savo lyderiu... Lietuvos reformacijos istorikų uždavinys – ne schematizuoti procesus, bet studijuoti tokių asmenybių kaip Radvila Juodasis (pa)likimą. Juk iki 1565 m. Lietuvoje nebuvo žmogaus, religiniais klausimais parašiusio daugiau negu Radvila Juodasis, nors jis nestudijavo jokiame universitete, tik šiek tiek privačiai mokėsi lotynų kalbos. Radvila Juodasis išgarsėjo Europoje, kai 1556 m. parašė laišką (atsakymą) popiežiaus vyskupui Luigi'ui Lippomanui (rengiame šį laišką spaudai, kitais metais išeis kritinis šio veikalo leidimas). Radvilos Juodojo atsakymas Lippomanui, išverstas į lotynų, vokiečių, lenkų, galbūt ir italų kalbas, paplito po visą Europą, išgarsindamas autorių kaip reformacijos lyderį. Šis tekstas visiems laikams įtrauktas į visuotinį uždraustų knygų sąrašą, o Radvila laikomas ypač pavojingu autoriumi. Laiškas-atsakymas nėra labai tolygiai, rafinuotai filosofškai išdėstytas, tačiau toks tekstas tiesiog privalėjo atsirasti – turėjo iškilti lyderis, kuris ankstesnę Bažnyčią be išlygų smerkia kaip blogį, pagrįsdamas naujas Bažnyčios prielaidas. Toks yra visų revoliucijų scenarijus. Kulvietis bandė reformuoti Bažnyčią iš vidaus, o Radvila jau nematė tokios galimybės, todėl pareiškė: Lippomanui reikia ne mane perspėti, bet pačiam gelbėti savo sielą iš Antikristo nagų. Tai tekstas, kūręs istoriją, todėl šiandien jau negalima jo vertinti nei kaip teisingo, nei kaip klaidinančio. Tai ir suteikia Radvilai Juodajam svarbiausios asmenybės tarp Lietuvos reformatų statusą.

D. Karvelis. *Garsusis poleminis Radvilos Juodojo traktatas – atsakymas Lippomanui leidžia manyti,*

kad tikėjimo pagrindu norėta reformuoti visą valstybę. Nuo kitų reformacijos žvaigždžių (pavyzdžiui, Kulviečio) Radvila Juodasis skiriasi pirmiausia tuo, kad yra dignitorius, aukšto rango valstybės politikas. Savo rankose jis turėjo daug instrumentų, kad galėtų ekumeniškai susieti visų protestantizmo srovių teigiamybės ir tuo pagrindu reformuoti valstybę.

Vienas amerikiečių istorikas net paskleidė tokią eretišką mintį: reformacija padarė krikščionybę iš tikrųjų katalikiška, t. y. „visuotine“, norėdama paskatinti, kad kiekvienas visuomenės narys tikėtų sąmoningai.

I. Lukšaitė. Pastaruosius dvidešimt metų istorikai, ypač vokiečiai, kelia konfesionalizacijos paradigmą, teigiančią: per visą Vakarų Bažnyčios istoriją iš esmės tik nuo XVI a. 4-ojo dešimtmečio pradėta skleisti tikėjimą „į kiekvieno žmogaus namus“. Pasiiekti kiekvieną žmogų rūpėjo ir katalikams, ir protestantams. Bet pirmiausia reikėjo atsiriboti vieniems nuo kitų. Atsiribojimas vyko skelbiant Tikėjimo išpažinimus, bet ne asmeninius, o visos Bažnyčios. Išpažinimų Europoje paskelbta labai daug (antai Šveicarijoje bent trys). Atsiribojus prasideda dogmatinimas: kuri dogma teisinga, kuri ne. Apibrėžus dogmatiniu požiūriu, įsijungia kontrolės mechanizmai. Įdomu, kad didelėje Europos dalyje – Lietuva čia išimtis – atsirado jungtys tarp Bažnyčios ir valstybinės valdžios, taigi pradėta vykdyti socialinę kontrolę, pavyzdžiui, kas yra nusikaltimas, o kas yra nuodėmė, apibrėžiant ne tik bažnytiniam kanone, bet ir baudžiamajame kodekse. Šiuo atveju vykdyti kontrolę Bažnyčia padeda valstybei, o valstybė – Bažnyčiai, visuomenė nuo viršaus iki apačios persmelkiama taisyklių, reikalavimų. O kaip viskas klostėsi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje? Čia, luominėje monarchijoje, vienos valdžios, kuri apimtų visas gyvenimo sritis, nebuvo. Valdovą kontroliavo Seimas ir Senatas. 72 proc. LDK Senato narių XVI a. pabaigoje buvo evangelikai. Visi galią turintys etmonai – irgi evangelikai. Kas ką turėtų kontroliuoti? Tikėjimas iš tikrųjų nepaprastai sparčiai plito, „eidamas į kiekvienus namus“, tapdamas kasdieninio gyvenimo dalimi. Pradžią tam davė refor-

matai, vėliau labai vykusiai perėmė katalikai, sukurdami visą sistemą – aukštąją mokyklą, misijas. Abi Bažnyčios dalys (katalikai ir protestantai) smarkiai sukrėščionino visuomenę. Galima pridurti ir trečiąją Bažnyčią – stačiatikius, rusėnus (ten reformacija nevyko, bet kai kurie visuomenės keitimo būdai buvo perimti). XVII a. viduryje pokyčiai jau buvo apėmę visus visuomenės sluoksnius. Jei terminą „sukatalikino“ vartojame graikiška šio žodžio prasme kaip visuotinumą, ši tezė yra teisinga.

D. Pociūtė. Ankstyvuoju reformacijos periodu evangelikai, kuriuos šiandien vadiname protestantais (jie save vadindavo arba evangelikais, arba tikraisiais krikščionimis, kai kada ir tikraisiais katalikais), bandė parodyti, kad skleidžia tikrąją (nekorumpuotą) Evangelijos dvasią. Visus šiandien įprastus įvardijimus – liuteronai, reformatai, antitrinitoriai – sugalvojo jų priešininkai. Ankstyvuosiuose (1559 m. Vilniaus, 1566 m. Paco) evangelikų Tikėjimo išpažinimuose pabrėžiama: mes gerbiame Melanchthoną, gerbiame Lutherį, bet nenorime būti vadinami melanchtonais, liuteriais ar dar kuo nors, nes tikime ir prisiekiamo vienum Dievui, o ne Lutheriui ar Melanchthonui... Bet jau XVII a. pradžioje Lietuvos reformatai nesikratė jiems primesto „kalvinistų“ vardo, o ir patys sakydavo išpažįstantys kalvinistų tikėjimą. Kalbant apie christianizaciją ir konfesionalizaciją, reikėtų pažymėti: nors tai skirtingi (christianizacija – bendresnis reiškiny), bet vis tiek glaudžiai susiję dalykai. Lietuvoje konfesionalizacija tapo ryškesnė po Radvilos Juodojo mirties. Nuo 1566 m. ir Volanas, ir Pacas jau aiškiai skelbė, kad Lietuvos Bažnyčia yra „helvetų tradicijos“ ir konfesiškai sieja save su šveicariškąja Bažnyčia (Lenkijos ir Lietuvos evangelikų ryšys su ja dar labiau sustiprėjo, patvirtinus Sandomiro konfesiją). Konfesionalizacija buvo būtina, kad Reformatų bažnyčia susiformuotų, stabilizuotųsi ir įtvirtintų savo dogmas. Radikalijai reformacijos kryptiniai, vadinamiesiems antitrinitoriams, tai vargu ar taikytina – ši Bažnyčia buvo atvira skirtingam religijos ir tikėjimo suvokimui, leido įvairiai aiškinti tikėjimo ir proto santy-

kį. LDK ryškiausi konfesionalizacijos procesai vyko Reformatų bažnyčioje ir jėzuitiškame sparne.

D. Karvelis. *Jei reformacija turėjo tokią galingą įtaką, įdiegė tiek daug naujovių, kyla pagrįstas klausimas, kodėl Lietuvoje ji patyrė fiasko? Gal po Radvilos Juodojo mirties nebeatsirado, kas ją pakeistų? O gal taip atsitiko todėl, kad jos idėjos nepasiekė plačiausio socialinio sluoksnio – valstiečių? Ar todėl, kad Lietuvos politikai nebuvo lankstūs tikėjimo atžvilgiu – juk visi valdovai liko katalikais? Ar todėl, kad pačių reformatų stovykla buvo susiskaldžiusi? O gal Lietuva tiesiog neišlaikė religinės tolerancijos egzamino? Kokia buvo to meto Lietuva, jei vertintume pagal schemą, kurią pasiūlė vienas lenkų istorikas, suskirstęs valstybes pagal religijos laisvės lygį – jos būna inkvizicinės, netolerantiškos, tolerantiškos arba pliuralistinės...*

I. Lukšaitė. Šiuo klausimu reikėtų tris mėnesius diskutuoti, kaip tą darė arijonai, suvažiavę į Rakovą. XVI amžius Lietuvoje – nepaprasto veržlumo laikotarpis. Kodėl XVII a. viskas ėmė po truputį blėsti? Vakarų istorikai nelaiko Lietuvos kraštu, kuriame vyko aiški reformacija – savo žemėlapiuose pažymi kaip pasienio zoną. Protestantų bažnyčia LDK buvo susiformavusi. Bet manau, kad reformacija nepajėgė viena išspręsti problemų, dėl kurių ji kilo, – tai intelektualinio silpnumo požymis. Su kai kuriomis iš jų susidorojo tarptautinė organizacija – jėzuitai. Radvilos tris kartus bandė įkurti universitetą Vilniuje – trūko ne lėšų, ne pastatų, bet intelektualinių pajėgų. Jėzuitai turėjo parengtų žmonių, galėjo mesti į Lietuvą „desantą“ – gavome universitetą kaip importą, ir žinių alkis buvo numalšintas. Antroji mano hipotezė: Evangelikų reformatų bažnyčia (liuteronus palikime nuošalėje, nes jie steigė tik paskiras bažnyčias, bet vieningos Bažnyčios Lietuvoje nesukūrė) pernelyg vėlai suprato, kad valstybėje yra beveik milijonas lietuvių, todėl Bažnyčios rašto kalba pasirinko jiems svetimą kalbą: protokolai vesti, Katekizmai (išskyrus Merkelio Petkevičiaus) leisti lenkiškai. Nueita lengvesniu keliu, nors reformacija skelbė, kad apeigos turi vykti gimtąja, kaimo žmonėms suprantama kalba. Radvilos irgi atsisuko į lietuvių kalbą tik XVII a. viduryje, finan-

suodami (kartu su kitais) lietuvišką *Knygą nabažnystės krikščioniškos*, bet šaukštai jau buvo po pietų. O trečia mano hipotezė tokia: Bažnyčia laikėsi moderniais ūkiniais pagrindais, ji nebuvo pritaikyta baudžiaviniam ūkiui, o Lietuva suko į antrą baudžios ratą. Žinoma, buvo dar ir politinis aspektas, bet čia atskira tema.

D. Pociūtė. Turiu prisipažinti, kad klausimo, kodėl Lietuvoje reformacija pralaimėjo, nekeliu, nes į ją atsakydami istoriją komentuoju tarsi iš visažinių pozicijos, kurią suteikia istorinė perspektyva ir tai, kad žinome galutinį rezultatą. Istoriją vertindami iš dabarties perspektyvos, neišvengiamai primetame jai šiandienos kategorijas ir vertybes. Šiuolaikinė istoriografija nelinkusi taikyti laimėtojų ir pralaimėju-sių priešpriešos.

Iš keturių išvardytų variantų LDK labiausiai tiktų vadinti pliuralistine valstybe. Jei vis dėlto kalbėtume apie „pralaimėjimą“, manau, pralaimėjo ne vien Lietuvos reformacija, turime analizuoti bendrą su Lenkija kontekstą, nes nuo XVI a. pabaigos procesai, vykstantys šiose šalyse, jau buvo neatskiriami. Daug kas priklausė ir nuo valdovo, šiuo atveju – nuo Žygimanto Augusto. Nors, Lippomano nuomone, jis buvo slaptas protestantas, vadinamasis simulantas, vis dėlto oficialiai pasukti valstybės vairą reformacijos pusėn nesiryžo, viską paliko saviėgali. Valdovui nežengus lemtingo žingsnio, reformacijos pergalei pasiekti, matyt, būtų prirėkę net pilietinių karų... Bet christianizacijos ir konfesionalizacijos laikotarpis buvo dar per trumpas, kad visuomenė su ginklu rankoje gintų kurią nors religinę srovę. Pati Lietuvos Reformatų bažnyčia daug jėgų iššvaistė kovodama su antitrinitoriais, tam skyrusi pagrindines intelektualines savo jėgas, ir tai ją smarkiai susilpnino. Ši kova rodė, kad protestantizmas neranda vienos tiesos, ir tai smukdė visuomenės pasitikėjimą juo...

D. Karvelis. *Baikime pokalbį ta gražia mintimi, kad Lietuvos visuomenė anuomet buvo pliuralistinė arba, kaip įvardijo Janusz Tazbiras, – tai buvo „valstybė be laužų“.* ■

Parengė Astrida PETRAITYTĖ

APIE PADERMES IR PRIEDERMES

Eugenika Lietuvoje

Eugenika – tai vieno iš toli siekiančių Apšvietos amžiaus projektų įsikūnijimas. Europos pažangieji sluoksniai nuo XVII a. ėmė puoselėti idėją, kad tobulinti žmoniją galima remiantis vien mokslo žiniomis, atmetus tiek religiją, tiek moralę. Darvinizmas, evoliucijos teorija ir vadinamoji „psichologija be sielos“ lėmė, kad XIX a. pabaigoje kai kurie mokslininkai žmones prilygino tiesiog dar vienai veislei, kurią galima tobulinti panašiai kaip tobulinami gyvūnai ir augalai. Imta diegti teorijas, esą polinkis nusikalsti, valkatauti, elgetauti, įvairūs seksualiniai iškrypimai, protinės ligos yra paveldimos, tad visa tai išnyks, jei „menkaverčiams“ nebus leidžiama veistis. XX a., tarpukariu, daug kur tiek Europoje, tiek Amerikoje buvo įteisinta priverstinė sterilizacija ir kastracija. Vokietija ėmėsi net sisteminio neįgaliųjų naikinimo.

Eugenika kaip ideologinis fenomenas žlugo po Antrojo pasaulinio karo, nes ja rėmėsi ir nacių rasinė politika, atvedusi prie masinių žudynių.

Lietuvoje įtakingų veiklesnių eugenikos apaštalų neatsirado, nesiimta ir priverstinės sterilizacijos. Tačiau šalis, atkakliai vydamasi Vakarus, vis tiek negalėjo šio klausimo išvengti. Bene žinomiausias eugenikos šalininkas buvo didysis laisvamanybės skleidėjas, gydytojas Jonas Šliūpas (1861–1944). O tarp šios mokslo krypties kritikų ypač išsiskiria ateitininkai. Pavyzdžiui, Antanas Maceina, aptardamas jaunųjų

katalikų deklaraciją „Į organiškosios valstybės kūrybą“, 1936 m. rašė: valstybė negali „žmogaus preventyvinę tvarką sterilizuoti“.¹

Galima sakyti, kad čia susikirto keletas srovių. Vienai atstovavo eugenikos entuziastai, žurnalistai, sterilizacijos šalininkai, įrodinėję tariamą visuomeninę genetinių patobulinimų naudą: būsią mažiau rūpesčių, grės mažesnės išlaidos. Prieš juos stėjo dvi jėgos – skeptiškai nusiteikę laisvamaniai mokslininkai ir katalikų filosofai. Pirmieji argumentavo, kad dar ne laikas daryti toli siekiančias išvadas apie išsigimimų priežastis, o antrieji gynė žmogaus orumą, nes priverstinė sterilizacija žeidžia asmenybę. Įdomu, kad istorijos sprendimas šiuo atveju vienareikšmis: teisūs buvo atsargesnieji, konservatyvesnieji, arčiau religijos esantieji, nes jie nieškojo vien tik naudos, laikėsi tradicinės sampratos, kas yra žmogus. Peršasi įvairios analogijos su mūsų laikų nesutarimais, ypač dėl abortų, dėl homoseksualų santuokų, dėl kontracepcijos, dėl genų inžinerijos, tiesa, dabar visuomenėje dėl to kyla kur kas mažiau aistrų. Tačiau netrūksta ir klaidinančių paralelių.²

Eugenikos motyvaciją ypač gerai atskleidžia keletas istorinių faktų. 1878 m. Amerikoje buvo išleista Richardo L. Dugdale'o knyga apie „nusikaltėlių motiną Margaritą“.³ Ši moteris susilaukė daugiau kaip 500 palikuonių, pasklidusių per penkias kartas, ir visi jie buvo arba vagys, arba valkatos, užtvindę dabokles,

prieglaudas! Skaitytojams neišvengiamai dingteli mintis: verčiau jau Margarita nebūtų susilaukusi vaikų... Knygos autorius tokios išvados lyg ir neperša, netgi svarsto, kad tuo atveju, jei turėtume geresnes mokyklas, plačiau apimančią socialinę globą, geriau tvarkomus kalėjimus, gal dauguma šios šeimos narių būtų tapę pavyzdiniais piliečiais. Vis dėlto susidaro įspūdis, kad aplinka Dugdale'ui nėra labai svarbi, esą žmogaus charakterį nulemia ne ji, o biologija: kokie tėvai, tokie ir vaikai.

Kalbamuoju metu panašių tyrimų buvo paskelbta nemažai. Dabar sakytume, kad tą darant remtasi primityviais statistiniais metodais, kurie netaikytini tokiems sudėtingiems veiksniams, kokia yra genetika, be to, per mažai dėmesio kreipta į aplinką. Tačiau anuomet tokie veikalai daug kam tapo tvirtu įrodymu, esą pagrindinė socialinių negerovių priežastis yra genetinis paveldas. Išvada patraukli: mokslas pasirengęs taip pertvarkyti visuomenę, kad beveik visai išnyktų valkatos, elgetos, aferistai, sukčiai, vagys, plėšikai, žmogžudžiai, alkoholikai, epileptikai, silpnapročiai, kitokie nepageidaujami „elementai“. Religija šiuo atžvilgiu esanti bejėgė – nors pastatyta tūkstančių tūkstančiai bažnyčių, sakomi milijonai pamokslų, žmonės vis tiek nesidaro tobulesni. Užtat naujieji atradimai užtikrina: jei tik priimsime atitinkamus įstatymus, jau po kelerių metų gyvensime sveikiau, saugiau, tvarkingiau. Už sutaupytas lėšas galėsime pastatyti daugiau mokyklų, kultūros įstaigų...

Eugenikos terminas siejamas su Charleso Darwino pusbroliu, anglų statistinės sociologijos kūrėju seru Francisu Galtonu (1822–1911). Beje, jis rinko pirštų atspaudus, juos klasifikavo ir šį atpažinimo metodą sėkmingai pritaikė kriminalistikai. Sukaupęs daugybę faktinės medžiagos apie genijus, politikus, nusikaltėlius, dvynius, mokslininkas padarė išvadą, kad biologinis paveldimumas yra kur kas svarbesnis veiksnys negu gyvenamoji aplinka. Eugenikos terminą jis pirmąkart pavartojo veikale „Žmogaus gebėjimų tyrinėjimai“ (*Inquiries into Human Faculty*, 1883). Savo ir kitų sukauptas sociologines žinias pavertęs ideologija, netrukus sulaukė pritarimo siūlomoms genetinėms reformoms.

Eugenika atrodė moderni, pažangi, pokyčius skatinanti, industrializacijos amžiaus dvasią atspindinti ideologija – tai tarytum technikos pritaikymas visuomenei tobulinti. Kaip motorai ir įvairios mašinos palengvina susisiekimą ir gamybos procesą, taip mokslas, tyrinėjantis paveldimumą, padėtų lengviau tvarkyti visuomenės reikalus. Laiko dvasią atitiko ir prognozė, kad tada valstybės valdymui mažesnę įtaką darysiai politikai mėgėjai, atsiras specialiai parengtų ekspertų, psichologų, sociologų, kriminologų... Buvo argumentuojama maždaug taip: sveikas protas neleidžia, kad, tarkim, chemijos laboratorijas patikėtų žmonėms, neturintiems atitinkamo išsilavinimo, tai kodėl sudėtingus visuomenės reikalus tvarko mėgėjai? Ryški čia ir antireliginė nuostata: mokslas greitai pasieks to, ko per ištisus tūkstantmečius nesugebėjo užtikrinti Bažnyčia.

Kaip paaiškėjo vėliau, eugenikos entuziastai ne vien pasiskubino, sudėtingus genetikos klausimus perne lyg supaprastindami, bet ir sustojo pusiaukelėje. Imta svarstyti, kad nepalyginamai efektyvesnis žmonių veislės tobulinimo būdas yra inžinerija. 1929 m. britų mokslininkas Johnas Desmondas Bernalis (1901–1971), beje, tada būdamas dar komunistų partijos narys (pasitraukė 1934 m.), išleido trumpą utopinių pranašysčių rinkinį „Pasaulis, kūnas ir velnias“ (*The World, the Flesh & the Devil*). Pagrindinė mintis tokia: dėl genetinių reformų žmonių veislė ilgainiui galėtų tapti tobulesnė, bet ji vis tiek neperžengs gamtos apibrėžtų ribų. O chirurgija ir biochemija atveria visai kitokias galimybes, nes jau dabar sugeba pašalinti atgyvenusias, nebereikalingas, tuščiai energiją ryjančias žmogaus kūno dalis. Gal tolimoje ateityje, – fantazuoja Bernalis, – pakaks vien smegenų, kurias maitintų įvairūs aparatai? Tada tos smegenys, žinoma, specialiai atrinktos, atsiplėš nuo žemės ir, tapusios nemirtingos, amžinai skrajos kosmoso platybėse. Taip bus nugalėtas pasaulis, žmogus įveiks naikinančias gamtos jėgas, atsikratys kūno, su kuriuo susijęs tiek fizinis ribotumas, tiek silpnybės, atsispirs velniui, t. y. kvailystėms ir aistroms. Tai radikaliai antidemokratinė vizija: proto elitas džiaugsis amžina laime, o visi mirtingieji (ne-

atrinktieji) bus pasmerkti jungą vilkti žemėje. Berna-lio technokratija, valdoma mokslininkų ir ekspertų, atmetė gal patį didžiausią krikščionybės laimėjimą, kuriuo laikytinas tikėjimas, kad kiekvienas žmogus turi nelygstamą vertę, o kartu teisę ir pareigą siekti išganyti savo nuožiūra ir pastangomis. Įdomu, kad technokratinės utopijos užuomazgas Bernalis įžvelgė Sovietų Sąjungoje – esą kaip tik ši visuomenė tobulinama, remiantis mokslo žiniomis ir technologijomis. Sovietmečiu išleistame *Tarptautinių žodžių žodyne* (Vilnius. 1969), aptariant žodį *technokratija*, rašoma: JAV buržuazija „revoliucinei teorijai apie [...] dirbančiųjų klasių valdžios įvedimą priešpastato apgaulingą doktriną apie valdžios perėjimą iš politikų rankų į inžinerinės-techninės inteligentijos rankas“. Šiuo atveju pasitvirtino taisyklė: kad ir kur nukeliautume, nuo savęs nepabėgsime. Nors Bernalis naiviai manė, kad sovietai realizuoja jo paties utopines vizijas, tačiau pabrėždamas elito vaidmenį buvo gerokai arčiau tikrovės negu Maskvos propagandistai, gražbyliaudami apie „valdančiąją“ darbininkų klasę. Skirtumas tik toks, kad sovietiniam elitui priklausė ne mokslininkai, bet ideologai.

Teigdamas, esą mokslininkai neįstengs modifikuoti genetinės medžiagos, nes ji pernelyg sudėtinga, Bernalis nė nenujautė, kaip suklestės genų inžinerija, daugybę nelengvų etinių problemų kelianti ir mūsų laikais, bet čia aptariu prieškarinio utopijas, tad dabartinių neliesiu. Tik norėčiau priminti, kad svarstydami apie jas turėtume ypač preciziškai vartoti terminus, pavyzdžiui, gydymą inžineriją privalu skirti nuo tobulinamosios. Kitaip tariant, katalikiškoji etika nedraudžia įsiterpti, kad negimtų berankiai, bet neleidžia tėvams užsisakyti, tarkim, Sabonio ūgio ir vikrumo sūnaus.

Įteisinti priverstinę sterilizaciją Amerikoje bandyta dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Jos šalininkai ypač suaktyvėjo po to, kai 1927 m. JAV Aukščiausiasis teismas liberalių teisėjų balsais nusprendė, kad Virdžinijos valstijoje priimtas sterilizacijos įstatymas neprieštarauja konstitucijai, tam nepritarė vienintelis teisėjas katalikas. Iki 1941 m. šalyje buvo sterilizuota apie 40 000 žmonių. Įteisinti eugeniką, pasak istorikų,

reikalavo pažangesni gydytojai, o tam priešinosi daugiausia katalikai, apeliuodami į prigimtines žmogaus teises ir asmens orumą. Jų pozicijas ypač sustiprino 1930 m. gale pasirodžiusi popiežiaus enciklika *Casti connubii*. Smerkdamas priverstinę sterilizaciją, Pijus XI pareiškė: pažeisti žmogaus kūno integralumą valstybė neturi teisės.⁴

Nors Amerika pradėjo anksčiau, Vokietija nuėjo toliau. Pačioje Hitlerio valdymo pradžioje, 1933 m. vasarą, buvo priimtas plačios apimties sterilizacijos įstatymas, taikytinas visiems, kurie paveldėjimo keliu galėtų perduoti savo vaikams sunkius fizinius ar psichinius defektus, pavyzdžiui, aklumą, kurtumą, kokią nors kūno deformaciją. Ilgame sąraše išvardyti epileptikai, sunkūs alkoholikai, schizofrenikai, tie, kurie serga „cirkuliariniu (maniaco-depresyvinu) pamišimu.“⁵ Nustatyta, kad nacių valdymo laikais buvo sterilizuota apie 200 000 žmonių.⁶

Amerikoje priverstinės sterilizacijos mastą kiek pristabdė federacinė struktūra: vienos valstijos tokį įstatymą priėmė, kitos – ne. Vokietija buvo kur kas labiau centralizuota – 1933 m. įstatymas įsigalėjo visoje šalyje. Be to, vokiečiai neapsiribojo sterilizacija ir fatališkai žengė toliau. Rengdamasis karui, Hitleris 1939 m. pradėjo įgyvendinti seną savo užmačią sistemškai naikinti „menkaverčius“ žmones, iš pradžių naujagimius, vėliau – ir suaugusiuosius. Holokausto istorikas Christopheris Browningas teigia, kad Vokietijoje dar prieš karą atsirado nauja profesija – masinio žudymo specialistai.⁷

Beveik visas savo programas eugenika kreipė į individus, tačiau jau ir Galtonas teoriją apie paveldimus defektus taikė kai kurioms rasėms – esą neverta apgalvestauti, kad, plintant civilizacijai, „menkavertės“ žmonių rūšys išnyks.⁸ Amerikoje dažnai priekaištaujama, kad sterilizacijos įstatymas buvo taikomas rasistiškai. O nacių rankose mokslas apie paveldimas savybes, per-smelktas tradicinio antisemitizmo, tapo prestižine sritimi. Browningas pabrėžia: Vokietijoje eugenika, dažnai su nacionalizmo ir rasizmo priemonėmis, pirmiausia įsigalėjo universitetuose. Atsirado net psichologinis pasiteisinimas, esą naikinti žmones – nemaloni, tačiau

neišvengiama pareiga. Antai Himmleris, turėdamas omenyje žydų kančias, aiškinęs: man tai sunki našta, bet žemę būtina išravėti, kad ji taptų derlinga.⁹ Browningo ir kitų istorikų manymu, eugenika buvo viena iš svarbių Holokausto paskatų.

Priverstinei sterilizacijai buvo pritarta daug kur. Pradedant nuo 1928-ųjų, per keletą metų ją įteisino Kanada, Šveicarija, Danija, Suomija, Švedija, Norvegija, Islandija, kitos šalys. Kyla klausimas, kodėl jų pėdomis nepasėkė Lietuva? Juk manyta, kad atsilikusiam kraštui būtina mokytis iš Vakarų. Kauno politika dažnai būdavusi imitacinio pobūdžio – turime elgtis taip, kaip elgiasi brandesnės valstybės. Tačiau priverstinės sterilizacijos Lietuva nesigriebė. Manau, ypač svarbų vaidmenį čia suvaidino katalikai.

Vis dėlto vienu atžvilgiu eugenikos šalininkai paveikė ir lietuvių opinią, nuolat pabrėždami, esą renkantis žmoną arba vyrą būtina atsižvelgti į būsimų vaikų „kokybę“, nes tik energingi, sumanūs, psichiškai ir fiziškai sveiki žmonės sugebės užtikrinti krašto gerovę. Tai itin svarbu mažai tautai – pernelyg didelė prabanga menkus savo išteklius švaistyti paliegėliams. Juo labiau kad pakanka mokslinių žinių, kaip pasirinkti visapusiškai sveiką sutuoktinį. Šiuo atžvilgiu eugenikai pritarė visi, tiek katalikai, tiek socialistai, tiek tautininkai. Sako, net Stasys Šalkauskis, rinkdamasis žmoną, atsižvelgė į paveldimumą. Bet nuomonės griežtai išsiskyrė dėl antrojo eugenikos akcento – būtent dėl priverstinės „menkaverčių“ sterilizacijos.

1926 m. rugpjūčio 22–24 d. Kaune įvyko kairiųjų organizacijų suvažiavimas, kairuolių spaudos vadintas net Lietuvos kultūros kongresu, bet, pavyzdžiui, katalikiškasis *Rytas* jo išvis nepaminėjo. Delegatus pasveikino prezidentas liaudininkas Kazys Grinius ir kairiosios pakraipos vyriausybė. Suvažiavimo toną galima nuspėti iš advokato ir bibliografo Vaclovo Biržiškos (1884–1956) pranešimo: jėzuitų gimnaziją būtina uždaryti, nes senais laikais jėzuitai buvo išvaryti, o dabartiniai įstatymai jiems negrąžino teisės gyventi Lietuvoje.¹⁰ Šliūpas kalbėjo apie rasės higieną: „*Gana silpnapročių ir kitokių palaikių, duokite žmonių sveiko kūno ir dvasios!*“ (Jo referato išvadas paskelbė Šiauliuose leidžiamas mėnesinis

kairiosios pakraipos žurnalas *Kultūra*.) Šliūpiškai išreikšta mintis, kad tuoktis reikia ne vien dėl įsimylėjėlių laimės, bet ir dėl tautos gerovės: „*Santuoka – tai kaina moterūnų meilės, o ne gašlumo proga. [...] Vaikuotiems moterūnams valstybė turi teikti lengvatų.*“ Eugeniką jis, kaip ir daug kas Lietuvoje, vadino „rasės higiena“, kuriai užtikrinti siūlė įvairių receptų: reikia steigti daugiau prieglaudų, laikytis blaivybės, kovoti su prostitucija, imtis seksualinio auklėjimo mokyklose. „*Antikoncepcionales priemonės nėra reikalo slėpti.*“ Reformų sąrašas baigiamas tokiais žodžiais: „*Piktadariai, bepročiai, silpnapročiai, alkoholikai, nuomaringi ligoninėse, kalėjimuose, beprotnamiuose reikia sterilizuoti.*“¹¹ Vertinant to meto terminais, Šliūpas buvo pažangus gydytojas, su Katalikų bažnyčia aršiai kovojantis laisvamanis, mokslo šviesos skleidėjas, entuziastingai priimančias naujoves. Vis dėlto išsilavinimą turėjo kiek per menką, kad gebėtų kritiškai vertinti mokslinę literatūrą.

Teigiamai eugeniką pristatė gydytojas Jonas Kaičiūskis (1896–1957) veikale „*Gamtos mokslų filosofija: straipsnių rinkinys pasaulėžiūrai kurti*“ (1926). Laikydamas save pozityvistu, manė, kad ne vien pažinimo, bet ir moralės, ir socialinių reformų atžvilgiu lemiamas žodis turi priklausyti gamtos mokslams. Jam atrodė svarbiausia išsklaidyti religinius prietarus.

Eugenikos klausimą be pasaulėžiūrinių miglų aptarė psichiatras Juozas Blažys (1890–1939), ribotos sterilizacijos šalininkas. Jis buvo išsamiai susipažinęs su įvairių šalių sterilizacijos įstatymais, su moksline literatūra – 1926 m. paskelbė platų apžvalginį rašinį „*Išsigimimo ir jo įspėjimo klausimas bendrai ir ypatingai Lietuvoje*“.

Kad „*psichiškai defektingųjų*“ skaičius auga, viena vertus, kaltas didėjantis atotrūkis nuo gamtos: „*Susipietimas dideliuose centruose su sunkia kova dėl būvio, su antihigieniškais gyvenimo ir darbo sąlygomis.*“ Lygia greta su „*civilizacija auga ir sifilizacija*“, plinta alkoholizmas ir „*kitos narkomanijos (morfinizmas, kokainizmas)*“. Čia reikėtų pridurti, kad Blažys nepropaguoja lietuviško kaimo idilės, tiesiog kartoja plačiai paplitusį požiūrį, esą žmonėms kenksminga gyventi mieste, – jau nuo XIX a. pabaigos imta daug rašyti apie civilizacijos ligas. Statistiniai duomenys, Blažio manymu, priklauso

nuo sąvokų turinio, nuo to, kas ką skaičiuoja. Dažnai tikrasis „defektingųjų“ skaičius būna gerokai didesnis. Šiaip ar taip, bepročiais ir neįgaliais silpnapročiais dažniausiai tenka rūpintis valstybei, jau dabar tai gana sunki finansinė našta, o ateityje ji taps dar sunkesnė.

Lietuva, žemės ūkio kraštas, psichinių ligonių turi proporcingai mažiau negu kraštai su didmiesčiais ir pramone. Pagal 1923 m. visuotinį surašymą Lietuva, be Klaipėdos krašto, turėjo truputį daugiau kaip 2 000 000 gyventojų. Blažio apskaičiavimu, iš jų 4300 laikytini įvairaus profilio psichiniais ligoniais. Prie šio skaičiaus reikia pridėti silpnapročius – išanalizavęs naujokų šaukimo į kariuomenę duomenis, psichiatras nustatė, kad tokių galėtų būti apie 8000. Bendra suma – apie 12 000, tarp kurių maždaug du trečdaliai yra išsigimėliai. Kaltas jų „genotipas“, t. y. būtent paveldėtos savybės: „Tokio genotipo nešėjai yra, biologiškai ir sociališkai žiūrint, žemos vertės [...] individai; šituose individuose normaliai sveika žmogaus rasė yra degraduota arba, kitaip pasakius, degeneruota.“ Degeneracijos genas atsiranda dėl „išorinių kenksmingų įtakų, ypač alkoholio ir sifilio“. Lietuvoje sifilis retas reiškinys, bet alkoholizmas plačiai paplitęs: alkoholikai kenkia ne vien sau, nes žaloja tą genetinę medžiagą, kurią perduoda savo vaikams. Blažys spėja, kad prie to tikriausiai prisidedanti ir tuberkuliozė. Priduria, neva tarp Lietuvos žydų psichikos nukrypimų esama daugiau. Mat žydai daugiausia gyvena miestuose. Taip pat turi „reikšmės viešpataujantis žyduose reikalavimas visiems vesti (tekėti), kurio dėka dažnai kuria šeimynas ir vos pasitaisę psichiniai ligoniai“. Be to, jie „veisiasi savo uždarytam tarpe“. Lietuviams ypač kenkia emigracija, nes išvyksta sveikieji, energingieji: „Dėl vertingų individų emigracijos kryptavo blogon pusėn Lietuvos gyventojų atranka.“

Eugenikos šalininkų esama įvairių. Vieni pabrėžia „humanistinį elementą eugenikoje“ ir laikosi nuomonės, kad svarbiausia – sudaryti sveikas gyvenimo sąlygas. Bet dauguma kreipia dėmesį į selekciją, ieško būdų, kaip užtikrinti, kad „mažos genotipinės vertės“ individai nesidaugintų, o aukštos – susilauktų kuo daugiau vaikų. Autorius išvelgia vokiečiams būdingą

šališkumą – jie aukština germanų rasę, be to, yra linkę manyti, esą kuo žemesnė socialinė klasė, tuo daugiau „menkaverčių“ individų jai priklauso. Pasak Blažio, eugenika nesiekia naikinti „nevertos gyventi gyvybės“, svarbu, kad tokie žmonės paprasčiausiai neturėtų galimybės „lytiškai gyventi ir turėti vaikų“.

Keliais sakiniais aptaria ir eugenikos priešininkų poziciją. Mokslas apie paveldimumą yra pažengęs pakankamai toli ir jau nustatyta, kad tiek beprotybė, tiek silpnaprotystė dažniausiai būna paveldimos. Tad eugenikos kritikai laikosi ne tiek „pagrįsto atsargumo, kiek atkaklaus konservatyvaus nepalankumo naujai idėjai“. Klysta ir tie, kurie remiasi „asmens neliečiamybės“ teise. Jiems Blažys pritaiko argumentą, dažnai pasitelkiamą etikos specialistų: pateisinus sunkesnę atvejį, kartu pateisinami ir lengvesni. Manysčiau, mintis tokia: jeigu valstybė, gindama save, gali pareikalauti pačios didžiausios aukos, būtent piliečio gyvybės, ji turi teisę reikalauti ir mažesnės, būtent draudžia ir kliudo „menkaverčiams“ susilaukti vaikų. „Sterilizacija yra ne kitos rūšies priemonė, kaip draudimas vesti; skirtumas čia tiktai priemonės griežtume ir tikslume.“¹²

Katalikų požiūriu, ką tik cituotas sakinytis yra problemiškas. Katalikiškoji etika draudžia taikyti moraliniu požiūriu blogas priemones, net jei tikslas, kurio jomis siekiama, yra geras. Pijus XI neatmetė eugenikos tikslų, bet pasmerkė sterilizaciją, nes tai neleistina priemonė. Beje, Blažys nepakankamai įsigilino ir į asmens orumo krikščionišką supratimą.

1934 m. sausio 5 d. katalikiškasis Rytas paskelbė vienos Blažio paskaitos santrauką. Joje nurodomi konkretūs skaičiai: sterilizuotinių asmenų Lietuvoje atsirastų kokie 300. Bet sterilizaciją draudžia galiojantis Baudžiamasis kodeksas – tokia operacija leidžiama tik grynai gydymo sumetimais. Savo ruožtu Rytas įdėjo prieraišą, kad *Casti connubii* yra pateiktas „Bažnyčios griežtai neigiamas sterilizacijos klausimu pasisakymas“. Taip teigti nėra visiškai tikslu: sterilizacija nedraudžiama kaip gydymo priemonė, ji taikoma ir kaip bausmė, bent kai kuriais atvejais, už kriminalinius nusikaltimus.

Blažys, būdamas psichiatras, daugiausia svarstė apie psichikos ligas. Sterilizacija nusikalstamumą mažintų

tik tiek, kiek nusikalsta psichiniai ligoniai. 1934 m. jis apskaičiavo, kad teismai dėl psichikos defektų kasmet atleidžia nuo bausmės apie 30 nusikaltėlių, būtent juos ir siūlė sterilizuoti. Bet straipsnyje „Sterilizacija ir kastracija kaip nusikaltimų prevencija“, kurį paskelbė 1937 m. leidinyje, skirtame policijai, nurodė jau gerokai platesnę sterilizuotinių asmenų kategoriją. Nors konkretūs skaičiai nepateikiami, tačiau požiūris aiškus: „*Seksualiniams nusikaltėliams ir Lietuvoje reikėtų taikinti kastraciją. Jiems tokia operacija visiškai pateisinama ir loginga.*“ Pasak psichiatro, Bažnyčia nėra palanki sterilizacijai eugenikos sumetimais, bet bausmės atvejais nei sterilizacija, nei kastracija nėra draudžiama.¹³

Tačiau grįžkime į 1926-uosius. Tarp pagrindinių 1924 m. įsteigtos Laisvamanių etinės kultūros draugijos vadų buvo Šliūpas, jai priklausė ir Kairiūkštis. Draugijai rūpėjo įteisinti civilinę metrikaciją, laisvamaniai piktinosi pernelyg stipria dvasiškų įtaka, didelėmis kunigų algomis. Bet apie eugeniką savo leidiniuose nerašė. Šiaip ar taip, ši draugija vis tiek buvo per silpna, kad darytų įtaką krašto politikai. Mokytojas, žurnalistas, mokslo populiarintojas Juozas Gobis (1895–1970) cituotus Šliūpo ir Kairiūkščio pasisakymus sieja su kairiųjų laimėtais Seimo rinkimais.¹⁴ Bet 1926 m. vasarą paskelbtoje gana dalykiškoje liaudininkų vadovaujamos koalicinės vyriausybės darbų programoje eugenika irgi nepaminėta. Nekalbama apie planus priimti sterilizacijos įstatymą, nesirengiama šiuo klausimu mobilizuoti viešosios opinijos.

Vis dėlto ateitininkų steigėjas Pranas Dovydaitis įžvelgė nemažai nerimą keliančių ženklų, deja, jų neįvardydamas. Savo redaguotame žurnale *Kosmos* 1927 m. jis paskelbė ilgoką apžvalginį straipsnį „Atsigimimas ir paveldėjimas“. Rašinys dovydaitiškas – jame rašoma apie „sėkliagyvių“ (spermos) lenktynes, apie tai, kaip laimėtojas pragrėžia kiaušinėlio plėvelę ir braunasi vidun. Trumpai užsiminęs apie eugeniką, jis rašo: „*Mūsų tautos sveikatingumu susirūpinimas ne visai iš to galo, iš kurio reikėtų, – taip aš pavadinčiau tuos receptus, kuriais turėtų būti ir pas mus pačiomis radikaliausiomis priemonėmis užkertamas kelias pla-*

tintis menkos vertės padermei, būtent sterilizacija, gydytojų apžiūrėjimas prieš stojant moterystei ir pan.“ Lietuva dar nėra „*kokių išprotėjėlių ir išsigimėlių tauta*“. Tautos prieaugliui didelio pavojaus nėra: dauguma šviesuomenės kyla iš liaudies, o ji pakankamai sveika ir stipri, kad užtikrintų savo atžalų „kokybę“. Pavojus tik tas, kad Lietuvoje kaip ir kitur inteligentija yra linkusi turėti vis mažiau vaikų. Dovydaitis rašo (kaip galima tokio teksto necituoti?): „*Vis iš liaudies kylanti, betgi save išsimarinanti, bevaikė šviesuomenė, nualina, išneturtina liaudį, nuskabo iš liaudies daržo gražiausias gėles, o paskui nuvytusias meta šalin.*“ Reikia įstatymų daugiavaikėms šeimoms skatinti, bet svarbiausia – teisinga pasaulėžiūra ir tvirta dorovė.¹⁵

Atsižvelgti į paveldimumo dėsnius yra visų šeimas kuriančiųjų pareiga tautai – svarstymus apie eugeniką anuomet gaubė visai ne individualistinė dvasinė atmosfera kaip mūsų laikais. Pareigas visuomenei ypač pabrėžė veterinarijos gydytojas Konradas Juozas Aleksa (1881–1956): „*Augančiai kartai reikia įkvėpti jausmas didelio atsakumo prieš savo ainius; tai turi virsti kaip nauja tikėjimo dogma ir įeit į tautos sąmonę. [...] Ta tauta, kuri pirmoji mokės susitvarkyt eugenikos reikalavimais, turės prieš kitas pirmenos. Kiekvienas, einęs į sutuoktuves, turi žinoti, kad jis tuo žygiu pasiima atsakingumą prieš savo vaikus ir prieš visą savo tautą.*“

Straipsnyje „Eugenika“ jis plačiai apžvelgė literatūrą, aptariančią Gregoro Johanno Mendelio atrastus paveldimumo dėsnius, ir įvairių kraštų įstatymus, susijusius su gyvenimo kokybės užtikrinimu. Pritarė Amerikos pastangoms riboti imigraciją. Pasirodo, nuo 1892 iki 1912 m. į JAV atvyko trylika su puse milijono imigrantų, tarp jų – net 865 tūkstančiai silpnapročių. Esą daugelis „*Europos valstybių žadina emigruoti sau nepageidaujamus piliečius*“. Amerikoje silpnapročiai imigrantai „*sukuria daug išsigimusių šeimų, kurių išlaikymas paskui valstybei daug kainuoja*“.¹⁶

Šiuo atžvilgiu Amerika pateikiama ne kaip demokratijos modelis, bet kaip abejotinos vertės pavyzdys. Tačiau duomenys, kuriais remiantis JAV buvo priimti imigracijos suvaržymai, jau seniai pripažinti nepatikimais, nes dažniausiai buvo renkami, testuojant ilgos

kelionės išvargintus, anglų kalbos nemokančius imigrantus. Tačiau anuomet daugumai garsių Amerikos psichologų ir sociologų tokia statistika nekėlė jokių abejonių.¹⁷ Savo ruožtu Lietuvoje dar nebuvo rimtų specialistų, kurie gebėtų kritiškai vertinti mokslinę literatūrą. Bent jau šiuo atžvilgiu tiek Dovydaitis, tiek Blažys, tiek Aleksa laikytini apžvalgininkais, o ne savarankiškais tyrinėtojais.

Aleksa trumpai aptaria ir tą argumentą, kuris griau-na eugenikos šalininkų viltį sukurti tobulą žmonių veislę. Niekas nesiginčija, kad būtų geriau, jeigu gimtų kuo mažiau psichiškai ar fiziškai luošų kūdikių, nors ir čia susiduriame su išimtimis. Pavyzdžiui, Stephenas Hawkingas, būdamas beveik visiškai paralyžuotas (jo ligos priežastis irgi yra genetinis veiksnys), ne tik visavertiškai bendrauja, pasitelkdamas technologijas, bet ir tapo iškiliu fiziku, kosmologu. Taigi šių laikų medicina, taikydama naujas technologijas, sugeba padaryti tai, apie ką eugenika nedrįso nė svajoti. Šiuo požiūriu katalikų nuolat kartojama frazė, kad vaikai yra Dievo dovana, todėl negalima leisti jų užsisakyti tarsi daiktų, remiasi gyvenimo išmintimi. Bet eugenikos entuziastai dažnai siekė dar kai ko daugiau: panašiai kaip Bernalis, jie troško išstobulinti žmonių veislę. O čia neišvengiamai susiduriama su skirtingais idealaus žmogaus tipais. Aleksa rašo: „*Reikia nustatyti ne vieną idealų tipą, o visą eilę savystovių pavyzdžių; reikia visada atsiminti, kad žmogus turi turėti visų reiškinijų pilnatį.*“ Jam, veterinarui, artimiausi gyvulininkystės pavyzdžiai: „*Vieni gyvuliai tinka tiktai mėsai, kiti tiktai pienui ir t. t.*“ Tačiau „*niekas nenorėtų būti tokiu vienašališkai išlavintu žmogum*“. Jeigu šį argumentą plėtotume dabar, didžiausią dėmesį kreiptume į šališkumą, kylantį dėl ekonominių, klasinių, kultūrinių, tautinių ir kitokių interesų. Mums būtų aiškiau, kad platesni eugenikos užmojai neišvengiamai išsprūsta iš mokslinės erdvės ir atsiduria religijos, filosofijos, kultūros plotuose, o ten keliami vertybiniai klausimai.

Aleksa, siekdamas išsamiau informuoti visuomenę, 1927–1928 m. žurnale *Kultūra* paskelbė šešių dalių rašinį apie mendelizmą. Nors žadėjo prieisias ir prie eugenikos, apsiribojo tuo, kad pabrėžė mokslo apie

paveldimumą visuomeninę svarbą. Pagrindinė mintis tokia: moderniais laikais visuomenė turi būti tvarkoma moksliskai, „*suprantama, kodėl yra toksai susidomėjimas naująja mokslo šaka – eugenika.*“¹⁸

Savo požiūrio į priverstinę sterilizaciją Aleksa neatskleidžia, tačiau iš pateikiamų pavyzdžių galima spėti, kad jam priimtinausia būtų reikalauti medicininio patikrinimo prieš santuoką, kai kuriems asmenims iš viso uždraudžiant tuoktis. Jo manymu, dalis eugenikos entuziastų, puldami į kraštutinumus, diskredituoja kilnias idėjas. Aleksa čia turi omenyje kalbas apie silpnų ar nusikalsti linkusių individų naikinimą: „*Toks žmogaus asmens neigimas ir sudarė pagrindo kalbėti apie žvėrišką psichologiją.*“ Tačiau, pasak jo, „*eugenikoje daromos pastangos kovoti tik su trūkumais, o ne su jų turėtojais.*“¹⁹

1934 m. *Kultūros* žurnale eugeniką aptarė gydytojas, beje, socialdemokratas Lazaris Epšteinas (1866–1944, nužudytas Paneriuose). Kandžiai kritikuodamas nacių rasizmą, svarstė, kad tokia saviizoliacija gali pastūmėti vokiečių tautą į degeneraciją, juk gyvybė labiausiai klesti ten, kur maišosi įvairios rasės ir kultūros. Pateikiamas ir kitas argumentas: „*Kiekviena rasė turi ir gerų, ir blogų kokybių, pagaliau tos pačios kokybės gali būti nukreiptos į gerą ir į blogą pusę.*“ Ši jo mintis, jei būtų išplėtotą, pabrėžiant, kad tas pats gebėjimas gali tarnauti ir gėriui, ir blogiui, griautų ne vien rasizmo ideologiją, bet ir visą eugenikos siūlomą genetinio visuomenės tobulinimo programą. Gal ir įmanoma užtikrinti, kad gimtų sveikesni, gablesni, energingesni vaikai, bet kas galėtų garantuoti, kad dėl savo gebėjimų jie netaps ir *stambesnio* masto nusikaltėliais? Pats Epšteinas, būdamas eugenikos šalininkas, tokio argumento neplėtoja, nes yra įsitikinęs, kad „*sveikas ir gabus žmogus duos visuomenei daugiau, negu iš jos gauna.*“ Tačiau priemonės, kuriomis mokslas apie paveldimumą siekia kilnaus tikslo, gydytojas vertina atsargiai: „*Eugenikos uždaviniai negali būti įvykdyti priverstiniais įstatymais, bet bendromis švietimo ir socialinėmis priemonėmis.*“²⁰ ■

Tęsinys kitame numeryje

- ¹ Antanas Maceina, „Individas-asmuo ir valstybė“, *Naujoji romuva*, 1936 m. kovo 22 d., nr. 12, p. 265–269.
- ² Dėl homoseksualų pasisakiau savo straipsnyje „Partnerystė ar santuoka?“, *Kultūros barai*, 2013 m. birželis, nr. 6, p. 67–74. Manau, būtent pagarba žmogui reikalauja, kad homoseksualų santuokos būtų įteisintos.
- ³ Richard L. Dugdale, *The Jukes: A Study in Crime, Pauperism, Disease, and Heredity*. 1878.
- ⁴ Katalikų vaidmenį aprašo Christine Rosen, *Preaching Eugenics: Religious Leaders and the American Eugenics Movement*. 2004.
- ⁵ Juozas Gobis, „Eugeniškosios sterilizacijos klausimu“, *Draugija*, 1938 m. liepa–rugpjūtis, nr. 7–8, p. 214–221.
- ⁶ Mark H. Haller, *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought*. New Brunswick, 1963, p. 180.
- ⁷ Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution*. Jerusalem, 2004, p. 184–193. Knyga yra iš Yad Vashem serijos *The Comprehensive History of the Holocaust*.
- ⁸ Haller, op. cit., p. 11.
- ⁹ Cituojamas amerikiečių filosofo Jonathano Bennetto straipsnis „The Consistence of Huckleberry Finn“, 1974.
- ¹⁰ *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūtis 27 d.
- ¹¹ *Kultūra*, 1926 m. spalio, nr. 10, p. 377–378.
- ¹² Juozas Blažys, „Išsigimimo ir jo įspėjimo klausimas bendrai ir ypatingai Lietuvoje“, *Medicina*, 1926 m. gruodis, nr. 12, p. 653–677. Istorija parodė, kad neverta akiai pasitikėti mokslu. Pavyzdžiui, anuo metu epilepsiją daug kas laikė silpnaprotingumu, epileptikus įtraukdavo į sterilizuotųjų asmenų sąrašus. O dabar, bent jau Amerikoje, epileptikai normaliai gyvena, studijuoja universitetuose, tiesiog aplinkiniams reikia žinoti, kaip elgtis, kai ištinka toks priepuolis.
- ¹³ Juozas Blažys, „Sterilizacija ir kastracija kaip nusikaltimų prevencija“, *Kriminalistikos žinynas*, 1937 m. lapkritis–gruodis, nr. 18, p. 281–287.
- ¹⁴ Gobis, op. cit., p. 220.
- ¹⁵ Pranas Dovydaitis, „Atsigimimas ir paveldėjimas“, *Kosmos*, 1927 m. vasaris–kovas, nr. 2–3, p. 49–83 (citatos, p. 77, 82–83).
- ¹⁶ Konradas Juozas Aleksa, „Eugenika“, *Kosmos*, 1928 m. kovas, nr. 3, p. 105–122 (citatos, p. 106, 122, 107–108).
- ¹⁷ Nevykusį testavimą ir pragaištingą jo įtaką politikų sprendimams aprašo Stephen Jay Gould, *The Mismeasure of Man*, 1981.
- ¹⁸ Konradas Juozas Aleksa, „Paveldėjimas“, *Kultūra*, 1928 m. sausis, nr. 1, p. 17–20.
- ¹⁹ Aleksa, „Eugenika“, p. 106.
- ²⁰ Lazaris Epšteinai, „Rasės higiena teorijoj ir praktikoj“, *Kultūra*, 1934 m. sausis, nr. 1, p. 14–20; vasaris, nr. 2, p. 67–74 (citatos, p. 17, 74).

Lietuvos šalies žmonių padavimai. CXVIII

SUSIRADO PUODAS DANGTĮ

„Сделан я в СССР“, – jausmingai šoviniškai už-
„plėšė в темне марша toks Olegas Gaz(manov)as,
peržengęs mano būrimo salono *Dura necessità* slenkstį.

„Padarytas jis SSRS“, – iš kirilikos sklandžiai išver-
tė atvykėlio palydovė ir paaiškino: tai suteikia draugui
Gazui teisę reikšti pretenzijas į visas gimtąsias terito-
rijas *от Москвы до самых до окраин*. Ampyro (im-
perinio) stiliaus žemėlapių mikliai patiesusi ant salono
grindų, paaiškino keistą vizito tikslą:

– Draugas Gazas nori sužinoti, ką dangaus kūnai
sako apie būsimus (gruodžio 29 d.) jo koncertus Lie-
tuvoje. Dainuoti apie tai, kur jis padarytas, ar, saugumo
sumetimais, nedainuoti – štai kur klausimas!

Apžvelgusi artimiausių žvaigždynų nuotaikas ir išsi-
dėstymą, patariau dainuoti. Geriausia būtų šią propa-
gandinę akciją atlikti *in puris naturalibus* – nuo galvos
iki kojų apsinauoginęs solistas parodo publikai, kad ne-
turi jokių užpakalinių minčių.

– Bet aš turiu! – spyriojosi šovinistas.

Tiek to, – atsakiau, – šiam šlageriui sėkmė vis tiek ga-
rantuota, nes brandaus amžiaus žiūrovams, sudarantiems
liūto dalį tokios muzikos klausytojų, šie posmai primins
vieną linksmą pasakėčią. O atsitiko taip: kadaise, kai
draugo Gazo gimtinė buvo dar nesuirusi, Maskvon atvy-

ko aukštas svečias iš Japonijos, na, gal ne imperatorius, bet premjeras tai jau tikrai. Jį visur (kur galima) vežiojo, viską (kas galima) rodė pats Leonidas (ne Donietis ir ne Doniškis – gūdzios senovės laikais būta ir kitų iškilių veikėjų). Po ekskursijos gensekas pasiteiravo, kas svečiui labiausiai patiko imperijos platybėse *с южных гор до северных морей*. „Vaikai“, – atsakė Tekančios saulės šalies atstovas, mandagiai nusilenkdamas. „Na, žinoma, sovietų vaikai nuostabūs, bet kas dar pas mus jums ypač patiko?“ – neatstojo Leonidas Br... „Vaikai“, – pakartojo svečias. Trečią kartą paklaustas, paaiškino: „Puiku viskas, ką jūs gaminate ne rankomis.“

Išklausęs šią alegorinę fantasmagoriją, draugas Gazaras nudžiugo politiškai ir ideologiškai: jo, pagaminto SSRS, kokybė, pasirodo, tinka net japonams!

– Jūs, lietuviai, gal ir neverti, kad tokiems užkietėjusiems separatistams dainuočiau savąjį ampyro stiliaus himną, kurio visai neseniai klausėsi Putinas Raudonasai per Rusijos konstitucijos 20-mečio iškilmės. Bet jeigu tai padės lengviau atgauti *Pribaltiką*, pabarstysiu perlų kiaulėms.

Susivyniojęs žemėlapi, išėjo aukštai iškelta galva *с необъятной родиной своей* po pažastimi. Nespėjau jo net išpėti, kad minėtų gaminių kokybė darosi vis prastesnė, o ateityje brokas pasidarys visuotinis. Antai Maskvos medicinos instituto specialistai pranešė, kad vyksta sparti „brachicefalizacija“ – gausėja apvaliagalvių, o pailgalviai nyksta. Pasak mokslininkų, taip yra todėl, kad vaikštome dviem kojomis (tik per šventes pasitaiko gerokai daugiau keturkojų *homo sapiens*). Prognozuojama, esą ilgainiui neišvengiamai virsime varlėmis: ateities žmogus bus žemo ūgio – „metras su kepure“, didele apvalia galva... Draugo Gazo galva jau dabar man pasirodė smarkiai apvaloka, o kai įsivaizdavau masinį ateities varlių šovinisčių chorą, maršo tempu plėšiantį dainušką, kad visos jos pagamintos SSRS, per kūną nuėjo pagaugai, žaibiškai trenkė kosminę apopleksiją.

Palyginti su šia futuristine katastrofa jau niekas nebeatrodė baisu. Nei tai, kad Seimo patriarchas Juršėnas apdovanotas „už svarų indėlį, minint Kristijono Doneičio 300-ąsias metines“, kurias minėsime kitąmet. Nei tai, kad Panevėžys, būsimoji Lietuvos kultūros sostinė,

reklamos simboliu pasirinko objektą, kai kuriems panevėžiečiams primenantį apatines kelnes... Negašdino net šernai iš Baltarusijos, galimai paties *bat'kos* nurodymu gabenantys Lietuvon kontrabandinį Afrikos kiaulių gripą ar marą. Nekėlė siaubo net baisios žinios iš ūkanotojo Albiono: pasirodo, princas Williamas užsimanė studijuoti žemės ūkį, o Londono meras Borisas (gal irgi pagamintas SSRS?!), viešai išplūdo naciją, teigdamas, atseit „16 proc. mūsų veislės atstovų intelekto koeficientas žemesnis negu 85 proc.“ (Bet ir gudri višta užpakalį įsidilgina: tiesioginiame eteryje Londono galva pats nesugebėjo atsakyti į klausimus nei apie baltąją mešką, nei apie du obuolius, nei apie prisukamą senovinį žadintuvą! Nežinojo net kiek kainuoja metro nuvykti iš centro į pakraščius!)

Nublanko paties Br... Br... (dar žinomo kaip Bronius Bradauskas) nauji fokusai. Nebeatrodė šiurpus net faktas, kad šalies Seimas, šališkai žvelgiant, vis labiau primena puodą su *crambe recócta* – pašildytais Briuselio kopūstais, tiesa, dabar jis turi naują sandarų dangtį su švilpuku, bent šiek tiek sukutenančiu nervus, – štai neseniai AT* pirmininkė Loreta G. grėsmingai sušvilpė, kad prie jos priekabiauja Andrius K.: „Daug dėmesio skiriate man. Aš kaip moteris turiu reaguoti į dėmesį“ (bet paaiškėjo, kad opozicionierių vadas bando atimti visai ne jos, o Viktoro U. neliečiamybę).

Jei ir turime kuo pasidžiaugti, tai nebent paprastų žmonių nepaprastais žygiais. Ypač sužavėjo Elektrėnų policininkų operatyvumas – vienas iš jų per 2 minutes (!) pagavo paršėlį, ant kurio buvo užrašyta šio pareigūno pavardė su priedašu „gaidys“. Tiesa, grafičio autorius nepagautas iki šiol...

Žodžiu, gyvenimas teka sava vaga: pasitaiko daug išsipuošusių (juk artėja šventės!) kvailių, dar daugiau – išpuoštų kvailybių. O kur kvailybė tampa pavyzdžiu, ten protas laikomas beprotybe...

Tiesiai iš beprotiško maskarado išvakarių
Krescencija ŠURKUTĖ

* ATlyginimų ATKūrimo ATskirai paimtoms privilegijuotų nuskriaustųjų grupėms entuziastė.

METINIS TURINYS

Bendrieji kultūros klausimai

Apie „paršų bankus“ ir lapės laisvę vaikytis vištas. *Su rašytoju Nicholasu Bradbury'u kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 3, p. 49

Apie atminties selektyvumą ir „maišytų populiacijų“ būrius. *Su Zygmuntu Baumanu kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 1, p. 6

Apie Ukrainos Kaščėjų, jo belaisvę ir langus, atveriančius skirtingas perspektyvas. *Su Tatjana Žurženko kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 11, p. 57

Ar miestas pasmerktas būti estetinė nelaime ir kelti ekologinę grėsmę? *Su filosofu Rogeriu Scrutonu kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 4, p. 2

Ar Prahos deklaracija pabudins Europos sąžinę? *Su Ladislavu Cabada ir Jiříu Dědečeku kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 3, p. 59

Architektūros kritika ir miestų raidos perspektyva. *Su architektu, urbanistu ir rašytoju Witoldu Rybczynskiu kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 3, p. 7

Atsilikimo baimė apakina jos aukas. *Su architektu, architektūros teoretiku ir urbanistu Leonu Krieru kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 5, p. 2

Bacevičius A. Architektūrinė dendrologija. *Samprata ir prietaikymas*. Nr. 9, p. 10

Bakas V. Mandagūs svečiai ir malonūs šeiminkai. *Apie tautos kaip šeimos metaforą*. Nr. 3, p. 29

Buch H. Ch. Aistros dėl Europos manifesto. Nr. 6, p. 15

Čiuldė E. Žemės prasmėvaizdis ir „pasiklydusio valstiečio“ kolizija. Nr. 12, p. 18

Dambrauskas K. Apie nacionalistinius potvynius ir „tiltus“ per juos. Nr. 7/8, p. 100

Docherty T. Tyrimas skaičiais. *Svarstymai apie akademinę laisvę*. Nr. 2, p. 8

Dvikalbiškumo asimetrija, atminties ideologija ir kultūrinė įvairovė Ukrainoje. *Su Volodymyru Kulyku kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 9, p. 64

Ekonomika, geopolitika ir pasaulio sisteminė krizė. *Su Immanueliu Wallersteinu kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 1, p. 2

„Esu iš tų, kurie atsisako hierarchizuoti absoliučias baisybes“. *Su Vladimiru Tismaneanu kalbasi Tomas Kavaliauskas*. Nr. 2, p. 12

Gureckas A. Audiatur et altera pars. *Atsiliepiamas į Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tęstinį straipsnį „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“*. Nr. 2, p. 23

Isenberg B. Kritika ir krizė. *Reinharto Kosellecko tezės apie modernumo kilmę komentaras*. Nr. 9, p. 14

Jackūnas Ž. Viešojo intereso gynimas ar profanacija? Nr. 12, p. 2

Jakavičius-Grimalauskas L. Princas Inigo von Urachas jaučia pareigą padėti Lietuvai. Nr. 4, p. 15

Kaluza V. Lietuvė Europos ir europiečių širdyse. *Karolio Didžiojo apdovanojimas Lietuvos Prezidentei Daliai Grybauskaitei*. Nr. 5, p. 65

Kavaliauskas T. „Kai žmonėms nebegrės politinės represijos ir smurtas...“ *Tarptautinio PEN klubo 79-asis kongresas Reikjavike*. Nr. 11, p. 52

Kieno rankose pasaulio ateitis? *Į klausimus atsako futurologas, klimato kaitos analitikas Jorgenas Randersas*. Nr. 6, p. 2

Korporacinis kapitalizmas ir modernybės mitologija. *Su kanadiečių analitiku Wade'u Rowlandu kalbasi Almantas Samalavičius*. Nr. 11, p. 14

Kovalini T. *Homo interneticus*, kitaip tariant, ar esate prisijungęs?.. Nr. 3, p. 69

Krier L. Archeologinės rekonstrukcijos ateitis. Nr. 11, p. 79

Lankauskas R. Liūdnoji Nida. *Esė*. Nr. 10, p. 46

- Lastauskienė G.** Melas apie teisę: nekluskime ir neklaidinkime. Nr. 5, p. 10
- Lietuva** ir Lenkija – nesolidarios nuo pat 1863-ųjų sukilimo? *Su Leszeku Zasztowtu kalbasi Tomas Kavaliauskas.* Nr. 7/8, p. 95
- Lyginant** nesulyginama: multikultūrinis švediškumas *versus* Baltijos šalių tautinis valstybingumas. *Su Andreasu Johanssonu Heinö ir Niklasu Bernsandu kalbasi Tomas Kavaliauskas.* Nr. 7/8, p. 8
- Martinkus A.** Islamo „problema“. Nr. 6, p. 16
- Mickūnas A.** Apie skurdo ašį ir žmonijos perspektyvas. Nr. 11, p. 2; Nr. 12, p. 14
- Mickūnas A.** Pasaulinė kova: Dovydas prieš Galiotą. Nr. 2, p. 16
- Modernybė** nėra išsisėmusi. *Su architektu Tomu Spectoru kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 11, p. 10
- Neoliberalių** miesto vizijų saulėlydis ir urbanistinio atsinaujinimo viltys. *Su kultūros teoretiku, urbanistu Malcolm F. Milesu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 2, p. 2
- Ozolas R.** Nacionalizmas – tai šiuolaikinis humanizmas. Nr. 6, p. 8
- Patackas A.** Kaliningrad. Sekundė nušvitimo. *Esė.* Nr. 7/8, p. 32
- Petraitytė A.** Heroizmo hierarchija. Nr. 10, p. 17
- Pinigai** byloja garsiau už demokratiją. *Su matematiku, fiziku, urbanistu Nikosu Salingarosu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 5, p. 6
- Pociūnienė L.** Apie manipuliacijas ir savigyną. *Svarstymai, kaip reglamentuoti informacinį triukšmą.* Nr. 10, p. 11
- Pociūnienė L.** Ką architektūra sako apie žmogų ir visuomenę. Nr. 6, p. 12
- Pociūnienė L.** Kaip peliuko Mikio apsaugos aktas tapo girnapuse kūrėjams po kaklu. *Apie autorių teisių apsaugą.* Nr. 1, p. 18
- Pociūnienė L.** Kas nutinka, kai remiame demokratiją ir nere-miame kultūros. Nr. 2, p. 26
- Pociūnienė L.** Naivumas ar gudravimas? *Atsiliepimas į straipsnį „Santuoka ar partnerystė“.* Nr. 7/8, p. 26
- Pociūnienė L.** Nei gėdos, nei sąžinės. *Kuo gėdos kultūra skiriasi nuo sąžinės kultūros.* Nr. 4, p. 58
- Radzevičiūtė R.** Pasirengę rytojui? *Keletas įžvalgų iš konferencijos apie Europos kultūros ateitį.* Nr. 10, p. 2
- Repšienė R.** Išnykusio proto ieškojimas. *Apie intelektualų manifestą „Europa arba chaosas“.* Nr. 4, p. 8
- Repšienė R.** Nacionalumo atgimimas, arba Kuo stebinsime Europą. Nr. 7/8, p. 2
- Samalavičius A.** Holistinis disidentų požiūris. *Apie architektą Leoną Krierą.* Nr. 11, p. 78
- Scheff T.** Gėda kaip pagrindinis jausmas, apėmęs modernias visuomenes. Nr. 2, p. 57
- Scruton R.** Grožio apologija. *Kodėl išsigimsta miestai?* Nr. 7/8, p. 20
- Skrupskelis K.** Dar apie homoseksualų jungtuves. Nr. 9, p. 22
- Skrupskelis K.** Santuoka ar partnerystė? Nr. 6, p. 67
- Slovėnijos** jugonostalgija ir alternatyvi kultūra. *Su profesoriumi Mitja Velikonja kalbasi Tomas Kavaliauskas.* Nr. 4, p. 53
- Spraunius A.** ...Politinio korektiškumo rojuje. *Esė.* Nr. 9, p. 2
- Spraunius A.** ...Ir kaip mus palieka tekstas. *Esė apie viešuosius ryšius.* Nr. 3, p. 65
- Šeimos** likimas, apibrėžtas dingstančios ir išnyrančios Lietuvos. *Su Karolina Masiulyte-Paliulienė kalbasi Astrida Petraitytė.* Nr. 9, p. 53
- Šepkus K.** Penktoji kolona – tarp baimės ir gąsdinimo. Nr. 4, p. 18
- Tamošaitytė D.** Pralošta šachmatų partija. *Esė apie politines aktualijas.* Nr. 3, p. 11
- Thomas Scheff:** „Gėda, sutrikimas, pažeminimas – jausmai, verčiantys siekti revanšo“. Nr. 2, p. 55
- Tradicijų** ir klasikos vertė „architektūros esperanto“ triukšme. *Su Davidu Watkinu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 9, p. 7
- Urbanistika,** padedanti įveikti baimę. *Su urbaniste, miestų antropologe Nan Ellin kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 3, p. 2
- Urbanistikos** perspektyva, baigiantis naftos amžiui. *Su rašytoju, socialiniu kritiku Jamesu Howardu Kunstleriu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 4, p. 5
- Urbanistinius** pokyčius padiktuos neišvengiamybė. *Su filosofu, urbanistikos estetiku Arnoldu Berleantu kalbasi Almantas Samalavičius.* Nr. 7/8, p. 17
- Vakarų** Europa ir tai, kas nuo jos atliko. *Su Christianu Gordanu kalbasi Tomas Kavaliauskas.* Nr. 5, p. 68
- Vanagas R.** Laiškas redakcijai. *Atsiliepimas į straipsnį apie Antaną Mockų ir jo motiną keramikę Nijolę Sivicą.* Nr. 1, p. 22

Wittig-Marcinkevičiūtė E. „Neabsoliučios“ moralės ir tiesos reikšmė teisei ir teisininkams. Nr. 11, p. 18

Wittig-Marcinkevičiūtė E. Skaistybės kermošius moralinio nuopuolio fone. Nr. 3, p. 20

Dailė. Architektūra. Fotografija

Apie tylią grėsmę ir unikalų santykį su laiku. *Į Ramutės Rachlevičiūtės klausimus atsako Vilma Šileikienė.* Nr. 2, p. 36

Arčikauskas J. „Duobė“ – tamsiosios gyvenimo pusės studija. Nr. 6, p. 33

Brazauskaitė-L. V. Audronės Petrašiūnaitės atminties spalvos. Nr. 4, p. 32

Brazauskaitė-L. V. Jūratės Mykolaitytės burtai. Nr. 11, p. 47

Budraitytė S. Beprasmiškai išnaudotos erdvės. *Paroda „Iliuzionistai. Apie scenografiją ir šiuolaikinį meną“.* Nr. 9, p. 31

Čepaitė Z. Laimingas, išmestas į pasaulį. *Jono Meko dabartis Londone ir kitur.* Nr. 1, p. 26

Čepaitė Z. Londonas – tinkama vieta lietuvių dizainui. Nr. 10, p. 42

Čepaitė Z. Raimundo Malašausko iššūkis Londono meno scenai. Nr. 9, p. 33

Čepaitė Z. Virtualus debesis Kensingtono karališkuosiuose soduose. Nr. 7/8, p. 67

Daugelis menininkų yra egoistai per prievartą. *Su tapytoja Dalia Kasčiūnaite kalbasi Ramutė Rachlevičiūtė.* Nr. 7/8, p. 61

Dirgėla E. Pro Patria. *Justino Vaitiekūno salos.* Nr. 7/8, p. 47

Eidrigėvičius S. Šuoliais tarp miestų ir minčių. *Dailininko esė.* Nr. 9, p. 50

Gedimino sapnas, arba Triukšmas dėl *noise*. *Justina Žukauskaitė kalbasi su Gediminu Urbonu.* Nr. 7/8, p. 74

Gučas R. Atitiko kirvis kotą. *Šokiruojančių provokacijų viešojoje erdvėje projektai.* Nr. 12, p. 22

Inga Dargužytė: „Mes žinomi arba net nežinomi tik čia“. *Su dailininke kalbasi Ramutė Rachlevičiūtė.* Nr. 1, p. 41

Kaminskaitė I. Kultūros perdirbimo fenomenas, arba Kas iš tikrųjų yra tasai šiuolaikinis menas? Nr. 7/8, p. 72

Laisvos profesijos belaisvis. *Su Stefanu Wierzbickiu kalbasi Edita Degutienė.* Nr. 5, p. 46

Matulionis V. Lietuviški „sodai“ debesyse, japoniški „debesys“ ant žemės. Nr. 9, p. 21

Save visur nešamės su savimi. *Ivaną Marčuką kalbina Gedmintė Samsonaitė.* Nr. 10, p. 34

Stančienė K. Gilus žvilgsnis į Stanislovo Kuzmos kūrybą. Nr. 6, p. 47

Stančienė K. Santūrus savitumo ilgesys. *Žinoma ir nežinoma Igorio Piekuro (1935–2006) tapyba.* Nr. 4, p. 29

Stančienė K. Trauminės patirties vaizdiniai Šejlos Kamerič kūryboje. Nr. 1, p. 51

Stančienė K. Vilniaus tapybos trienalė: atsargios užuominos apie kontekstus. Nr. 7/8, p. 44

Stauskaitė J. Grafikos fronte kažkas naujo? *Pastabos apie parodą „Grafika. Nuo piešinio iki šešėlio“.* Nr. 1, p. 35

Stauskaitė J. Laisvi laisvės štrichai laisvai. *Paklaidžiojimai tarp baimių ir laisvių.* Nr. 11, p. 43

Stripko T. Dailininkas, pakeitęs suvokimą apie šiaurines vaizduojamojo meno galimybes. Nr. 10, p. 32

Šapoka K. Akis už akį, dantis už dantį. *Mindaugo Navako „Trys dalykai“.* Nr. 10, p. 29

Šapoka K. Apie dienos svajas ir nakties košmarus. *Paroda Titanike lietuvių siurrealizmo tema.* Nr. 4, p. 46

Šapoka K. Apie humanizmą ir nihilizmą. *Arūno Baltėno fotografijų paroda „Namų tyloj“.* Nr. 11, p. 33

Šapoka K. Čia, dabar, visada ir visur. *Dvi Algirdo Šakalio parodos Kaune.* Nr. 5, p. 53

Šapoka K. Evoliucijos istorija pagal Donatą Jankauską-Duonį. Nr. 2, p. 34

Šapoka K. Harmoningas žvilgsnis į pasaulį. *Leopoldo Surgailio tapyba.* Nr. 3, p. 64

Šapoka K. Įkvėpti sutemų. *Andriaus Giedrimo personalinė paroda „Lietuvos aidas“ galerijoje.* Nr. 9, p. 32

Šapoka K. Kelias į save. *Vaidos Tamoševičiūtės Performansų archyvas Jonavoje, galerijoje Homo ludens.* Nr. 5, p. 62

Šapoka K. Kosto Bogdano flirtas su... Nr. 6, p. 51

Šapoka K. Neabejotina lietuvių tradicijos dalis. *Vladislovo Žilčiaus kūryba ir likimas.* Nr. 2, p. 46

Šapoka K. Pasaka ne pasaka apie Vilniaus pavėsinę. *Vilniaus ŠMC paroda Maskvos ŠMC.* Nr. 12, p. 30

Šapoka K. Pragariškas ir fatališkas buities tirštis. *Aušros Barzdukaitės-Vaitkūnienės tapyba.* Nr. 1, p. 47

Šapoka K. Robinzono Kruzo ir Penktadienio nuotyčiai. *Ką ir kodėl įleidžiamai erzina paroda „Tarpdiscipliniškumo kapinynuos (?)“.* Nr. 11, p. 49

Šapoka K. Save sapnuojantys objektai. *Vlado Urbanavičiaus skulptūrinė instaliacija Titanike*. Nr. 4, p. 43

Šapoka K. Spengianti nuvalkiotų interjerų tuštuma. *Patricijos Jurksaitytės tapybos strategija*. Nr. 4, p. 33

Šapoka K. Tėviškės atvirukai. *Aistės Kirvelytės piešiniai*. Nr. 6, p. 45

Šapoka K. Tuštoka postidėja. *Paroda Titanike lyčių nelygybės tema*. Nr. 3, p. 46

Šapoka K. Vilties žvaigždė. *Lino Giedrimo drožinių ir pastelių paroda Akademijos galerijoje*. Nr. 1, p. 33

Šapoka K. Vizualinis posūkis. *Šarūno Nako muzikinė ir vizualinė kūryba*. Nr. 3, p. 41

Šatavičiūtė L. Feliksas Jakubauskas: švytėjimai. Nr. 1, p. 49

Taukinaitytė-Narbutienė R. Menas, amatas, technika. *Pasaulinė meninės knygrišytės bienalė Prancūzijoje*. Nr. 11, p. 39

Vitkienė V. Vieniųjų miestas, arba Sąmoningos visuomenės drama. *Gretos Grendaitės ir Tomo Vosyliaus paroda „Persirengimai“*. Nr. 3, p. 44

Muzika

Apie istorines iliuzijas ir skardinės spardymą patvory. *Su kompozitoriumi Osvaldu Balakausku kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė*. Nr. 1, p. 23

Gruodytė V. Kvėpuojanti Justės Janulytės muzika. Nr. 9, p. 37

Gruodytė V. Nacionalinė muzika versus muzikinis nacionalizmas: sovietų ideologijos spraga. Nr. 10, p. 64

Kas labiausiai bijo, tas daugiausia praranda. *Su džiazu virtuozu Petru Vyšniausku kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė*. Nr. 4, p. 20

„Muzika“ yra tarsi sapnas“. *Su kompozitoriumi Arvydu Malciu kalbasi Daiva Tamošaitytė*. Nr. 2, p. 29

Pasidavęs scenos narkotikui. *Su Giedriumi Kuprevičium kalbasi Rūta Gaidamavičiūtė*. Nr. 9, p. 42

Violeta Urmana: „Esu pasaulio pilietė, gimusi, užaugusi Lietuvoje ir mylinti savo Tėvynę.“ *Su primadona kalbasi Daiva Tamošaitytė*. Nr. 7/8, p. 33

Teatras. Šokis. Kinas. Televizija

Adomavičiūtė A. Nuo klasikos iki chuliganizmo. *„Plėšikai“ ir „Julijus Cezaris“ pagal Artūrą Areimą*. Nr. 4, p. 50

Balevičiūtė R. Pauliaus Ignatavičiaus svetimumo jausmas. *Režisieriaus kūrybinis portretas*. Nr. 5, p. 50

Balevičiūtė R. Teatras – publika – kritika. *Keletas poleminių pastabų*. Nr. 10, p. 18

Biliūnaitė A. Ar skristi iš tikrųjų lengva? *Šiuolaikinis Prancūzijos cirkas*. Nr. 12, p. 33

Dapšytė G. Klausimai be adresato „Katedros“ tema. *Apie Oskaro Koršunovo premjerą*. Nr. 1, p. 29

Genevičius T. Pasaulio atradimas, pasitelkus kino išugdytą vaizduotę. *Marko Cousinso kino eseistika*. Nr. 12, p. 41

Genevičius T. Tikrieji Jono Meko namai. Nr. 6, p. 49

Girdzijauskaitė A. Kam skamba aidas? *„Eugenijus Oneginas“ pagal Rimą Tumina*. Nr. 12, p. 26

Girdzijauskaitė A. Lietuvių poezijos įvaizdžiai Vitalijaus Mazūro metaforų teatre. Nr. 1, p. 54

Girdzijauskaitė A. Moteris, prikaltą prie savo pačios nepasitenkinimo kryžiaus. *Artiomus Inozemcevas apie Moniką Mironaitę*. Nr. 10, p. 90

Gudavičiūtė E. Kas tos bakchantės: paleistuvės ar pranašės? *Aktorės esė*. Nr. 6, p. 35

Jauniškis V. Raportas iš laisvėjančio miesto. *Apie Poznanės Teatr Ōsmego dnia ir Maltos festivalį*. Nr. 7/8, p. 50

Kalpokaitė V. Be teisės į tragediją. *Yanos Ross „Mūsų klasė“*. NDT. Nr. 10, p. 25

Kalpokaitė V. Nemaišykime vyno su nafta... *Euripido „Bakchantės“ pagal Gintarą Varną*. Nr. 6, p. 41

Kino pranašystės ir stereotipai. *Su Grazia Ingravalle kalbasi Paulius Petraitis*. Nr. 7/8, p. 69

Klavis E. Visuomenės priešas: teatras kaip viešoji sfera. *Teatras – žiniasklaidos varžovas ir įkaitas*. Nr. 3, p. 34

Liuga A. Jobo stalias. *Eimunto Nekrošiaus premjera Vičencoje*. Nr. 10, p. 22

Liuga A. Vokiečių teatro vitrina: *Let's dance*. Nr. 6, p. 53

Man patinka jausti kruviną scenos nuovargį. *Su choreografu Ferencu Feheriu kalbasi Edita Grudzinskaitė*. Nr. 1, p. 59

Mozūraitė V. Festivalio Aura'23 misija – griauti stereotipus. Ar jie sugriuvo? Nr. 10, p. 36

Mozūraitė V. Margas festivalis kiekvienai sesutei davė po auskarėlį. *Naujasis Baltijos šokis 2013*. Nr. 6, p. 26

Mozūraitė V. Tas kūno trapumas... *Apie Sashos Waltz spektaklį „Kūnai“*. Nr. 7/8, p. 58

Mykolaitytė A. Trauminės atminties atšvaitai šiuolaikinėje

lietuvių dramaturgijoje. *Vidmanto Bartulio „Pamokslas žuvims“*. Nr. 7/8, p. 39

Pociūnienė L. Ką ir kaip bandomė skleisti. *Vaizdai kovų dėl kultūros, arba Keletas minčių po apdovanojimų*. Nr. 5, p. 42

Ragelskienė I. Ideologijų užgožtas teatras. *Sirenos 2013*. Nr. 11, p. 35

Sluckaitė-Jurašienė A. M. Tarpinė kasdienybės keleivio stotelė ir teatras. Apie dramaturgą Algirdą Landsbergį. Nr. 7/8, p. 121

Steiblytė K. Jokių stebuklų. *Festivalio „Kitoks teatras vaikams“ pamokos*. Nr. 2, p. 49

Šabasevičius H. Ramybė mirties saloje? *Giedriaus Kuprevičiaus baleto „Čiurlionis“ premjera*. Nr. 6, p. 22

Tolerancijos poreikis – reakcija į Antrojo pasaulinio karo smūgį. *Su Gintaru Varnu kalbasi Monika Meilutytė ir Ugnė Kačkauskaitė*. Nr. 9, p. 25

Vasinauskaitė R. Kiekvieno rojus kitoks?.. *Ilgėsio giesmės pagal Molnárą ir Dante*. Nr. 4, p. 39

Vyžintas A. Neblėstantys Kremliaus kino apžavai, arba Sena propaganda su nauju padažu. *Kaip sovietinis filmas „Niekas nenorėjo mirti“ iki šiol plauna visuomenės smegenis*. Nr. 12, p. 50

Žiūraitytė A. Baletas Lietuvoje – tarp žemės ir dangaus. *Apžvalga*. Nr. 12, p. 45

Grožinė literatūra

Awano K., Natsuishi B., Keleras J. Haiku. Nr. 11, p. 30.

Bradbury N. Rinkos ūkis, arba Kaip lapės užlaužė paršų bankus. Nr. 3, p. 52

Ignatavičius E. Stirna. *Dokumentinė drama*. Nr. 10, p. 49

Jaeggy F. Nemokamas būstas. *Išvertė Inga Tuliševskaitė*. Nr. 2, p. 52

Karčiauskas M. Eilėraščiai. Nr. 3, p. 31

Keleras J. Eilėraščiai. Nr. 5, p. 59

Kunčius H. Avangardistai. Nr. 7/8, p. 80

Martinaitis M. Kaip katinai uodegomis gauda peles. *Iš kačių ir žmonių gyvenimo*. Nr. 5, p. 28

Petrauskytė B. Eilėraščiai. Nr. 1, p. 45

Povilius R. Eilėraščiai. Nr. 9, p. 48

Šimkutė L. Eilėraščiai. Nr. 4, p. 36

Šurkutė K. Redundancija. Nr. 1, p. 94; Padangių ir padugnių

nuotykių. Nr. 2, p. 93; Lašas, perpildęs Vilties taurę. Nr. 3, p. 93; Skrydis virš ginandų lizdo. Nr. 4, p. 93; Venerinės proto ligos. Nr. 5, p. 93; *Mala fide*. Nr. 6, p. 93; Urdomos džiokeris. Nr. 7/8, p. 126; Ufonautų mirties šokis. Nr. 9, p. 94; Politinė providencija. Nr. 10, p. 93; Sostų ir postų karai. Nr. 11, p. 93; Susirado puodas dangtį. Nr. 12, p. 87

Tabucchi A. Staccia buratta. *Išvertė Inga Tuliševskaitė*. Nr. 6, p. 61

Tranströmer T. Eilėraščiai. *Išvertė Zita Mažeikaitė*. Nr. 12, p. 20

Vainoras A. Džonas Belzebubas. Nr. 9, p. 61

Filologija. Literatūra. Kalba

Keleras J. Haiku ir Lietuva. Nr. 11, p. 28

Kolumbijoje, kur svaiginamasi haiku. Nr. 11, p. 28

Lietuviškai prakalbintas Lilijomas. *Su vertėju Vitu Agurkiu kalbasi Daiva Šabasevičienė*. Nr. 2, p. 42

Palijanskaitė R. Kontroversiškosios Vydūno misterijos vertinimų pėdsakais. Nr. 2, p. 67

Palijanskaitė R. Vydūnas – tiltas tarp lietuvių ir vokiečių kultūrų. Nr. 5, p. 55

Stepukonis A. Vertimas kaip tarpkultūrinė saviprata. *Hermenautiniai svetimybės file spąstai*. Nr. 1, p. 11

Subačius G. Ar banginis yra žuvis? *Esė apie gyvąją kalbą*. Nr. 4, p. 26

Subačius G. Kalbos klaidų didybė. Nr. 10, p. 4

Subačius G. Lietuvių kalbos mirtis. Nr. 5, p. 36

Šileika A. Seniai seniai, toli toli – mažų šalių didelės istorijos. *Kodėl esame „žinomi nežinomieji“*. Nr. 12, p. 9

Iš kultūros istorijos

Degutienė E. Idealistų sambūrio *spiritus movens*. Apie Leoną Brodovskį. Nr. 12, p. 59

Grigaravičius A. Aušros žlugimas: aplinkybės ir dalyviai. Nr. 5, p. 78; Nr. 6, p. 77

Krikštaponis V. Stanislovo Dagilio įnašas lietuvybei stiprinti. Nr. 3, p. 78

Puskunigis H. Didmeistrių ar parapsichologų dvikova? *Istorinis mačas dėl pasaulio šachmatų karūnos*. Nr. 4, p. 76

Samalavičius A. Dvi spalvos: oranžinė ir geltona. *Teravados budizmo reliktai Laose*. Nr. 1, p. 75; Nr. 2, p. 73

Stepanauskas L. Kas svečiavosi Anykščiuose prieš 85 metus? Nr. 6, p. 75

Istorijos puslapiai

Baranauskienė I. Lietuvos didžioji kunigaikštienė Birutė: legendos ir faktai. Nr. 4, p. 61; Nr. 5, p. 82

Čelkis T. Kaip keitėsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vakarinių sienų samprata XIII–XVI a. Nr. 3, p. 83; Nr. 4, p. 71

Čepaitis V. Lietuva ir Sąjūdis Helsinkio procese. *ESB konferencija Kopenhagoje 1990-aisiais*. Nr. 1, p. 70

Čepaitis V. Nepriklausomybės blokada. Nr. 7/8, p. 116; Nr. 9, p. 70; Nr. 10, p. 70; Nr. 11, p. 66; Nr. 12, p. 64

Grigaravičius A. Žmogaus akistata su liga: Jono Basanavičiaus drama. Nr. 2, p. 81

Jokubynas K. Iš ciklo „Nenugalėtieji“. Nr. 10, p. 82

Klumbys V. Vienas iš nenugalėtųjų. *Labai subjektyvus Kęstutčio Jokubyno portretas*. Nr. 10, p. 80

Kraszewski J. I. Poniškumo liga. *Išvertė Kazys Uscila*. Nr. 9, p. 84

Martinkus A. Kaip atsiranda „būtinoji dirva revoliucijai“. Nr. 11, p. 81

Rimkus V. Taiga taigoje. *40 metų nelaisvės už viltį*. Nr. 9, p. 79

Rudokas J. Kas ir kodėl kūrė autonomiją Vilniaus krašte 1989–1992 m. Nr. 5, p. 72

Safronovas V. Ar Lietuva jau suprato, ką jai reiškia turėti Klaipėdą? Nr. 1, p. 63

Selenis V. Augustinas Voldemaras – mokslininkas, virtęs politiku. Nr. 3, p. 74

Sirutavičius V. Kovo 11-oji ir lenkų veiksnys. Nr. 7/8, p. 107

Skrupskelis K. Apie padermes ir priedermes. *Eugenika Lietuvoje*. Nr. 12, p. 80

Ščavinskas M. Blogas valdovas? *Mindaugo karūnacijos 760-ajam jubiliejui ir karaliaus žūties 750-osioms metinėms*. Nr. 6, p. 83

Valstybė be laužų. *Reformacija Lietuvoje ar Lietuvos reformacija?* Nr. 12, p. 73

Paveldas ir paminklai

Bacevičius A. Palinkėjimai Bernardinų sodui. Nr. 10, p. 87

Gučas A., Nasvytis A. Žemiškųjų žygių prasmė amžinybės akivaizdoje. Nr. 5, p. 25

Labeckis D. Vilniaus parkų šiandiena pagal medkirčių scenarijų. Nr. 5, p. 17

Recenzijos

Daujotytė-Pakerienė V. Mikalojaus Konstantino Čiurlionio laikas. *Apie knygą „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911)“*. Nr. 11, p. 87

Gaučys M. Socialinių ir literatūrinių plotmių tarpusavio priklausomybė. *Apie knygą „Literature in Society“, sudarytą Reginos Rudaitytės*. Nr. 3, p. 91

Hermann A. Metraščiui *Annaberger Annalen* – 20 metų. Nr. 2, p. 90

Jonkus D. Fenomenologinės ir meninės pasaulio patirties paralelės. Nr. 1, p. 90

Jonkus D. Raginimas ryžtis akistatai su Niekium, su Nežinomybe, nepaisant rizikos ir be sėkmės garantijų. *Apie knygą „Kultūra lietuvių filosofų akiratyje“*. Nr. 4, p. 91

Mareckaitė G. Vilniaus biblija. *Apie Prano Bieliausko „Dienoraštį. 1920–1957“*. Nr. 9, p. 90

Martinkus A. Balsai iš Europos Rytų ir Vidurio. *Tomo Kavaliausko knygos „Pokalbiai apie Rytų Vidurio Europą po 1989-ųjų“ recenzija*. Nr. 4, p. 83

Mažeikienė O. Išdas – nuolatinis valstybės saugumo sargybinis. *Apie Antano Tylos knygą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės išdas: XVI amžiaus antroji pusė–XVII amžiaus vidurys“*. Nr. 2, p. 85

Pilkauskas R. Autentiški André šeimos pėdsakai Lietuvoje. *Apie knygas „Laiškai Ty“ ir „Edouard'o André šiaurės parkų kelias“*. Nr. 6, p. 90

Sverdiolas A. Tosna pačiosna upėsna įžengusiojo pasiteisinimas. *Knygos „Kultūra lietuvių filosofų akiratyje“ autoriaus svarstymai*. Nr. 4, p. 89

Šapoka K. Atvirai ir be užuolankų. *Apie knygą „Alytaus dailės mokykla: 35 pasipriešinimo metai“*. Nr. 11, p. 90

Tieskime rankas per istoriją. *Su Ellen Cassedy apie jos knygą „Mes esame čia: Atsiminimai apie Lietuvos Holokaustą“ kalbasi Gražina Slavėnienė*. Nr. 1, p. 82

Venclova T. Ilgiau negu žmonės ir medžiai. *Apie Lidijos Šimkutės poezijos rinkinį „Kažkas pasakya“*. Nr. 4, p. 35 ■

KULTŪROS BARAI

2013. 12 (588)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius. Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Žibartas JACKŪNAS. *The Defence of Public Interest or Profanation?* Every time I drive through the building of former cinema Lietuva now devastated by graffiti, I remember the slogan that once was visible on its facade „Freedom for Good Film“ and this sounds ironical. It seems like the cinema Lietuva became a symbol representing a poor condition created by those state or civic institutions that pretend to fight for real or imagined public interest. Often such actions bear disastrous results so it is worthwhile finding out why such things happened (page 2).

Antanas ŠILEIKA. *Long Ago and Far Away – Big Stories from Small Countries.* Baltic Stories in a Global context. This talk was given at a symposium called “Small Cultures in a Big World” in September of 2013 at Tartu College, in Toronto, hosted by the Estonian Studies Centre. In it, Canadian novelist, Antanas Šileika, addresses the problems, opportunities and technical difficulties of writing fiction based on Baltic history aimed at publication in North America (page 9).

Algis MICKŪNAS. *About the Axis of Poverty and Prospects of Humanity.* One of the major tasks facing Europe and the rest of the world, while couched in terms of elimination of poverty, is to set a tone for what comes along with such elimination and to what extent can it continue without many other domains entering into the picture. Such domains will be discussed when forming a method capable of engaging other civilizations, other systems, without imposing a Western “model” that might look and in many cases is deemed to be “imperialistic.” The latter is usually not mentioned when times are good, when the promise of great advances have been matched by fulfillment on global scale. According to various pronouncements, 1 billion people got out of poverty, and now European Union is thinking of the tasks after or starting with the year 2015 that would eliminate poverty permanently. Of course, Europe cannot do it alone – it is a global task, even if Europe wants to play a leading role (page 14).

Edvardas ČIULDĖ. *The Meaningscape of Earth and Collision of „Lost Farmer“.* The image of the earth in Lithuanian mentality is very strong and hardly changeable. However does the earth only bear associations with hard devastating work and dirty everyday life? In case such images become dominating it means that we have devastated the image of the earth and boredom is given to us as a result of these actions (page 18).

Rimantas GUČAS. *Same Same.* Projects of shocking provocations in public space. Reply to the article by Kęstutis Šapoka „Eye for an Eye, Tooth for Tooth“. (page 22).

Tomas TRANSTRÖMER. *Poems.* Translated by Zita Mažeikaitė (page 24)

Audronė GIRDZIJAUSKAITĖ. *For Whom the Echo Tolls?* “Evgenij Onegin” According to Rimas Tuminas. There were various opinions regarding this play when it was brought to Vilnius from Moscow by Rimas Tuminas. Director remains true to humanistic ideals (page 26).

Kęstutis ŠAPOKA. *Tale about Vilnius House of Shades.* About the exhibition on Vilnius’ Shady House of CAC exhibited in Moscow’s CAC (page 30).

Agnė BILIŪNAITĖ. *Is it Easy to Fly?* Contemporary French Circus. While understanding that French circus is the one that dictates fashion and that Lithuania’s demographic, historical and cultural situation is different I still hope that contemporary circus will develop in Lithuania (page 33).

Tomas GENEVIČIUS. *Suggestive Film Essays by Mark Cousins.* An article about Irish film critic and director Mark Cousins who is a guest of Kaunas International Film Festival (page 41).

Audronė ŽIŪRAITYTĖ. *Ballet in Lithuania – Between the Sky and the Earth.* For several years Lithuanian ballet is supervised by Polish choreographer Krzysztof Pastor and Rūta Butvilienė. It is because of their initiatives Lithuanian National Opera and Ballet opened a controversial aesthetic space of the ballet (page 45).

Arūnas VYŽINTAS. *Kremlins’ Bliss is Still Alive or an Old Propaganda in a New Sauce.* How Soviet film titled Nobody Wanted to Die brainwashes us to the very day. The notion of Lenin who claimed that film is the most important of all arts was recently proved by the committee of National Prize – three of the six laureates are associated with film, and Nobody Wanted to Die in particular (page 50).

Edita DEGUTIENĖ. *The Spiritus Movens of Idealists’ Movement.* Already in 1986 doctor of law Leon Brodowski got together an initiative group of some dozen persons who were fond of Lithuania not only to back Lithuanians in the period when Gorbachev’s perestroika was gaining momentum – but also in order to overcome the stereotypes of Lithuanian and Pole that dominate in both nations (page 59).

Virgilijus ČEPAITIS. *Blocking Independence.* From the notes of former parliament member about the first days of re-established independence (page 64).

The State without Fires. Reformation in Lithuania or Lithuania’s Reformation? A discussion titled Reformation in Lithuania: Persons, Processes, Ideas“ (page 73).

Kęstutis SKRUPSKELIS. *About Species and Duties.* Eugenics in Lithuania. Eugenics is one of the products of the far-reaching projects of Enlightenment. Progressive circles in Europe started to cherish an idea already in the XVII century that one can perfect humankind with the help of science giving up religion and morality. The compulsory sterilisation eventually was backed in many countries. Lithuania stayed apart. Why Lithuania did not join this „club“? (page 80).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Invenit patella operculum.* Ironical essay on Lithuania’s cultural and political life (page 87).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

Bo ISENBERG

Critique and crisis (En) (Lt)

Reinhart Koselleck's thesis of the genesis of modernity. The modern consciousness as crisis: Reinhart Koselleck's study of the origins of critique in the Enlightenment and its role in the revolutionary developments of the late eighteenth century is a work of historical hermeneutics whose relevance remains undiminished.

Nicholas BRADBURY, Almantas SAMALAVICIUS

The freedom of the fox in the chicken run (En) (Lt)

A conversation with novelist Nicholas Bradbury. Nicholas Bradbury made his literary debut this year with the novel „Market Farm“, a reworking of George Orwell's „Animal Farm“ for the free market era. He talks here about influences for his satirical take on the current financial crisis and potential grounds for hope for the future.

Almantas SAMALAVICIUS, Immanuel WALLERSTEIN

New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein. At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ

The Orphans of '56 (En) (Lt)

Hungarian child refugees and their stories. Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were “unaccompanied minors”. Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nývő traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVICIUS

Flourishing within limits (En) (Lt)

A conversation with green economist Molly Scott Cato. Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVICIUS

Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley. Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVICIUS

Ideology or truth? (En) (Lt)

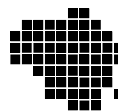
A conversation with Norman Lillegard. In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas įsipareigoja Kultūros barų 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

**Rūpesčiai ir lūkesčiai (iš dalies); Pažinti naujaip;
Nuomonės apie nuomones; Kūryba ir kūrėjai;
Praeities dabartis; Kaimynystė**

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas Aukštosios kultūros impulsai mokykloms AKIM finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešojo erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Dalia MATULAITĖ. Paminklas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, Lenkijos karaliui Jogailai ir karalienei Jadvygai Anžu. 2013
Architektas Rimantas Buivydas

Paminklas pastatytas Budapešto senojo miesto pilies gynybinės sienos papėdėje, prie Vienos vartų, greta karališųjų rūmų, kuriuose užaugo karalienė Jadvyga

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 12 (588), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009